

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Valsts valodas aģentūra

Nr. 1
2005

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

1

UDK 811.174(082)
Va 390

LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse : vērojumi un ieteikumi.*
Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. S. Lagzdiņa. Nr. 1, 2005. Rīga :
LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 112 lpp.
ISSN 1691-273X

Atbildīgā redaktore Dr. philol. *Sarmīte Lagzdiņa*

Recenzente Dr. philol. *Linda Lauze*

Krājumu ar Valsts valodas aģentūras atbalstu izstrādājis
LU Latviešu valodas institūts.

Krājumā ievietoti 14 raksti, kuros mēģināts vieglā un saprotamā formā pastāstīt par aktuāliem jautājumiem un problēmām latviešu valodas praksē – gan rakstu valodā, gan mutvārdu runā. Aplūkotie temati – latviešu valoda Eiropas Savienības kontekstā, mūsdienu valodas situācijas ietekme uz plašsaziņas līdzekļu valodu, pārmaiņas barbarismu lietojumā mutvārdu runā 25 gadu laikā, t. s. tulkotāja viltusdraugu problēma, praksē vērojamās neskaidrības personvārdu locījumu formu lietošanā, ķīniešu īpašvārdu ieteicamā atveide latviešu valodā, pareizrūnas jautājumi u. c. Krājums domāts valodniekiem, žurnālistiem, tulkotājiem un tulkiem, redaktoriem un korektoriem, docētājiem un skolotājiem, studentiem un vecāko klašu skolēniem, kā arī jebkuram interesentam, kas vēlas labāk izprast procesus mūsdienu valodā un gūt ierosmi savas valodas kultūras pilnveidei.

Korektore *Anitra Pārupe*

Maketu un vāka noformējumu veidojusi *Ieva Tiltiņa*

Karikatūras zīmējis *Imants Liepiņš*

© VVA, 2005

© LU LaVI, 2005

© Latvijas Universitāte, makets, 2005

© Ieva Tiltiņa, noformējums, 2005

ISSN 1691-273X

PRIEKŠVārds	5
VISPārīgi JAUTājumi	6
<i>Melita Stengrevica.</i> Latviešu valodas aktuālās problēmas	6
<i>Andrejs Veisbergs.</i> Latviešu valoda un Eiropas Savienība: medaļas divas puses	11
<i>Ieva Zuicena.</i> Valoda, valodnieki un valodas kļūdas	19
STILS	24
<i>Vineta Ernstsone.</i> Solidaritāte un demokrātija: uzrunas lietojums elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos	24
<i>Ilze Lokmane.</i> Liekvārdība plašsaziņas līdzekļos	31
<i>Ojārs Bušs.</i> Pēc 25 gadiem jeb Barbarismi–2005	39
Vārds UN Tā LIETOjums	47
<i>Jānis Sīlis.</i> Lingvistisko kontaktu ietekme uz latviešu valodas leksiku interneta mājaslapās	47
<i>Juris Baldunčiks.</i> Tulkotāja viltusdraugu problēma: no vārdiem pie darbiem	56
<i>Diāna Laiveniece.</i> Par kādu modes lietu latviešu valodā	65
<i>Iveta Pūtele.</i> Aktuālais profesiju nosaukumu veidošanā un lietošanā	71
GRAMATIKA	76
<i>Ārija Ozola.</i> Sākums, kas skar valodas saknes	76
<i>Ingrīda Pauniņa, Dīte Liepa.</i> Neskaidrības personvārdu locījumu formu lietošanā (VVA Konsultāciju daļas pieredze)	81

CITVALODU ĪPAŠVĀRDU ATVEIDE	87
<i>Jeļena Staburova. Ķīniešu valodas īpašvārdu atveide latviešu valodā</i>	87
PAREIZRUNA	101
<i>Dzintra Šulce. Daži aktuāli pareizrunas jautājumi</i>	101
UZZIŅU MATERIĀLI	107
HUMORA LAPPUSĪTE	109
ZIŅAS PAR AUTORIEM	111

Ilgu laiku – no 1965. līdz 1993. gadam – Latvijā regulāri iznāca krājums «Latviešu valodas kultūras jautājumi». Var droši apgalvot, ka tas bija valodnieku, latviešu valodas skolotāju, redaktoru, tulku, tulkotāju un citu interesentu gaidīts izdevums. Doma par šāda vai līdzīga izdevuma nepieciešamību izteikta daudzkārt.

Valsts valodas aģentūra, izdodot populārzinātnisku rakstu krājumu «Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi», cer turpināt «Latviešu valodas kultūras jautājumu» aizsākto tradīciju, īpašu uzmanību pievēršot tam, lai krājums atspoguļotu galvenokārt mūsdienu aktualitātes gan rakstu valodā, gan mutvārdu runā un lai tajā ievietotie materiāli būtu uzrakstīti viegli uztveramā valodā. Krājuma pirmajā numurā aplūkotas vispārīgas valodas problēmas un konkrēti stila, vārdu lietojuma, gramatikas, citvalodu īpašvārdu atveides un pareizrūnas jautājumi.

Liels paldies rakstu autoriem par ieinteresētību un līdzdalību krājuma veidošanā! Pateicība pienākas arī LU Latviešu valodas institūtam, kas atsaucās uz aicinājumu sagatavot šo krājumu, kā arī tā sastādītājam un redaktorei Dr. philol. Sarmītei Lagzdīnai.

Valoda ir ne tikai sazināšanās līdzeklis, tai ir arī estētiska vērtība. Ietēpsim savas domas koptā un izteiksmīgā valodā!

Cerot uz tikšanos nākamgad –

Inita Vītola,

Dr. philol., Valsts valodas aģentūras

Projektu daļas vadītāja

Melita Stengrevica

Latviešu valodas aktuālās problēmas

Reiz dzejniece Māra Zālīte izteica izmisīgu lūgumu: «Pazemīgi lūdzu – ļaujiet man manu valodu lietot un savu māti neaizliegt.»

Nu jau otro gadu desmitu latviešu valodai Latvijā ir valsts valodas statuss. Tas ir pateikts Latvijas Republikas Satversmē, tas ir nostiprināts un precizēts Valsts valodas likumā. Mūsu etniskās saknes un krāšņi zaļojošo koku, mūsu eksistenciālo etniskās identitātes rādītāju – latviešu valodu sargā Latvijas valsts. Bet valoda ir ne tikai etnosa eksistenciālais pamats, tā ir katras tautas nacionālās kultūras stūrakmens un tās būtiskākā izpausme, kas realizējas valodas praksē. Tāpēc valodas kultūrai un tās īstenotājai valodas praksei ir jābūt gan valodnieku, gan visas sabiedrības rūpju centrā. Šādā nolūkā savu gaitu sāk rakstu krājums «Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi», kura regulāru ikgadēju iznākšanu garantēs mūsu visu ieinteresētība un radošā līdzdalība.

Kopt valodu nepavisam nenozīmē būt valodas policistam, gluži pretēji – kopt valodu nozīmē dziļi ieskatīties valodas procesos un tos izprast, pamanīt radušās problēmas un pūlēties tās risināt atbilstoši valodas būtībai, nebaidoties dažkārt no nopietnām diskusijām un pat no nepopulārām, bet argumentētām atziņām.

Tādu skatījumu uz latviešu valodas kopšanu gribas novēlēt jaunajam izdevumam ilgū gadu garumā.

Šādā kontekstā tikai daži vērojumi par valodas praksē konstatētām aktuālām latviešu valodas problēmām. Pirmām kārtām minams valodas lietojums, kura kvantitatīvā pietiekamība nodrošina valodas eksistenci vispār. Tikai uz šāda pamata var veidoties valodas kultūra visā tās krāšņumā un sazarotībā. Vai latviešu valodā šajā ziņā viss ir kārtībā? Teorētiski noteikti jā – latviešu valoda taču ir valsts valoda Latvijā. Atbilstoši Valsts valodas likumam tā patiešām tiek lietota visās valsts un pašvaldības iestādēs un to struktūrvienībās. Bet sadzīvē? Rīgas tirgos būs grūti atrast pārdevēju, kas savu preci nepiedāvātu gan latviešu, gan krievu valodā. Būs atrodami arī pārdevēji, kas nekā

daudz vairāk par preces cenu pircējam valsts valodā pateikt nespēs. Līdzīgi gadās arī sabiedriskajā transportā, kad uz pasažiera latviešu valodā izteiktu jautājumu, kurā pieturā viņam jāizkāpj, lai nokļūtu vajadzīgajā vietā, konduktors vienkārši parausta plecus, jo jautājumu vispār nav sapratis, vai atbild krievu valodā. Un pagaidām mums tas liekas tīri pieņemami, jo krievu valodu taču protam. Arī augstāk par tirgus un tramvaja limeni, piemēram, dažādos televīzijas kanālos (pat LTV7), informācijas krievu valodā ir tik daudz, ka latviešu valodas neprasme nūdien nekādas ikdienas neērtības nevar sagādāt, bet, kā jau minēts, Latvijas pamatiedzīvotājus šāds stāvoklis īpaši neuztrauc.

Un tā vēl joprojām Latvijā, vismaz lielākajās pilsētās, ir krietni liels latviešu valodas nepratēju, mazpratēju vai vienkārši nelietotāju skaits. Vai šāda ietilgusi divvalodība var kaut daļēji būt vainojama dažās aktuālajās latviešu valodas problēmās? Tas ir jautājums, uz kuru atbilde rodama tikai nopietnā zinātniskā izpētē.

Tomēr jau šodien urdīgu nemieru rada it kā abstraktā, it kā netveramā, bet valodas praksei un no tās izrietošajai valodas kultūrai tik būtiskā parādība – valodas izjūta, kuras spožākais paraugs neapšaubāmi ir mūsu tautasdziesmas, kur katrs vārds ir savā īstajā vietā un skan savā neapprakstāmā un nedefinējamā patiesumā un pilnībā (arī nerātnajās dainās!). Nekādā ziņā jautājumu nevulgarizējot un nemēģinot atrast kādas nepastarpinātas sakarības starp iepriekš minēto divvalodību un latviešu valodas lietotāju valodas izjūtu, tomēr nevar noliegt, ka šī izjūta ir mainījusies, lai neteiktu – deformējusies. Tā vismaz ir kļuvusi mazāk asa. Varbūt dažas no tālāk aplūkotajām valodas praksē vērojamām negācijām varētu būt saistītas arī ar šo problēmu.

Mūsu straujajā dzīvē arī procesi valodā norisinās ļoti strauji. Kā vienmēr, tā arī mūsdienās viskrasāk un vispamanāmāk šie procesi skar valodas vārdu krājumu. Ienākot jaunām reālījām un jaunām parādībām dzīvē, tām rodas arī jauni apzīmējumi – valoda bagātinās ar jauniem vārdiem. Lielu daļu jauno vārdu veido aizguvumi – ne velti svešvārdu vārdnīcas ar katru izdevumu kļūst apjomīgākas. Tas ir dabisks valodas attīstības process, bet tomēr – vai absolūti visus ienākt gribētājus ir lietderīgi laist pāri mūsu valodas sliekšnim? Vai latviešu valoda kļūst bagātāka, ja tajā drasēdami ienāk *vikendi*, *pārtijas*, *beibes* un citi tamlīdzīgi svešinieki? Turklāt tie parasti mēdz uzvesties diezgan agresīvi, cenšoties kļūt par vienīgajiem attiecīgā nojēguma apzīmējumiem, tādējādi uzurpējot valodas sinonīmiskās izteiksmes iespējas. Varbūt dažs labs šāds ienācējs būtu arī pieņemams, ja tas iekārtotos konkrēta nojēguma sinonīmisko apzīmējumu perifērijā, iegūstot kādu specifisku jēdzienisku vai ekspresīvu niansi, piemēram,

*pār*tija varētu būt ironisks svinību apzīmējums. Turpretī no itāliešu valodas pārņemtā vārda *pasta* lietojumam stabilā vārda *makaroni* vietā, pat kā īpaša makaronu ēdiena apzīmējumam, diezgan vai vispār ir attaisnojums, jo *pasta* latviešu valodā apzīmē noteiktas konsistences masu, piemēram, *zobu pasta*. Pārdomas var radīt arī būtībā nevainojamais vārds *projekts*, kas sen kļuvis par neatņemamu latviešu valodas vārdu krājuma daļu un vienmēr ticis saprasts gan kā plāns, iecere, gan kā tehnoloģiskā shēma u. tml. Jaunākajā laikā mēs projektus ne tikai veidojam un realizējam, bet arī dejojām uz skatuves un pat tajos dzīvojam...

Aktīvajam aizgūšanas procesam līdzī nāk arī jauno aizguvumu rakstības problēmas. Pietiekami garajā svešvārdu atveides vēsturē tie vienmēr ir rakstīti iespējami atbilstoši to izrunai, bet ne rakstībai oriģinālvalodā. Jaunākajos aizguvumos no angļu valodas šis princips dažkārt tiek pārkāpts. Jau analizēta no angļu valodas aizgūtā vārda *samits* (angliski *summit*) rakstība latviešu valodā, norādot, ka šis vārds rakstāms ar vienu *m*, kas atbilstu gan vārda izrunai oriģinālvalodā, gan attiecīgajiem latviešu rakstības principiem, bet ne ar *m* dubultojumu, kā dažos tekstos vēl arvien redzams.

Straujā anglismu ieplūšana valodā, iespējams, ir vainojama arī šur tur pamanītajā latviešu alfabēta papildināšanā ar jauniem burtiem. Īpaši tas sakāms par burtu *x* latviešu rakstībai atbilstošās burtkopas *ks* vietā, piemēram, *sex*, *toaix*. Īsāk tā kā būtu, bet pēc kuras deklinācijas vārdus ar šādu *x* galotnē locīt?

Latviešu valoda ir fleksīva valoda, un šajā ziņā valodas praksē jaunākajā laikā rodas arvien dziļākas problēmas. Privātuzņēmējiem gaužām pretimnācīgie Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumi Nr. 294 «Noteikumi par vietu nosaukumu, iestāžu, sabiedrisko organizāciju, uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) nosaukumu un pasākumu nosaukumu veidošanu un lietošanu» prasa vienīgi, lai uzņēmumu nosaukumi būtu rakstīti latviešu vai latīņu burtiem. Tagad ir saviesies vesels birums bezgalotnes nosaukumu. Latviešu valodā iznāk pat žurnāls «*Lilit*» (kādā radioreklāmas tekstā tika lietota arī šā vārda locījuma forma – «*Lilitā*», kas gan nekādi neatbilst latviešu valodas gramatiskajā sistēmā neiekļaujamai vārda pamatformai). Diemžēl kļūmes vienā valodas funkcionēšanas sfērā rada līdziniekus (vai vismaz nepamatotu iecietību pret tiem) arī citā tuvā valodas atzarā. Daļai sabiedrības ne tikai nav iebildumu pret daudzajiem bezgalotnes nosaukumiem, bet ir vēlme arī savus, īpaši svešas cilmes, uzvārdus un pat priekšvārdus rakstīt bez galotnes,

piemēram, *Nikoļ Kim, Katrin Šmit*, un pilnīga vienaldzība pret to, ka šādi personvārdi nav iekļaujami dabiskā valodas aprītē – konkrētā tekstā nepieciešamajā locījuma formā.

Grūti pateikt, kas ir pamatā jaunākajā laikā sakuplojušai latviešu sieviešu tieksmei savus uzvārdus lietot vīriešu dzimtē. Vai tā ir pārprasta vēlme saglabāt uzvārda «vēsturisko» formu (tā, lūk, uzvārds esot bijis rakstīts pagājušā gadsimta divdesmitajos gados vecmāmiņas dokumentos) vai trimdas tautiešu ieviesta mode (svešas valodas vidē dzīvojot, šāda dzimtas piederīgo uzvārda vienāda rakstība varēja būt ērtāka), vai varbūt uzskatāma valodas izjūtas nivelēšanās izpausme? Tikai sieviešu uzvārdu lietojums ar vīriešu dzimtes galotnēm, pirmkārt, neatbilst latviešu valodas būtībai, otrkārt, veido vēl vienu nelokāmu vārdu grupu, tā graujot latviešu valodas deklināciju sistēmu. Līdzīgi jāvērtē arī tādi nosaukumi kā «*Ozolciems Tūre*», «*Kļaviņš Auto*», «*Daiļrade Koks*», «*Kolonna būve*» – abi vārdi it kā latviešu valodā, tikai kā tos iekļaut tekstā atbilstoši latviešu valodas sintaksei?

Valodas prakse dažkārt runā preti pašām elementārākajām valodas normām, tā pazeminot arī valodas kultūras līmeni. Šai parādībai pieskaitāms diezgan plašs darbības vārda atgriezenisko formu lietojums nozīmē, kādas tām latviešu valodā nav. Diezin vai ir vērts savu dabisko valodas izjūtu trulināt ar tādiem šedevriem kā *lai jums labi guļas* un *lai no rīta ar meitenēm vēl labāk satiekas*. Krievu valodas ietekmē pat nopietnos arhitektūrai veltītos rakstos *māja labi skatās no visām pusēm*.

Ir zināms, ka likumsakarīga maiņa vienā valodas sistēmas daļā tikpat likumsakarīgi mēdz izraisīt pārmaiņas arī kādā citā daļā. Iespējams, ka tā ir noticis ar *e* izrunu *r* mīkstinājuma zuduma dēļ, jo gan darbības vārdu formās, gan 5. deklinācijas lietvārdu daudzskaitļa ģenitīvā normatīvā šaurā *e* vietā arvien biežāk izrunā dzirdams platais patskanis, piemēram, es *dzeru*, *svēru*, *ķēru* u. tml., tāpat arī *bēru diena*, *bēru komisija*. Šķiet, diskusija šajā jautājumā būtu gaužām lietderīga.

Viena no pašām būtiskākajām valodas problēmām saistās ar pašreizējiem procesiem latviešu valodas stilistiskajā sistēmā. Šīs sistēmas robežas it kā kļūst plūstošākas, neskaidrākas. Ir atskanējuši pat izteikumi par latviešu valodas stilistiskās sistēmas sabrukumu, skaidrojot to ar vispārējo diversitātes zudumu globalizācijas apstākļos. Literārajā valodā (ne tikai tās mutvārdu, bet arī rakstu formā) strauji ienāk sarunvalodas stilam raksturīgi elementi. Īpaši tas sakāms par plašsaziņas līdzekļu valodu – laikrakstu un žurnālu lappuses čum un mudž no stilistiski un ekspresīvi šādi marķētiem vārdiem. Lēnām

vien sev goda vietu atkarojusi kopš jaunlatviešu laikiem skaustie ģermāniskie barbarismi. Lasot dažādus aprakstus, intervijas un līdzīgus tekstus, brīžam rodas iespaids, ka nekas vairs nav ne īsts, ne paties, ne reāls, pat ne labs, bet viss ir tikai *riktīgs* – mēs iegādājamies tikai *riktīgas lauku mājas*, ēdam tikai *riktīgi izeptu maizi*, priecājamies par *riktīgi sakuplojušiem dārzeņiem* utt. Recenzijās lasāms par kultūras pasākumos izjusto vai neizjusto *smeķi*. Vakaros, gulēt ejot, sedzamies ar *siltiem deķiem* un galvu ieguldām *mīkstos ķīsenos* u. tml., utt. Un kur tad vēl brīnum dzīvelīgais *foršs*, kas diemžēl iesprūk pat tīri augstu amatpersonu tīri nopietnās runās! Arī kādreiz par neliterārajai sarunvalodai piederīgiem vai rupjiem atzītie dažu cilvēka ķermeņa daļu, fizioloģisko procesu un to rezultātu apzīmējumi dažādās situācijās tiek lietoti bez kādas aiztures. Tā, sākot ar medicīniskiem ekskursiem un beidzot ar bērnu valodu, *čurāšana* ir tapusi par gluži neitrālu nojēguma apzīmējumu, bet *sūdi* un jo īpaši *sūdiņš* – par metaforiskiem visa negatīvā apzīmējumiem.

Visi šeit minētie un neminētie piemēri tiešām var rosināt domu par latviešu valodas stilistiskās sistēmas sabrukumu. Bet tomēr... Cik gan diskusiju nav bijis par Guntara Godiņa savulaik teikto: «Bez savas valodas tu esi sūds.» Kāpēc? Tāpēc, ka šī dzejas rinda ir tik ekspresīva, tik iedarbīga tieši neliterārā vārda *sūds* lietojuma dēļ. Ja citēto tekstu mēģinātu izteikt jēdzieniski adekvātiem, bet stilistiski neitrāliem izteiksmes līdzekļiem, piemēram, *bez savas valodas tu neesi nekas*, izteikums būtu pilnā mērā zaudējis gan savu māksliniecisko, gan lingvistisko ietilpību. Šis vienīgais piemērs ir tik spilgts, tik trāpīgs, ka ar to pietiek, lai gūtu pārliecību par to, ka latviešu valodas stilistiskā sistēma tomēr ir dzīva. Tā, protams, attīstās, transformējas, plūst un mainās, dažbrīd valodas praksē parādoties no valodas kultūras viedokļa arī pa kādai apšaubāmas kvalitātes iezīmei. Tāpēc būsim ieinteresēti, vērīgi fiksēsim valodas praksē konstatētās parādības, analizēsim tās, diskutēsim par tām. Rūpēsimies, lai mūsu valoda neapsīkst savā bagātībā un skaistumā, bet kļūst arvien pilnīgāka un krāšņāka.

Andrejs Veisbergs

Latviešu valoda un Eiropas Savienība: medaļas divas puses

Latviešu valodu saistībā ar Eiropas Savienību var aplūkot divos aspektos: viens skar latviešu valodas vietu Eiropas Savienībā, tās institūcijās, otrs – Eiropas Savienības ietekmi uz latviešu valodu.

Eiropā pašlaik vērojam pretējas, pat it kā pretrunīgas tendences gan nacionālisma, gan valodu jomā. No vienas puses, globalizācija noārda ierastās robežas starp valstīm, sajūdzot tās ar bezgaldaudzām saitēm, savelkot tās vienā informācijas tīklā. Nekad tik ļoti pasaulē nav dominējusi viena ideoloģija, viena masu kultūra, viens tirgus mehānisms, kurā ierautas arī valodas. Nācijvalsts it kā kļūst arvien nesvarīgāka starptautiskām organizācijām, multinacionāliem uzņēmumiem un kapitāla plūsmām. Arī ES institūcijās arvien vairāk dominējošā angļu valoda mūsu apziņā vairs nesaistās ar Lielbritāniju.

No otras puses, postmodernā globālisma ideoloģija daudzos rada bezpalīdzības sajūtu un vairo vēlmi pēc savas identitātes, savu sakņu apzināšanās. Tas nereti vērojams situācijās, kad Eiropas Savienība tomēr ir spiesta uzklaut demokrātijas balsi, piemēram, referendumos. Mūsdienu globalizācijas laikmetā var saskatīt arī nacionālisma globalizāciju – turpinās jaunu nācijvalstu veidošanās (laikposmā no 1980. gada līdz šodienai ANO valstu skaits pieaudzis no 154 līdz 191). Vēl izteiktāka šī tendence ir Eiropā – viss, kas noticis pēdējos gadu desmitos, liecina par nācijvalsts spēku un pievilcību: Vācijas atkalapvienošanās, Padomju Savienības, Čehoslovākijas, Dienvidslāvijas sairšana pa etniskām un valodu robežām. Joprojām pieņemtas spēkā kataloņu, basku, korsikāņu, velsiešu un citu tautu prasības pēc lielākas pašnoteikšanās un savas valodas stiprināšanas ES struktūrās. Ir radušās nopietnas šaubas arī par t. s. multikulturālisma dzīvotspēju – tās izvērsas pat vēstures nastas nospiestajā politikorektuma citadelē Vācijā. Situācijas attīstība dažādās valstīs – gan lielās (Vācijā, Francijā), gan mazās (Austrijā, Dānijā) – rāda, ka, neintegrējot iebraucējus vietējā

kultūrā un valodā, tiek apdraudēta sabiedrības stabilitāte. Terorisms savukārt atklāj līdzšinējās ievirzes lētīcību.

Eiropā nācijvalsts ideja ir diezgan aksiomātiska. Nācijas Eiropā sevi definē ar valodu un kultūru, pat valsts nosaukums visbiežāk atbilst valodai (citur pasaulē tas ir drīzāk izņēmums). Turklāt, lai gan nācijvalsts it kā attālinājusies no pilsoņa, tā tomēr ir viņam tuvāk nekā, teiksim, Eiropas Savienība. Sevišķi tas attiecas uz mazajām valstīm, jo lielajās reģionālismam dažkārt piemīt pievilcība – piemēram, daudziem bavāriešiem Bavārija ir saprotamāka un asociatīvi (arī politiski) tuvāka nekā Vācija un Berlīne. Šķiet, etniskā nācija ir lielākā sabiedrības grupa, ar ko sevi spēj identificēt, emocionāli saistīt vidusmēra cilvēks. Mīlēt Eiropu vai cilvēci tiešām ir grūti, mīlēt savu zemi vai valsti – vismaz iespējams. Protams, nācijas identitāte ir daudzdimensionāla, to veido ne tikai valoda, bet arī kultūra, mīti, atmiņas, vēsture, teritorija, ekonomika. Individīda identitāte ir vēl daudzslāņaināka – klāt nāk dzimtā vieta, pazīņas, radi, izglītība un citas ziedlapiņas identitātes ziedā.

Vēl kāds nozīmīgs 21. gadsimta faktors ir modernās tehnoloģijas, kas ļauj migrantiem/minoritātēm uzturēt dzīvu saikni ar savu izcelsmes zemi, dzīvojot citā informatīvā telpā (kā turkiem Vācijā, arī krieviem Latvijā). Kādreiz grāmatiespiešanas izgudrošana un reformācija nostiprināja nacionālās valodas pozīcijas nācijvalstī, bet moderno tehnoloģiju ietekmei ir pretējs raksturs: rodas iespēja vienlaikus būt gan te, gan tur – dzīvojot vienā valstī, bet citas valsts informatīvajā vidē. Šī situācija gan arī palīdz uzturēt labus kontaktus starp vairākiem vienas valodas izplatības un attīstības centriem. Latviešu valodas gadījumā tas varētu sekmēt Latvijas un t. s. Briseles latviešu valodas kopību.

No pasaules apmēram 6000 valodām vismaz pusei vai pat 90 procentiem šai gadsimtā tiek paredzēta nāve. Daudzām valodām ir tikai daži runātāji, un jau tuvākajos gados tās var izzust. Pastāv vairāki viedokļi par šo situāciju. Viens ir ļaut lietām ritēt savu dabisko gaitu – tāpat kā cilvēkiem, valodām ir sava bērnība, spēka gadi un arī neizbēgama nāve. Taču uz šo jautājumu var lūkoties arī no cita skatpunkta – proti, «dabiskais» šai gadījumā ir «ekonomiskais», bet ekonomiskajiem spēkiem, ja tos neierobežo, ir tieksme uz monopolu. Un tas, kā rāda pieredze, nebūt nav labākais variants, jo paredz mazāku valodu izzušanu. Turklāt katra, pat vismazākā valoda ir vērtība, un, ja to iespējams saglabāt, tad tas ir jādara. Līdzīgi cilvēce rūpējas arī par izzūdošām sugām, jo dažādībā ir liels spēks, kas ikdienā bieži vien pat nav aptverams.

Eiropa ir kultūrdažādības iemiesojums. Kultūrdažādība lielā mērā balstās uz valodu dažādību, jo pagrūti iedomāties puslīdz autonomu nacionālas kultūras attīstību bez valodas norobežotības. Mazās valstis un kultūras visbiežāk saprot un definē savu identitāti kā valodas un kultūras kopumu. Eiropas Savienība cenšas pretoties gan vienas valodas domināncei, gan valodu izzušanai. Lai cik banāli tas izklausītos, bet, šķiet, ar multilingvisma veicināšanu ES daļēji īsteno sev ierasto pretmonopolu darbību.

ES oficiālā valoda

Kopš 2004. gada maija Latvija ir Eiropas Savienības dalībvalsts un latviešu valoda – viena no ES oficiālajām valodām. Šāds statuss piemīt visām dalībvalstu oficiālajām valodām, bet pēdējā laikā tas piedzīvo zināmas pārmaiņas – tagad ES oficiālajām valodām pievienojušās arī iru, maltiešu un vairākas Spānijas reģionālās valodas, piemēram, kataloniešu valoda ar 6–7 miljoniem lietotāju. Tomēr ES oficiālās valodas statuss joprojām ir elitārs – tas piešķir valodai augstāku politisko un ekonomisko vērtību. Eiropas Savienībā ir daudz minoritāšu un reģionālo valodu ar lielāku runātāju skaitu nekā latviešu valodai, kurām šāda statusa nav un, domājams, arī nebūs. Vēl ES pastāv otra kategorija, t. s. darba valodas – angļu, franču un vācu valoda –, kas ir «vienlīdzīgākas» par citām. Tā kā Lielbritānija un Īrija Eiropas Savienībai pievienojās tikai 1973. gadā, angļu valodas pozīcijas sākumā nebija īpaši stipras, taču jau 90. gadu sākumā tās lietojums līdzsvaroja ar franču valodu, nobīdot vācu valodu trešajā vietā. Pēc Zviedrijas un Somijas iestāšanās angļu valodas pārsvars kļuva arvien izteiktāks, bet kopš Austrumeiropas valstu pievienošanās tas kļuvis pārlicenošs. Šķiet, angļu valodas prioritārā loma nebūtu jāapstrīd – tā ir mūsdienu pasaules saziņas valoda un arī Latvijā agrāk vai vēlāk ieņems tās pozīcijas, kādas savulaik bija krievu valodai.

Kārotā vieta ES valodu saimē latviešu valodai ir juridiski nodrošināta, un pārējais ir lielā mērā pašu latviešu rokās. Varētu teikt, ka Eiropas Savienībā mums ir gan iespēja attīstīt latviešu valodu, gan mehānisms, kā to darīt. Ar iespēju jāsaprot ES oficiālās valodas statuss mūsu valodai, ar mehānismu – ES piedāvātā tulkošanas sistēma. Vai mēs šo situāciju pratīsim izmantot savas valodas labā – tas atkarīgs no mums pašiem.

Kā visam dzīvē, arī ES oficiālās valodas statusam ir divas puses. Medaļas pozitīvā, saulainā puse ir prestižs, latviešu valodas iespēju un vārdu krājuma paplašināšanās. Negatīvā puse – varam saskatīt

valodas birokratizēšanās tendenci, eirožargona ieplūšanu, svešus modeļus, neelastību (kā Konstitucionālā līguma tulkojuma kļūdu labošanas gadījumā).

Vispirms par pozitīvo pusi. ES likumi paredz, ka tās direktīvām, regulām un noteikumiem jābūt pieejamiem visās oficiālajās valodās. Pretējā gadījumā ir grūti prasīt to ievērošanu, jo iespējams aizbildināties ar nesaprašanu. Agrāk pieņemto ES dokumentu tulkošana latviešu valodā 100 000 lapu apjomā, kas prasīja gandrīz desmit gadus, norisēja visai veiksmīgi. Šo darbu veica Tulkošanas un terminoloģijas centrs un dažādas ministrijas.

ES dokumentu kvalitatīva, profesionāla tulkošana katrā ziņā nāca un nāk par labu latviešu valodai – tā bagātina vārdu krājumu, stabilizē valodas leksisko sistēmu, veicina terminoloģijas standartizāciju, jo darbs tiek veikts sistemātiski. Nepilnu desmit gadu laikā izveidoti un/vai nostabilizēti 35 000 terminu. Šad tad dzirdētais iebildums, ka visi šie teksti un arī jaunvārdi ikdienā nevienam nav vajadzīgi un ir tikai nodokļu maksātāju naudas izšķērdēšana, manuprāt, nav nopietns arguments. Patlaban latviešiem varbūt pietiek ar pāris vietējo gliemežu apzīmējumiem, bet pēc gadiem, paplašinoties tirdzniecībai, arī mūsu veikalos droši vien parādīsies visdažādākie eksotisku gliemežu veidi, un katram būs vajadzīgs savs vārds. Domājams, ka 17. gadsimtā Bībeles tulkošanas laikā reti kurš latvietis bija sastapis *lauvu* vai *kamieli*, iepircis *dimantus* vai ēdis *vīģes*. Bet šie vārdi latviešu valodai nav nākuši par ļaunu.

ES paredz un nodrošina arī sanāksmju tulkošanu visās oficiālajās valodās. Atšķirībā no rakstiskās tulkošanas gan pastāv varbūtība, ka mutiskā tulkošana latviešu valodā un no latviešu valodas tiks nodrošināta tikai atsevišķās ceremoniālās reizēs, ja Latvijas pārstāvji Briselē turpinās biežāk lietot nevis latviešu valodu, bet labāku vai sliktāku angļu valodu. Jāsaprot, ka nevienam citam, izņemot mūs pašus, latviešu valodas lietošana Briselē nav vajadzīga. Oficiālās valodas statuss mūsu valodai ir, bet ar saturu tas jāpiepilda pašiem. Un, ja latviešu valoda izzudīs kā saziņas valoda Briseles koridoros, tad tikai tāpēc, ka mēs paši aiz brīvas gribas to būsim izvēlējušies. Nevienš šādu izvēli mums neuzspiedīs, bet nevar arī gaidīt, ka latviešiem kāds aizliegts lietot angļu valodu.

Medaļas otra puse – ietekme uz latviešu valodas lietojumu. Eiropas Savienība ir visai nelokāma savās nostādnēs (kā *eiro/euro* gadījumā), kūtra jau uzrakstīta teksta labošanā un nevēlas pieņemt kritiku, kā pieredzējām Konstitucionālā līguma tulkojuma strīdos. Taču jāsaprot, ka

ES struktūras pašas latviešu valodā neko nedara. ES ierēdņi latviešu valodu nedz prot, nedz iejaucas tās liktenī. Ar latviešu valodu darbojas latvieši, kas saistīti ar ES institūcijām. Tātad ES ietekme uz latviešu valodu ir netieša – to īsteno tulki, tulkotāji un citi darbinieki, kam ir tieša saskare ar ES institūcijām, un tālāk visi tie, kuri Latvijā tieši vai netieši saistīti ar šo pastarpināto līmeni. Tādu cilvēku ir daudz vairāk, nekā varētu domāt, un galu galā varam runāt par visu latviski runājošo kopumu.

Tulkojumu valoda dziļi iespiežas valodas ikdienas lietojumā.

Pirmkārt, daudzi Latvijas jaunie likumi un normas ir Eiropas Savienības direktīvu, regulu, lēmumu, ieteikumu, atzinumu, konvenciju, rezolūciju, secinājumu un tiesību aktu kopijas. Tātad oficiālajā sfērā netieša ietekme ir nenoliedzama. Kāda ir šo ES dokumentu valoda? Diezgan birokrātiska, pasмага un vispārīga savā būtībā. Reizumis samežģīta un eifēmiski neskaidra, ar krietnu eirožargona piegāršu. ES dokumentiem raksturīga hibriditāte, tos bieži angļu vai franču valodā sagatavo citu valodu runātāji. Turklāt tekstu uzbūve nereti ir smagnēja, ar pārāk daudziem palīgteikumiem, daudzām neskaidrībām un pat divdomībām, jo bieži vien tiek atražotas iepriekšējo dokumentu struktūras.

Par to satraucas visu ES dalībvalstu pārstāvji, un daži dienesti pat cenšas cīnīties pret tā saukto valodas miglu, jo tā tiek atzīta par vienu no iemesliem, kas pilsoņus atsvešina no ES. Visvairāk no šīs «valodas miglas», šķiet, cieš angļu valoda, jo tieši tajā ES ierēdņi, kas ir dažādu valodu runātāji, izstrādā lielāko daļu dokumentu.

Latviešu pārcēlumos nereti jūtama arī nekvalitatīva tulkojuma piegārša, ko vēl vairāk pastiprina dažiem dokumentiem prasītā formālā atbilstība oriģinālam (rindkopu, teikumu, rindiņu garums). Tas labi redzams, ja salīdzina, piemēram, Latvijas Republikas Civillikumu (kas arī nav izcils latviešu valodas paraugs, jo būvēts uz sveša pamata, tomēr visai vienkāršs savā izteiksmē) un kāda ES dokumenta latviskojumu.

111. *Pūrs, ko sievietei laulības gadījumam piešķirušī vecāki, radi vai citas personas, pieder sievai, kaut arī tas būtu nodots vīram.*

938. *Ja spiets salaižas otra biškopja stropā pie tur esošām bitēm, tad spie-ta īpašnieks zaudē uz to savas tiesības.* (LR Civillikums)

Tālāk fragments no kādas samērā vienkāršas Eiropas Savienības direktīvas.

Advokāts, kurš veic darbību, kas nav minēta 1. punktā, arī turpmāk ir pakļauts tās dalībvalsts profesionālās ētikas nosacījumiem un normām, no kuras viņš nāk, neierobežojot tās normas, lai kāds būtu to avots, kuras reglamentē šo profesiju uzņēmējdalībvalstī, jo īpaši tās, kuras attiecas uz advokāta

darbības nesavienojamību ar citu darbības veidu veikšanu šajā valstī, profesionālo noslēpumu, attiecībām ar citiem advokātiem, aizliegumu tam pašam advokātam pārstāvēt puses, kurām ir savstarpēji konfliktējošas intereses, un publicitāti. Pēdējās no minētajām normām ir piemērojamas vienīgi tad, ja tās ir iespējams ievērot advokātam, kurš nav reģistrēts uzņēmējdarbības valstī, un tiktāl, cik to piemērošana ir objektīvi pamatota, lai nodrošinātu šajā dalībvalstī advokāta darbības pienācīgu veikšanu, profesijas prestižu un to normu ievērošanu, kas attiecas uz nesavienojamību. (Padomes 1977. gada 22. marta direktīva 77/249/EEK)

Komentāri, manuprāt, lieki.

Sarežģīta un smagnēja izteiksme nereti parādās arī tekstos, kas pat nav tieši tulkojumi, tomēr šķiet piesūkušies ar ES birokrātijas garu.

ES izpildvara ierosinājusi vēl radikālāk reformēt nocietināto un labās subsīdijās 40 gadus dzīvojušo Eiropas cukura tirgu, piedāvājot krasi samazināt garantēto baltā salduma cenu un izveidot atbalsta programmu mazāk konkurētspējīgo ražotāju iedrošināšanai pamest nozari.

EK cer, ka reformas rezultātā līdz 2012. gadam ES saražotais cukura daudzums samazinātos par trešdaļu un tai vairs nebūtu jāuzklausā pārmetumi, ka subsīdiju dēļ Eiropas zemnieki audzē par daudz biešu, un tā lieko cukuru izmet pasaules tirgū, samazinot cenu.

ES, kuras sargātajā tirgū cukura cena ir trīsreiz augstāka nekā citur, tā nodarot postu ražotājiem nabadzīgajās Dienvidamerikas valstīs, saņēmusi pārmetumus no Pasaules tirdzniecības organizācijas, ka tās eksporta subsīdiju sistēma ir nelikumīga. (Diena, 2005, 27. jūn.)

Otrkārt, pastāv milzums visdažādāko instrukciju, kuru saturu nosaka ES regulas un tiesību akti, kas pie mums nonāk tulkojumu veidā. Šie tulkojumi aptver visas iespējamās jomas – produktu, zāļu un citu preču ražošanu, uzglabāšanu un izplatīšanu, pakalpojumu sniegšanu, līgumu slēgšanu utt. Vēl var minēt pasaules un Eiropas aktuālās ziņas, kas arī ir tulkojumi vai slēptie tulkojumi vai vismaz svešas valodas ietekmē radušies oriģinālteksti. Arī reklāmtteksti visbiežāk ir vairāk vai mazāk radoši Eiropas lielvalodu tulkojumi. Kopumā tulkojumu apjoms ir tik grandiozs, ka nevar neatstāt iespaidu uz latviešu valodu.

Jaunā leksika un terminoloģija

Šajā jomā Eiropas Savienības ietekme saskatāma vairākos aspektos.

Pirmkārt, ar ES dokumentiem ienāk jauni vārdi un jaunas (parasti terminoloģiskas) vārdu nozīmes, kam trūkst latvisko atbilstmju,

un tāpēc tās jārada vai jāaizgūst: *ekomarkējums, čaulbanka, digitalizācija, ciparizācija, nomaļie rajoni, atbrīvojums, subsidiaritāte, kohēzija*. Ja tas netiek laikus izdarīts, latviešu valodā ienāk tādi «savdabīgi» pārņēmumi kā *kopiraiters, merčendaizers, taimšers, relīze, šārēt, benčmārķings, autsorsings, deliverēt* u. tml.

Otrkārt, avotvalodās ir vārdi ar nedaudz atšķirīgu un/vai plašāku nozīmi nekā atbilstošajam latviešu valodas vārdam. Šādos gadījumos avotvalodas vārdu nozīmes un līdz ar to semantiskā saistījuma iespējas parasti tiek pārņemtas arī latviešu valodā: (*drošības, aizsardzības, iekārtas, tehniskā*) *arhitektūra*, (*drošības, sadarbības*) *pīlārs*, (*budžeta, izdevumu*) *griesti, produkts* (jebkurš ražojums, pakalpojums, piedāvājums, ideja utt.).

Treškārt, latviešu valodā tiek pārņemts eirožargons – birokrātiekie, arī modes un profesionālā žargona vārdi, no kuriem daudzi drīz pazūd, bet citi nostiprinās. Jāpiebilst gan, ka nav īstas skaidrības par eirožargona un t. s. eirovalodas attiecībām. Latviešu valodā «eirožargons» kā termins izklausās sliktāk nekā «eirovaloda», bet angļu valodā savukārt otrādi – «eirovalodai» ir nevēlamas asociācijas ar Džordža Orvela prognozēto «jaunvalodu» («ņūspiku»). Katrā ziņā ar vienu no šiem vārdiem saprot jebkurai organizācijai vai nozarei raksturīgo profesionālo valodu (specializētie termini, īsinājumi), bet ar otru – parastam cilvēkam nesaprotamu, modīgu valodas elementu mikslī, kura mērķis bieži ir slēpt domas tukšumu. Šie modernie žargonismi ienāk visdažādākajās saziņas jomās un nekontrolējami izplatās visās ES valodās, jo noteiktos kontekstos (bieži metaforiskā lietojumā) kā atslēgvārdi signalizē, ka teksta autors izjūt attiecīgā momenta konjunktūru: *ilgtspējīgs, scenārijs, konsenss, interfeiss, parametrs, sinerģija, paradigma, interoperabilitāte, inovācija, stratēģija, instruments, kapacitāte, infrastruktūra, ekosistēma, asimetrisks, multidimensionāls, vertikāls, horizontāls, reģenerācija, eksogēns, dihotomija, solidaritāte, alianse, loģistika, iniciēt* utt. Lielā koncentrācijā šādi pašmērķīgi svešvārdu lietojumi kļūst patiešām nomācoši: *Vertikālo pieeju, kas veicina eksogēnu sinerģijas attīstību, iniciācijas fāzē varētu papildināt ar konversijas stratēģijām*. Jāatzīst gan, ka daudzi latviskojumi nav ne par matu labāki, piemēram: *Cilvēkkustības centrīces punkts caurlūkošanas ietvarā netiks aplūkots*.

Bieži eirožargona vārdu pārņemšana ir pilnīgi nevajadzīga. Piemēram, eirožargonā cilvēks, kam uzdots strādāt dalībvalstī, vākt informāciju, nereti tiek saukts par *antenu*. Vai tāpēc arī mums tā jādara? Latviešu valodā taču jau ir daudz precīzāks vārds – *aģents*. Tāpat nevietā parasti tiek lietoti vārdi *kritisks* (labāk *izšķirošs, svarīgs*), *dramatisks* (*pēkšņs, straujš*), *klasificēts* (*slepens*), *kanalizēt* (*novadīt*),

eksponenciāls (kāpjošs, pieaugošs), defolts (neizpilde), apropriācija (piešķiršana, dažreiz arī saņemšana), promotēt (veicināt), iniciēt (sākt, ievadīt), implementēt (īstenot, realizēt).

Daudziem eirožargona vārdiem ir īss mūžs. Atcerēsimies kaut vai ilgās diskusijas par *skrīningu*, kas sen jau aizmirsts, – tagad latviešu terminoloģijas vārdnīcās atrodam tā ekvivalentus *pārbaude, izsijāšana, filtrēšana, caurlūkošana, caurskate, sijāšana* utt. Kurš no tiem apzīmēja jau aizmirsto Latvijas likumdošanas atbilstības vētīšanu, šķiet, vairs nav skaidrs. Jāpiebilst, ka terminu izstrādē būtu rūpīgi jāizvērtē, vai mums ir darīšana ar nopietnu un vajadzīgu terminu vai vienas dienas modes vārdu. Veltīt daudz laika un enerģijas pēdējiem, manuprāt, nav racionāli.

Līdzīgi žargonismiem ES valodās tiek ievazāti arī eifēmismi. Kopš zināma laika autobusā vairs neparedz vietas *invalidiem*, bet gan *cilvēkiem ar kustību traucējumiem*. Bankām ir *likviditātes problēmas*, valdībai – *neracionāli izdevumi, uzņēmējiem – likumā neparedzētas procedūras un nesankcionētas darbības, uz ceļiem – avārijas ar letālu iznākumu*, bet iedzīvotāji dalās *mazturīgos un sociāli neaizsargātos, cilvēkos bez pastāvīgas dzīvesvietas un labi situētos*.

Vēl būtu minami arī daudzie salikteni ar pirmo komponentu *eiro*. Daļa šo salikteņu, iespējams, izrādīsies vajadzīgi, bet daļa – tikai modes vārdi: *Eiroyusts, Eiroparlaments, Eiropadome, Eiropols, Eiropokorpuss, eiroatlantisks, eirozona, eirozeme, eirotietoksnis, eirožargons, eirovaloda, eirotērmins, eiroskeptiķis, eiroompimists, eiropobija, eiropkrāts, eiropvīzija, eirotirgus, eiropnīcinātājs, eiropemonts, eiropauda, eirovalūta, eiropolārs, eiropobligācija, eiropakcijas, eirotirgus, eiropkredīts, eiropatents, eiroperegula, eiroplikums, eiropomāšana, eiropvirziens, eiropārvalde, eiropars* utt.

Ne jau visam, kam ir vieta specializētos eirotekstos, būtu jāienāk mūsu ikdienas valodā, kaut arī daudziem veidojas cieša saskare ar šiem tekstiem. Tomēr jebkurā gadījumā arī Eiropas Savienībā latviešu valoda ir pašu latviešu rokās. Kādu mēs to veidosim, tāda tā arī būs.

Valoda, valodnieki un valodas kļūdas

Valoda ir brīnišķīga Dieva dāvana, kas cilvēkiem dota, lai izteiktu savas domas, izjūtas vai pārdzīvojumus. Būdama garīga parādība, valoda iegūst materiālu veidolu, kad mēs to runājam vai rakstām. Tad valoda ietērpjas skaņās vai burtos un kļūst uztverama citiem.

Mums, valodniekiem, ir dota privilēģija – pētīt valodu, tās vēsturi, leksisko un gramatisko sistēmu, saistību ar citām valodām utt. Tomēr vārds «valodnieks» ļaužu apziņā visbiežāk asociējas ar cilvēku, kas rūpējas par valodas tīrību un aizrāda citiem par valodas kļūdām. Tik tiešām, rūpes par valodas normu ievērošanu ir valodnieku darba redzamākā puse, viņu tiešā saistība ar sabiedrību. Šajā jomā darbs ir ļoti grūts, jo prasa no valodnieka labas zināšanas visos valodas līmeņos, spēju saskatīt valodu attīstībā un kā sistēmu, tāpat svešvalodu prasmi. Un vēl – pētniecībā vairāku atšķirīgu viedokļu vienlaicīga pastāvēšana ir gluži normāla parādība, bet valodas kultūras jautājumos, tieši otrādi, ir ļoti svarīga dažādo viedokļu saskaņošana un norādījumu konsekvence, lai nemulsinātu valodas lietotājus un neradītu viņos apjukumu.

Diemžēl, kā rāda pieredze, latviešu valodniekiem ir ļoti grūti vienoties kopīgā nostādnē. Visai bieži valodas kultūras jautājumi tiek risināti atsevišķu vārdu līmenī, atrauti no valodas sistēmas kopumā. Savukārt valodas lietotāji bieži neievēro pastāvošās valodas normas, bīstama ir arī latviešu alfabētam neraksturīgu burtu lietošana, dažāda veida izkārtņu rakstīšana svešvalodā u. tml. Tomēr valodas kultūras jautājumi ir jārisina, tos nedrīkst atstāt pašplūsmā. Tikai tas jādara ļoti uzmanīgi un pārdomāti.

Vispirms mums būtu jāvienojas par to, ko uzskatīt par valodas kļūdu. Vai viss, kas tiek saukts par valodas kļūdu, tik tiešām arī ir kļūda? Vai neesam aizmirsuši, ka pastāv runātā valoda un rakstītā valoda un ka starp tām ir atšķirības? Vai par valodas kļūdu jāuzskata neparasts lietojums pārnēstā nozīmē (piemēram, *krāsaina diena*)? Vai dažkārt nebūtu jārunā par kāda vārda stilistisku neiederību, nevis

par valodas kļūdu? Citās valodās šādos gadījumos runā par valodas reģistru. Gluži kā spēlējot uz ērgelēm, kur pārslēdz reģistrus no zemākiem uz augstākiem, arī valodā mēs vienu un to pašu domu varam pateikt gan ļoti oficiāli, svinīgi, gan pavisam sirsnīgi un mīli. Veicot darba pienākumus, mēs savu runu parasti veidojam no neitrāliem vai oficiālā stila vārdiem, bet mājās, ģimenē vai kopā ar draugiem mūsu valoda kā vārdu izvēlē, tā arī izteiksmes ziņā kļūst daudz brīvāka, jo tie ir citi apstākļi, cita dzīves situācija. Būtu taču visai dīvaini, ja mēs sarunā ar draugiem lietotu tādas pašas frāzes un izteicienus kā saziņā ar augstām amatpersonām.

Ir pārmaiņu laiks. Un ir saprotama valodnieku vēlme kaut ko mainīt un grozīt arī valodā, vai tā būtu izzudušas skaņas (burta) atdzīvināšana vai valodā nostiprinājušās un nostabilizējušās vārda gramatiskās formas maiņa. Lielajā dedzībā, ar kādu mēs cenšamies šīs pārmaiņas ieviest, tiek aizmirsts pats galvenais – valodas lietotāji gan Latvijā, gan ārpus tās, kuriem jaunie likumi, noteikumi un formas ir jāiemācās no jauna. Tas nav viegli. Tāpēc pat tad, ja kāds grozījums dotu valodnieciski pareizāku formu, vienmēr vajadzētu rūpīgi apsvērt, vai tik tiešām šīs pārmaiņas ir vajadzīgas. Ne velti pareizrakstības reforma Vācijā sastopas ar lielām grūtībām, bet Lielbritānijā par to vairs pat netiek runāts.

Valodai būtu jāļauj attīstīties dabiski, balstoties uz tās iekšējo struktūru. Taču tas nenozīmē, ka valodu var atstāt bez kopšanas. Tēlaini valodu varam salīdzināt ar dārzu. Ir franču stila dārzi, kur koki un krūmi ir apgriezti dīvainās formās, un angļu dārzi, kur, liekas, nekas īpašs nav darīts. Bet dārznieks ir rūpīgi strādājis gan franču, gan angļu tipa dārzā... Tāpat valodas kopšanā nepieciešams pastāvīgs profesionāla «dārznieka» darbs, jautājums tikai, kādu dārzu viņš veido.

Mums ir vajadzīgi profesionāli valodas dārza kopēji – tādi speciālisti, kuriem rūpes par latviešu valodas kultūru būtu viņu pamatdarbs. Lēmumi būtu jāpieņem koleģiāli un saskaņā ar valodas sistēmu. Citādi iznāk tā, ka kaut kādu iemeslu dēļ bez īpašas vajadzības tiek grozīta atsevišķu vārdu gramatiskā forma vai pareizrakstība, lai gan tā atbilst pastāvošajām normām un latviešu valodas sistēmai. Minēšu dažus piemērus. Mēģinājums nelokāmajam lietvārdam *eiro* piešķirt lokāmu formu sastapās ar lielu pretestību galvenokārt divu iemeslu dēļ. Nelokāmā forma latviešu valodā bija jau nostiprinājusies, un tā nav arī pretrunā ar valodas gramatisko sistēmu. Latviešu valodā ir samērā daudz nelokāmu lietvārdu ar galotni *-o* (*auto, foto, kino, loto, radio* u. c.), tāpēc pēkšņi mainīt viena vārda – *eiro* – galotni nebija nepieciešams. Vārdus *filozofija, filozofs, filozofisks* daži sākuši

rakstīt ar burtu *s* – *filosofija, filosofš, filosofisks*, savu rīcību pamatojot ar to, ka tas esot pareizāks atveidojums no grieķu valodas. Pagaidām valodas norma neparedz šajos vārdos *z* vietā rakstīt *s*, un cerams, ka šāda norma arī neparādīsies, jo tad tā atkal būtu kāda atsevišķa elementa izraušana no kopējās sistēmas un tradicionālas, daudzus gadu desmitus latviešu valodā pastāvošas formas maiņa. Citēšu klasisko valodu zinātāju, filoloģi Ilzi Rūmniedi: «Domājot par pēdējā laikā latviešu valodas vidē bieži iesaistīto variantu *filosofija*, jāteic, ka nav skaidrs, kādēļ tieši šis vārds būtu izpelnījies īpašu statusu atšķirībā no līdzīgu rakstisku un fonētisku pozīciju pārstāvošiem grieķu vārdiem *Sizifs, krīze, Āzija, fizisks, tēze, Aspazija* u. tml.» (7, 102. lpp.)

Mūsdienās, informācijas un globalizācijas laikmetā, valodā milzīgā daudzumā ienāk jauni vārdi, kuriem nepieciešams rast latvisko atveidojumu. Ir ļoti svarīgi jaunajiem no citām valodām ienākušajiem vārdiem noteikt pareizo atveides formu, tiklīdz tie parādās latviešu valodā, lai vēlāk nav jālabo kāds kļūdainis, bet jau nostiprinājies atveidojums. Diemžēl pagaidām mūsu rīcībā nav datorizētas valodas bāzes jeb korpusa, kas valodniekiem dotu objektīvu priekšstatu par valodas kopainu. Tāpat savu ir darījis ilgus gadus humanitārajām zinātnēm atvēlētaisniecīgais finansējums – mums vairs nav pētnieku, kuru pamatdarbs būtu valodas kultūras jautājumu risināšana.

Arī valodas lietotājiem pašlaik ir grūti orientēties jauno vārdu gūzmā, jo nav tāda izdevuma, kur būtu vienkopus ievietoti gan jaunākie aizguvumi, gan jaundarinājumi, kas aizstāj citvalodu vārdus (*ārzona, īssaiets, kasetne, zīmols* u. c.). Apjoma ziņā lielākā latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca (4) iznākusi 1995. gadā, pirms desmit gadiem, un tajā, protams, nav iekļauti vārdi, kas latviešu valodā ienākuši pēc tam: *ambiciozs, bankomāts, čipsi, diskete, eiro, elektorāts, etnoss, fakss, gejs, internets* u. c. 2004. gadā izdevniecība «Jumava» ir laidusi klajā jaunu pareizrakstības vārdnīcu (2). Šī vārdnīca ir paredzēta skolām, tāpēc tajā ievietoto vārdu skaits ir ierobežots.

Svešvārdu pareizrakstības jautājumos zināmā mērā var palīdzēt jaunākās svešvārdu vārdnīcas, piemēram, 2005. gadā iznākusi «Ilustrētā svešvārdu vārdnīca» (3) un Jura Baldunčika un Kornēlijas Pokrotnieces sastādītā «Svešvārdu vārdnīca» (1). Interesanta ir Intas Rozenvaldes sastādītā «Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca» (6), kur var atrast daudzus citās vārdnīcās neiekļautus vārdus.

Strādājot LU Latviešu valodas institūtā pie jaunās «Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas» (šīs skaidrojošās vārdnīcas sākumdaļa ir publicēta internetā: www.ailab.lv/LVV), atklājās vairākas ar svešvārdu pareizrakstību saistītas problēmas.

Daži jaunāki aizguvumi vārdnīcās reģistrēti dažādos variantos, jo to pareizrakstība vēl nav nostabilizējusies un oficiāli noteikta. Piemēram, šītu reliģiskā vadoņa nosaukums avotos (vārdnīcās, Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas kartotēkā, internetā) atrodams piecos dažādos variantos – *ājatolla*, *ajatolla*, *ajatola*, *ajatols*, *ajātolla*, no kuriem izplatītākais ir *ajatolla*, bet pareizākais – *ājatolla*, jo šim vārdam pamatā ir arābu *āyatu-llāh*. Līdzīgi ir ar vārdu *ājurvēda* un tā variantiem *ajūrvēda*, *ājūrvēda*, *ajurvēda*. Izplatītākā forma ir *ājūrvēda*, bet pareizākā – *ājūrvēda*.

Nesakritība starp biežāk lietoto un pareizāko formu vērojama arī dažiem citiem vārdiem, kuriem pareizrakstības norma jau ir noteikta. Piemēram, īpašības vārdu *introverts* biežāk raksta ar burtu *a* – *intraverts*, liekas, antonīma *ekstraverts* ietekmē. Biežāk lieto nelokāmo formu *flamingo* nekā pareizrakstības normai atbilstošo *flamings*.

Pavisam dīvaini ir ar lietvārda *komikss* rakstību. Gan 1995., gan 2000., gan 2004. gada pareizrakstības vārdnīcā (2, 4, 5), kā arī «Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā» (3) šis vārds dots ar vienu *s* – *komiks*, lai gan citās vārdnīcās un enciklopēdijās, kā arī praksē šo vārdu raksta ar diviem *s* – *komikss*.

Dažiem vārdiem laika gaitā pareizrakstība ir mainīta, piemēram, *islams* → *islāms*, *eholots* → *eholote*, taču, kā rāda valodas materiāls, vēl joprojām biežāk tiek lietota vecā forma. Iespējams, tas ir tāpēc, ka plašākai sabiedrībai nav zināma informācija par šo vārdu pareizrakstības maiņu.

Nav zināms, ar ko savu lēmumu saskaņojusi izdevniecība «Avots», izdevumā «Palīgs latviešu valodas pareizrakstībā» (5) ieviešot jaunas pareizrakstības normas. Piemēram, grieķu alfabēta otrā burta nosaukums tur dots ar garo patskani *ē* – *bēta*, nevis *beta*, kā gadu desmitiem esam paraduši lietot. Ja šai pareizrakstības maiņai ir oficiāls raksturs, tad jāmaina vārda *beta* rakstība arī visās matemātikas un fizikas mācību grāmatās. Ja maiņas pamatā ir bijusi tikai vēlme tuvināt vārda atveidojumu grieķu valodas izrunai, tad derētu atcerēties vecumveco patiesību, ka tradicionālas, nostabilizējušās formas bez nopietnas vajadzības nebūtu jāmaina. Pilnīgi precīzi atveidot oriģinālvalodas izrunu mēs tik un tā nevaram, un ir gadījumi, kad to pat nevajag darīt, lai vārds paliktu vizuāli atpazīstams.

Tikko minētajā izdevumā (5) par vienīgo pareizo atzīta vārda *anglicisms* saīsinātā forma *anglisms*, par kuru valodnieku vidū vēl notiek debates. Šādos gadījumos labāk dot abas formas.

Daudzas no šajā rakstā minētajām problēmām varētu atrisināt, izveidojot autoritatīvu Latviešu valodas pareizrakstības komisiju, kurai būtu tiesības valodas normas noteikt, nevis tikai ieteikt sabiedrībai. Viens no pirmajiem šās komisijas uzdevumiem būtu sagatavot publicēšanai 1995. gadā izdotās pareizrakstības vārdnīcas jaunu, labotu un papildinātu izdevumu, lai novērstu līdzšinējās nekonsekvences un nesaskaņotību.

1. Baldunčiks, J., Pokrotniece, K. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Jumava, 2005. 646 lpp.
2. Guļevska, D., Miķelsone, A. *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca skolām*. Rīga : Jumava, 2004. 552 lpp.
3. *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Sast. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga : Avots, 2005. 892 lpp.
4. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca* : ap 80 000 vārdu. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Rāģe. Rīga : Avots, 1995. 946 lpp.
5. *Palīgs latviešu valodas pareizrakstībā*. D. Guļevska, A. Miķelsone, T. Porīte. Rīga : Avots, 2000. 472 lpp.
6. *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca 2004*. Sast. I. Rozenvalde. Rīga : Nordik, 2004. 520 lpp.
7. Rūmniece, I. Par klasisko valodu elementiem mūsdienu latviešu valodas vidē. No: Valsts valodas komisija. *Raksti*. 1. sēj. Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Rīga : JUMI, 2005, 100.–107. lpp.

Vineta Ernstsone

Solidaritāte un demokrātija: uzrunas lietojums elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos

Elektroniskie plašsaziņas līdzekļi mūs sasniedz ik uz soļa. Tie mūs var notvert rokas stiepiena attālumā nesagatavotus – iepriecinot, pārsteidzot, apbēdinot vai vienkārši informējot. Tie uzrunā nejaušus radioklausītājus pilsētas kafejnīcā, mājās pie televizora ekrāniem zvilnošos vai birojā «tīmeklī» klīstošos. Un cik bieži mēs šķendējamies par uzbāzīgi skaļajām reklāmām televīzijā, reklāmas pauzēm radio un lēkājošajiem neaicinātajiem reklāmtekstiem datora ekrānā, atverot kādu mājaslapu!

Visus šos tekstus žurnālisti un citi ar komunikāciju saistīti speciālisti veidojuši tā, lai piesaistītu pēc iespējas plašāku auditoriju – lasītājus, klausītājus un skatītājus. Tāpēc plašsaziņas līdzekļos vērojama tendence izmantot valodas līdzekļus, kas vairāk raksturīgi sarunvalodas jeb neformālajam runas stilam nekā literārās valodas normai pietuvinātajam publicistikas stilam. Aizvien biežāk plašsaziņas līdzekļos tiek izmantotas arī neformālai ikdienas sarunai raksturīgās uzrunas formas.

Uzruna kā jebkura cita teksta vienība veic zināmas funkcijas, izsakot runātāja komunikatīvo mērķi, attieksmi pret sarunas partneri un runā izsakāmo saturu. Tās lietojums (vai nelietojums) ir svarīgs faktors savstarpējā saskarsmē. Uzruna var veicināt vai kavēt runātāju kontakta nodibināšanu un uzturēšanu.

Uzruna plašsaziņas līdzekļos tiek lietota, lai pievērstu mūsu uzmanību, lai nodibinātu kontaktu, konkretizētu izteikuma adresātu vai paustu emocionālu attieksmi.

Valodnieks Jānis Sīlis uzrunas formu salīdzina ar jutīgu indikatoru, kas raksturo gan mūs pašus, gan arī mūsu sarunbiedrus, piebilstot, ka noteiktas uzrunas formas lietojuma uzplaukums vai noriets signalizē par it kā nemanāmām pārmaiņām ne vien atsevišķa indivīda, bet arī visas sabiedrības dzīvē. (9, 206. lpp.)

Sabiedrības demokratizācijas rezultātā valodu un kultūru saskares apstākļos pēdējos 10–15 gados latviešu valodā notikušas pārmaiņas arī uzrunas lietojumā. Uzrunas formas un to lietojums pakļauts gan sabiedrisko procesu, gan vērtību un sabiedrisko iekārtu maiņas ietekmei, piemēram, tagad oficiālā saziņā vairs nav sastopamas uzrunas *biedri N.!, biedrene N.!, pilsoni N.!, pilsonē N.!*, to vietā ne vien oficiālās situācijās, bet arī ikdienas saziņā (piemēram, uzrunājot mazāk pazīstamu cilvēku) lietojam uzrunu [*ciēnītā*] [*N.*] *kundze!* un [*godātais*] [*N.*] *kungs!*.

Piemērotas uzrunas formas izvēle nozīmē ne tikai gramatiski pareizas, bet arī sociāli pieņemamas formas izvēli, jo uzrunas lietojums saistīts ar noteiktu tradīciju un runas etiķeti. Kopš 90. gadu sākuma apzīmējumi *kungs* un *kundze* kopā ar uzvārdu (*Zivtiņa kungs! Kalnietes kundze!*) vai amata nosaukumu (*direktora kungs! rektores kundze! ministres kundze!*), vai arī vārdu ģenitīvā (*Sandras kundze!*) latviešu valodā atkal ir kļuvuši par tradicionālu uzrunas veidu.

Uzrunas formas izvēle cieši saistīta ar vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojumu sarunā. Latviešu valoda pieder pie valodām, kurās eksistē 2. personas vietniekvārdu *tu* un *jūs* opozīcija, uzrunājot vienu cilvēku. Valodnieks Andrejs Veisbergs uzskata, ka «divas formas – «tu» un «jūs» – ir vērtība, jo ļauj niansēt to, ko gribam izteikt. Ar tām var parādīt emocijas, var pazemot un var pagodināt. Valoda ir ļoti utilitāra. Ja šīm formām nebūtu nekādas nozīmes, valoda pati tās nodzēstu.» (8)

Par šiem ar latviešu runas etiķeti saistītajiem jautājumiem rakstījuši gan sabiedrisko attiecību speciālisti Gita Gulēna (3), Vladimirs Kincāns (4), gan valodnieki Vineta Ernstsone (1), Linda Lauze (5–7), Jānis Silis (9, 10), pievēršoties kā uzrunas teorētiskajiem, tā praktiskajiem aspektiem.

Runas etiķetes elementiem – uzrunai, sasveicināšanās un atvadīšanās frāzēm u. c. – un to lietojumam ir visai stingri sociālie ierobežojumi. Šo elementu izvēli regulē sociālās attieksmes starp runātājiem. No katra saziņas dalībnieka tiek gaidīta viņa sociālajai lomai atbilstoša runas uzvedība, kas saskan ar sabiedrībā pieņemtajām normām. Sabiedrība ir ieinteresēta, lai uzruna nepārprotami liecinātu par noteiktu situāciju, noteiktu sociālo attieksmi.

Šī iemesla dēļ latviešu valodā, tāpat kā citās Eiropas valodās, izveidojusies diferencēta uzrunu sistēma, kas dod iespēju ņemt vērā runas situāciju, saziņas dalībnieku vecumu un dzimumu, viņu sociālās lomas, tiešu vai netiešu kontaktu, uzrunas adresātu skaitu un citus faktorus. Ikviens runātājs runas veidu (stilu) ietekmē tādi saziņas apstākļi kā sarunas vieta, sarunas partneris un sarunas

tēma (2, 37. lpp.), piemēram, saruna radio vai TV studijā notiek formālākā gaisotnē nekā parasta ikdienas saruna.

Gan ikdienā, gan radio vai TV ieraksta vai tiešraides laikā uzrunas izvēle, tās stilistiskā tonalitāte ir atkarīga galvenokārt no sarunas tēmas (parasti tēma saistīta arī ar raidījuma žanru – notikumu (preses) apskats, informācija/ziņas, intervija, reportāža, hronika, feļetons u. c., tāpēc nosacīti var aplūkot uzrunas lietojumu t. s. vieglā žanra raidījumos, kas izklaidē, uzjautrina u. tml., un informatīvos raidījumos, kuri vairāk atbilst nopietnajam žanram) un sarunas partnera, no tā, kādas ir attiecības starp saziņas dalībniekiem.

Uzruna, kas ir svarīgs elements radio un TV raidījumos – kā monologos, tā dialogos, vairāk raksturīga intervijas un reportāžas žanram, kurā izmantotie valodas līdzekļi ir tuvi sarunvalodai. Jāpiebilst, ka radio un TV raidījumos lietotajai valodai raksturīgas gan publicistikas stila, gan sarunvalodas stila iezīmes.

Izplatīts dialoga variants ir žurnālista saruna (intervija, diskusija) ar vienu vai vairākām uzaicinātām personām. Uzrunas formas izvēli ietekmē intervējamo cilvēku sociālais statuss un raidījuma tēma. Intervijās ar oficiālām personām parastā uzrunas forma ir personas uzvārds ģenitīvā kopā ar apzīmējumu *kungs* vai *kundze*. Ja žurnālists studijā intervē vairākas šādas personas, tās tiek uzrunātas daudzskaitļa formā: *Cienītās kundzes! Godātie kungi!*

Izklaidējošos, tāpat vairāk vai mazāk neformālos raidījumos intervējamā persona visbiežāk tiek uzrunāta vārdā. Uz šādu uzrunas formas maiņu, ko nosaka runas situācijas maiņa, jau ir norādījis J. Sīlis: «Tiklīdz pārsvaru gūst solidaritāte, .. formālās uzrunas lietošana tiek pārtraukta – tās vietā stājas «vārds + jūs» vai arī «vārds + tu».» (9, 212. lpp.)

Gan radio, gan TV raidījumos vērojams, ka vārdā + *tu* cits citu uzrunā vienas profesijas pārstāvji (sportisti, mūziķi, žurnālisti) vai vienas darbavietas kolēģi (piemēram, radio vai TV raidījuma vadītāji). Ja raidījumu vada divi vai vairāki kolēģi, visbiežāk viņi savstarpējā sarunā lieto vietniekvārdu *tu* un uzrunāšanai izmanto personvārdu neatkarīgi no raidījuma rakstura. Šāds uzrunas veids tiek saglabāts, arī vēršoties pie kolēģa telefonsarunā vai tiešraidē.

Neformālā situācijā, kāda veidojas tādos raidījumos kā «Dāvida šovs» (agrāk «Fabrika»), uzrunas funkcijā tiek lietotas pat palamas, mīļvārdiņi, skatuves vārdi un līdzīgas pašu pieņemtas vai citu dotas iesaukas jeb «niki». Par tradicionālām jau kļuvušas, piemēram, «Radio SWH» raidījumu vadītāju uzrunas *Ufo!* un *Fredi!*.

Vēršoties pie sarunas partnera, runātājs izvēlas vietniekvārdu *tu* vai *jūs* atkarībā no tā, vai savstarpējās attiecības ir distancētas vai tuvas. Šo dalījumu nosaka runātāju vecuma starpība, sociālais stāvoklis, kā arī savstarpējās pazišanās ilgums un citi attiecību rādītāji. Distancētās jeb atturīgās attiecībās pieklājības normas liek izmantot vietniekvārdu *jūs*.

Ja nav drošības par tādu pašu savstarpējo attiecību uztveri no sarunas partnera puses vai arī pārliecības par *tu* vai *jūs* lietojuma iedēribu, sarunas partneris dažreiz tiek uzrunāts netieši, vēršoties pie viņa 3. personā. Nereti tas izskan kā komentārs iepriekš dzirdētajam, piemēram, kad izskanējusi radio ziņu raidījumā uzaicinātā runātāja sniegtā informācija, raidījuma vadītājs saka: *Paldies Uldim Jirgenam!*

Atkarībā no sarunas vietas, tēmas un sarunas partnera runas situācija (piemēram, ieraksts vai tiešraide) tiek uztverta kā formāla vai neformāla. Ja attiecības starp runātājiem (žurnālistu un intervējamo personu, raidījuma vadītāju un skatītāju/klausītāju, kurš ir piezvanījis uz studiju) ir distancētas, tad lielākā mērā tiek ievērota runas etiķete un dominē vietniekvārda *jūs* un oficiālo uzrunas formu izmantojums.

Vieglā žanra raidījumos vietniekvārdu *tu* un neformālu uzrunu lieto gan attiecībā uz žurnālistam pazīstamiem, gan pilnīgi svešiem cilvēkiem. Tas padara attiecības starp raidījuma dalībniekiem mazāk distancētas, īpaši gadījumos, kad notiek brīva darbošanās ieraksta vidē (piemēram, dalībnieki gatavo ēst, piedalās konkursā u. tml.). Tādējādi vietniekvārda *tu* lietojums un uzruna vārdā palīdz sasniegt raidījuma mērķi – izklaidēt skatītāju/klausītāju.

Valodniece Linda Lauze norāda, ka kopā ar uzrunas formu *kungs* un *kundze*, vēršoties pie atsevišķa indivīda, ir piemērots tikai vietniekvārds *jūs*, arī tādā gadījumā, ja lieto personvārdu, nevis uzvārdu ģenitīvā; savukārt, kā konstatēts radio intervijās, uzrunājot cilvēku vārdā, izteikumā izmanto gan vietniekvārdu *jūs*, gan vietniekvārdu *tu* (*Ilga, jūs septiņus gadus sabijāt Saeimā. Nu, Iget, tu kā režisore mums pastāsti!*). (6, 344. lpp.)

Ikdienas darbs radio vai TV var veicināt noteiktas uzrunas formas regulāru izmantojumu (parasti mūzikas, sporta vai citā izklaidējošā raidījumā). Arī šādos gadījumos visbiežāk lieto uzrunu vārdā un vietniekvārdu *tu*.

Mūsdienās TV skatītājs un radioklausītājs vairs nav tikai pasīvs informācijas saņēmējs. Arī klausītājs izsaka savu viedokli, jautājumu vai lūgumu, piezvanot pa telefonu vai nosūtot īsziņu. Zvanītājs

identificē sevi, parasti nosaucot savu vārdu, bet dažreiz arī kādu citu apzīmējumu (pensionārs, pasažiere, skolotāja, iedzīvotājs). Žurnālists šo skatītāja/klausītāja nosaukto vārdu vai apzīmējumu lieto viņa uzrunāšanai.

Sarunā pa telefonu, e-pastā, īsziņā vai skatītāju tērzētavā, kas redzama ekrānā, klausītājam rodas iespēja vērsties pie raidījuma vadītāja. Šādā situācijā dominē vietniekvārda *jūs* lietojums neatkarīgi no tā, vai klausītājs uzrunu veido ar apzīmējumu *kungs/kundze* vai izmanto tikai personvārdu. Dažos (visbiežāk jauniešiem domātos) raidījumos to vadītāji un skatītāji/klausītāji savstarpējā sarunā izmanto neformālu uzrunu un vietniekvārdu *tu* (skatītājs: *Ozol, tu forši izskaties. Ozols: Pareizi, vecais!*). Kā novērojusi L. Lauze, «starp aktīvākajiem auditorijas pārstāvjiem, kas regulāri zvana uz studiju, un raidījumu vadītājiem veidojas tādas attiecības kā starp labiem paziņām, kas atspoguļojas neformālā runas veidā. [...] Raidījuma vadītājs: *Jāni, kur tu biji palicis?* Radioklausītājs: *Gunār, man tev ir divi jautājumi.*» (6, 347. lpp.) Uzrunas konstrukcijā klausītāji mēdz iesaistīt arī radiostacijas nosaukumu (*Labrīt, «Skonto» zēni un meitenes!*).

Lai arī radio un TV raidījumu auditorija ir anonīma, tai adresēto uzrunu ikviens klausītājs vai skatītājs var attiecināt uz sevi un justies vienots ar pārējiem klausītājiem/skatītājiem. Tas panākams gan ar uzrunu daudzskaitļa formā (*Cienījamie klausītāji! Dāmas un kungi!*), gan arī ar darbības vārdu daudzskaitļa 2. personas formā (*Esiet sveicināti!*). Savukārt izklaidējošos, jauniešiem vai atsevišķām sociālām grupām domātos raidījumos, bieži arī reklāmtēkstos mēdz lietot darbības vārda vienskaitļa 2. personas formu, it kā vērsties pie katra atsevišķa skatītāja/klausītāja (*Jūties kā mājās! Šī ir latviešu valodas jaunā virtuālā māja. Meklē lietotu automobili? Meklē to pie mums!*), un sasveicināšanās vārdus vienskaitlī (*Sveiks! Sveika!*). Šādā funkcijā var tikt lietots arī vietniekvārds *tu*, kas rada ciešāku emocionālo saikni ar neredzamo klausītāju/skatītāju. Piemēram, «Radio SWH» «balss» Ainars Mielavs radiostacijas mājaslapā raksta: *Pa visiem šiem gadiem tā arī nekad neesmu pieradis atcerēties, ka manī klausās vairāk par vienu cilvēku. Jocīgi. Bet varbūt nemaz nav jāpierod? Jo tad sanāk, ka es runāju Tev vienam, mans klausītāj!* Kā uzsver L. Lauze, ar vietniekvārdu *jūs*, ko latviešu valodā izmanto gan viena, gan vairāku cilvēku uzrunāšanai, šāds psiholoģiskais efekts nav panākams. (6, 343. lpp.)

Apzinoties runas etiķetes prasības, runātājs pastāvīgi atrodas izvēles priekšā: kuru 2. personas vietniekvārdu – *tu* vai *jūs* – izvēlēties, uzrunājot vienu personu. Plašsaziņas līdzekļos konstatējamas divas

tendences, kas nosaka arvien plašāku *tu* lietojumu, – vēlme solidariizēties un vēlme būt demokrātiskam. Piemēram, jūlija sākumā, iestājekšāmenu laikā, LU mājaslapā bija lasāma bankas reklāma: *Ja labi iestāties, mēs labi samaksāsim!* Lai arī adresāts nav minēts, skaidrs, ka reklāmā uzrunāts potenciālais pirkkursnieks, lietojot jauniešu reklāmas tekstiem parasto darbības vārda vienskaitļa 2. personas formu, kas liecina par draudzīgākā *tu* klātbūtni.

Interesanti, ka elektroniskajā rakstu valodā iespējams vērsties pie katra atsevišķa lasītāja, vienlaikus ievērojot etiķetes prasības, t. i., rakstot *Tu* ar lielo burtu, kā tradicionāli pieņemts vēstulēs (*Jo vairāk vērtēsi bīdes, jo vairāk tiks vērtētas Tavas bīdes!*). Tomēr e-pasta sarakste un izziņas reizē ar interneta izmantojuma paplašināšanos lielā mērā nojaukušas ierastās pieklājības normas rakstveida saziņas paveidā, ko varētu nosaukt par runāšanu rakstot vai rakstveida runu. Šobrīd nereti pastāv grūtības izvēlēties starp *Tu*, *Jūs* un *tu*, ja sarakstei ar e-pasta vai izziņu starpniecību ir samērā oficiāls raksturs. Acīmredzot par to būtu jārunā atsevišķā publikācijā.

Lai gan demokratizācijas tendences arī Latvijā rosina nojaukt komunikatīvās barjeras un plašāk izmantot neformālās uzrunas formas, publiskā runas situācijā vajadzētu piesardzīgāk lietot vietniekvārdu *tu* un tādas uzrunas formas, kas rada familiaritātes nokrāsu un liecina par tuvām savstarpējām attiecībām. Vietniekvārda *jūs* lietojums nenozīmē tikai nepazīstamu cilvēku distancēšanos, sociālā stāvokļa ziņā augstākas vai gados vecākas personas respektēšanu – ar *jūs* tiek izrādīta cieņa otrai personai.

Kopumā sabiedrība apzinās uzrunātās personas vecuma, sociālā statusa, distancētu vai tuvu attiecību nozīmi gan vietniekvārdu *tu* un *jūs*, gan atbilstošās uzrunas formas izvēlē.

1. Ernstsone, V. Uzrunas formas latviešu valodā dažādu kultūru kontekstā. No: *Valoda – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā* : Humanitārās fakultātes XII zinātniskie lasījumi. 1. d. Valodas lingvistiskie aspekti. Daugavpils : Saule, 2002, 18.–22. lpp.
2. Ernstsone, V., Joma, D. *Latviski runājošo Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme un valodu lietojums*. Rīga : JUMI, 2005. 52 lpp.
3. Gulēna, G. *Esiet, lūdzu, tik laipni un...!* : īss ceļvedis patikamā uzvedībā. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998.

4. Kincāns, V. *Etikete sadzīvē, lietišķajos kontaktos, starptautiskajās attiecībās*. Rīga : Biznesa partneri, 2000.
5. Lauze, L. Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums. 5. [laid.] Liepāja : LiePa, 2001, 286.–295. lpp.
6. Lauze, L. Uzrunas lietojums radio. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums. 7. [laid.] Liepāja : LiePa, 2003, 341.–349. lpp.
7. Lauze, L. Vecuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums. 6. [laid.] Liepāja : LiePa, 2002, 434.–440. lpp.
8. Puķe, I. Es šaubos – tā tad lietošu jūs. *Diena*, 2000, 19. febr., 15. lpp.
9. Silis, J. Uzrunas «biedri/biedre[ne]» lietošanas problēmas. No: *Valodas aktualitātes – 1987*. Rīga : Zinātne, 1988, 206.–216. lpp.
10. Силис, Я. Семантика вариантных форм обращения в английском и латышском языках : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1979. 19 с.

Liekvārdība plašsaziņas līdzekļos

Plašsaziņas līdzekļi labāk nekā citas valodas lietojuma sfēras atspoguļo valodā notiekošos procesus. Mūsdienās, valodas demokratizācijas laikmetā, publicistika vairs nav pakļauta nekādiem aizliegumiem, tātad tajā var brīvi ienākt sarunvalodas elementi. No otras puses, plašsaziņas līdzekļi rāda, kā veidojas un funkcionē augstajam stilam raksturīgs izteiksmes veids.

Ne vienmēr pārmaiņas valodā vērtējamas tikai pozitīvi. Gribas pievērst uzmanību mūsdienās ļoti izplatītai valodas kaitei – liekvārdībai, īpaši tāpēc, ka valoda, kā zināms, ir cieši saistīta ar domāšanu. Liekvārdība un izteiksmes samudžinātība ne tikai apgrūtina teksta uztveri, bet rāda arī paša runātāja vai rakstītāja domas neskaidrību un, galvenais, vienlaikus to veicina.

Pārmaiņas valodā iet roku rokā ar procesiem sabiedrībā un runātāju apziņā. Papīru plūdi nevis samazinās, bet palielinās; pastiprinās arī valodas plūdi. Reizēm šķiet, ka cilvēki vairs neprot sniegt īsu, kodolīgu informāciju. Bet varbūt šodien teksta vērtību nosaka vienīgi tā apjoms?

Liekvārdību rada gan paaugstināta, gan pazemināta stila līdzekļu nemotivēts lietojums. Piemēram, uz kādas kafijas paciņas rakstīts *Tā jūs sasniegsit vislabāko kafijas pagatavošanas rezultātu*, nevis vienkārši un skaidri – *Tā jūs pagatavosit garšīgu kafiju*. Kāda sveču ražotāja televīzijā pamanās izteikties vēl krāšņāk: *Tādējādi mums nav nekādas bīstamības pakāpes, ka svece varētu notecēt. Tas garantē kvalitatīvas sveces izlietošanas iespējas*. Īsi un kodolīgi pateikt, ka svece nenotek, tātad to varēs izlietot pilnībā, runātājai acīmredzot šķiet neinteresanti. Savukārt kāds žurnālists intervijā jautā: *Kā jūs organizējat ogļu sadegšanas procesu?* Vai tiešām ikdienišķas lietas kļūst nozīmīgākas un «smalkākas», ja par tām runājam paaugstinātā stilā? Drīzāk gan otrādi – tās kļūst smieklīgas. Savulaik, ironizējot par tādiem darba sludinājumos sastopamiem profesiju nosaukumiem kā «ganību tehniķis» (gans) vai «mūzikas instrumentu pārvietotājs» (skatuves strādnieks), tika ieteikts ganus saukt par «govju aktīvās pastaigas organizētājiem».

Minētajos piemēros par augstā stila neiederīgu lietojumu varam pasmieties, bet dažkārt «smallkā» izteiksme tekstu sarežģī tā, ka jēga grūti uztverama, piemēram: *Ekonomikas ministrijas parlamentārais sekretārs skeptiski izturas pret vērtējumu, ka ciematu attīstībā ir vērojams haoss*. Tikai izlasot teikumu otru vai pat trešo reizi, beidzot saprotam, ka lieta patiesībā vienkārša – parlamentārais sekretārs neuzskata, ka ciematu attīstībā būtu vērojams haoss, jeb, vēl vienkāršāk, viņš uzskata, ka ciematu attīstība nav haotiska. Vai cits piemērs: *Radikāļu esība – lūk, demokrātiskas sabiedrības indikators, kam var ticēt. Jo mazāk radikāļu, jo demokrātiskāka sabiedrība*. Izlasot pirmo teikumu, secinām, ka radikāļiem demokrātiskā sabiedrībā ir jābūt, bet nākamajā teikumā apgalvots pretējais. Tātad bez pirmā, maldinošā teikuma vispār varēja iztikt.

Bieži dzirdēts viedoklis, ka sarunvalodas ienākšana plašsaziņas līdzekļu valodā to atdzīvina un bagātina. Bet par valodas atdzīvināšanu vai bagātināšanu gan nebūtu uzskatāma prāta nekontrolēta gvelšana, kā, piemēram, kāda raidījuma vadītāja teiktais: *Tas, kas nav starp šo kastīti un šo kastīti, arī ir tas, kas mums nesenā pagātnē bija vispārpieņemts, proti, šis jēdziens «pagarinātājs» arī ir šis neesošais vads starp divām kastītēm*.

Minētais piemērs, protams, ir galējība – tas ir tik samudžināts un neloģisks, ka liekvārdība redzama uzreiz. Tomēr biežāk liekvārdību neapzināmies kā valodas kļūdu un to pat nepamanām. Tāpēc plašumā iet vairākas ar liekvārdību cieši saistītas nevēlamas tendences valodā.

Liekvārdība ir saistīta ar valodas standartizāciju. Tendence rakstu valodā pārmērīgi lietot stereotipiskus jeb trafaretus valodas līdzekļus pamanīta un negatīvi vērtēta jau samērā sen. Jāatzīst gan, ka standartizācija ir neatņemama rakstu valodas, īpaši lietišķo rakstu un zinātnes valodas, iezīme. Taču publicistikā, kuras mērķis ir ne tikai informēt, bet arī ieinteresēt, pārliecināt, izglītēt, standartizētie valodas līdzekļi būtu lietojami tikai nepieciešamības gadījumā. Diemžēl tieši publicistikā valodas standartizācija visbiežāk izpaužas nemotivētā trafaretu frāžu lietojumā, kā, piemēram, teikumā *Vainīgās personas atrašanu panāca, veicot pilnvaras tehnisko pētīšanu*.

Iepriekš minētajā piemērā redzam izplatītu liekvārdības paveidu – stereotipiskas vārdkopas, ko veido semantiski jeb nozīmes ziņā tukšs darbības vārds un procesuālas vai stāvokļa nozīmes lietvārds. Šādus vārdu savienojumus sauc par darbības vārdu perifrāzēm, jo tajos ietvertais saturs izsakāms īsāk – parasti ar lietvārda nozīmi atbilstošu darbības vārdu: *veikt remontu* vai *remontēšanu* – *remontēt*, *veikt pētījumus* vai *pētīšanu* – *pētīt*, *veikt noformēšanu* – *noformēt*, *izdarīt*

vagošanu – vagot, izdarīt secinājumus – secināt, izdarīt aizturēšanu – aizturēt, savest kārtībā – sakārtot, atstāt ietekmi – ietekmēt, sniegt atbalstu – atbalstīt, izrādīt vēlēšanos – vēlēties, nodarboties ar pētīšanu – pētīt, īstenot iesaisti – iesaistīt utt. Kā redzams, līdz ar perifrāzēm tekstā tiek nevajadzīgi ieviesti arī «-šanas vārdi».

Perifrāžu lietojums valodu padara nedzīvu, atsvešinātu. Valodniece Ruta Veidemane šo tendenci savulaik trāpīgi nosaukusi par valodas atciltvēciskošanu (3, 59. lpp.). Dabiskā, nesamākslotā valodā sakām, ka skolotāji *māca* matemātiku, latviešu valodu un citus priekšmetus, nevis «vada priekšmetu apguvi». Cilvēki *palīdz* cits citam, nevis «dara savstarpēju palīdzību», *apmainās* ar pieredzi, nevis «veic pieredzes apmaiņu» utt.

Dažkārt perifrāze ir nepieciešama, visbiežāk gadījumos, kad tajā ietilpstošais lietvārds ir termins, piemēram, *Likumā jau veikti nepieciešamie papildinājumi*. Tātad nav pamata vērsties pret darbības vārdu perifrāzēm vispār, no tām jāvairās gadījumos, kad saturu var pateikt īsāk un dabiskāk, piemēram, teikums *Viens cilvēks var neizdarīt šo te abonēšanu un saņemt žurnālu par brīvu* būtu krietni īsināms: *Viens no jums varēs saņemt žurnālu par brīvu*.

Trafaretu izteiksmi plašsaziņas līdzekļos tik bieži lieto vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, standartfrāzes atbrīvo no nepieciešamības domāt un ļauj taupīt laiku. Tādējādi informācijas apjoma pieauguma sekas neizbēgami ir arī izteiksmes vienādošanās. Citiem vārdiem, vērojams valodas kvalitātes zudums uz kvantitātes rēķina. Standartizēta izteiksme pamazām izvēršas par runas un rakstības manieri, par «stila piederumu». Otrkārt, lielai sabiedrības daļai ir kļūdaini priekšstats par to, kādai jābūt pareizai valodai. Kā norādījusi R. Veidemane, jau skolā tiek iepotēts uzskats par kādas «virsvalodas» apgūšanas nepieciešamību (3, 60. lpp.). Treškārt, standartfrāzēm pārbagāta ir lietišķo rakstu valoda, un no turienes tās tiek pārņemtas arī publicistikas valodā, kā, piemēram, šādā teikumā: *Uzņēmējs noliedz savu vainu viņam inkriminētajā apsūdzībā par krāpniecisku darbību veikšanu*. (Īsāk un pareizāk: *.. vainu viņam inkriminētajā krāpšanā*.) Ceturtkārt, vainojama arī citu valodu ietekme – daudzas standartfrāzes ir burtiski tulkotas jeb kalkotas (*nest atbildību, pacelt jautājumu* u. c.). Pēdējā laikā nav retums arī pēc angļu valodas parauga veidotas frāzes, kas rada nevajadzīgu teikuma paplašinājumu: *Ko es gribu teikt, ir, ka jāsakārto vispirms likumdošana*. (Labāk: *Es gribu teikt, ka vispirms jāsakārto likumdošana*.) *Vissliktākais, kas būtu, ir tas, ja restaurējamās vērtības tiktu sabojātas*. (Labāk: *Vissliktāk būtu, ja restaurējamās vērtības tiktu sabojātas vai pat*

Vissvarīgākais ir nesabojāt restaurējamās vērtības.) Tas, ko dara ministrija, ir sakārtot vispārējos noteikumus. (Labāk: Ministrija sakārto vispārējos noteikumus.)

Pie trafaretiem izteiksmes līdzekļiem patiesībā pieder arī modes vārdi. Valodnieks Jānis Kušķis raksta: «Dažādu darbinieku, ierēdņu un daudzu amatpersonu rakstos un runās redzams, ka nereti tiek apzēlēts kāds vārds, kas rakstītājiem vai runātājiem šķitis it kā aktuāls vai moderns. Šādu vārdu pārmērīgi lietojot, tā nozīme izplūst, kļūst nenoteikta, un šo vārdu lieto ne vairs satura izteikšanai, bet pašas runāšanas un rakstīšanas dēļ, ar to rādot kādu iedomātu gudrību.» (1, 3. lpp.)

Viens no plašsaziņas līdzekļos populāriem modes vārdiem ir īpašības vārds *reāls* līdz ar atbilstošo apstākļa vārdu *reāli*, piemēram: *Vēl viens periods beidzies bez reāliem panākumiem. .. cenšas reālas nepatīkšanas otram netaisīt. Tas jautājums ir, vai pārtikas mazumtirdzniecībā ir reāla konkurence. Ja esi ko apsolījis izpildīt, tad tas ir reāli jāizdara. Kartes īpašnieks .. var tērēt vairāk naudas, nekā viņam reāli ir kontā. .. ieguvēji būs tirgotāji, savukārt cenas reāli nepazemināsies. Vārdi reāls un reāli pēdējā laikā guvuši plašu lietojumu sarunvalodā, kur tos lieto par pastiprinātājiem (reāls muļķis, reāli rullē), bet rakstu valodā tie parasti ir lieki vai arī aizstājami ar *ists, paties, liels, patiešām* vai citu vārdu atkarībā no konteksta un satura niansēm.*

Bieži tiek lietots modes vārds *konkrēts*, parasti bez kādas vajadzības: *Šī konkrētā baznīca vienmēr ir bijusi īpaša tādā ziņā, ka tā ir atvērta visiem. Šie jautājumi ir konkrēto pašvaldību kompetencē.*

Liekvārdīgas ir arī dažas bieži lietotas frāzes. Vēl arvien no modes neiziet «sēklas materiāls» un «stādāmais materiāls», kas patiesībā ir *sēklas* (vai *sēkla*) un *stādi*. Izrādās, ka pat mājlopi dažreiz ir «materiāls»: *Mēs audzējam aitas gaļai un arī šķirnes materiālu. Arī kazu audzētāji izvēlas kvalitatīvu vaislas materiālu.* Ja žurnālists nezina, ko ziemā kaisis uz ceļiem pret slidēšanu, pie rokas ir izdevīga frāze: *Sagādāts pretslidamības materiāls kaisīšanai uz ielām un tiltiem ziemā.* Moderni ir pieminēt dažādus «momentus»: *Šāda veida izstādēm tas uzlikšanas moments reizēm notiek ļoti ātri. Otrajā braucienā jāpiemin tāds pozitīvs moments, ka ar katru apli palielinājām ātrumu.* Žurnālistiem tik ļoti patīk vārds *variants*, ka par «variantiem» kļūst pat zīmuļi un kritiņi: *Plauktos atrodas visu iedomājamo krāsu zīmuļu, vaska kritiņu un tintes zīmuļu varianti – visās varavīksnes krāsās!*

Pēdējā laikā modē nākusi uzsvāru vai akcentu likšana: *Galvenais akcents likts uz ēdienu kvalitāti un vienkāršību. Varētu taču skaidri pateikt, ka restorāns īpaši rūpējas par ēdienu kvalitāti un vienkāršību.*

Gadās, ka autors pats sapinas savās skanīgajās frāzēs un nepamana, ka elementāras gramatiskas kļūdas dēļ šo frāžu jēga kļūst pilnīgi nesaprotama: *LTV jūrģi var būt par iemeslu jaunu akcentu salikšanā tās satura politikā.*

Kā redzams piemēros, daļai modes vārdu un vārdu savienojumu ir visai abstrakta nozīme. Šādu modes vārdu ieviešanās saistāma ar vēl vienu plašsaziņas līdzekļos izplatītu tendenci – konkrētības trūkumu, novirzi no tiešas izteiksmes. Ir ērti lietot tādus vispārīgas nozīmes vārdus kā *jautājums, moments, akcents, punkts, konteksts* u. tml., jo tie der daudzos gadījumos un ļauj iztikt bez informācijas precizēšanas. Teksts kļūst tik nekonkrēts, ka faktiski neko neizsaka – tāvad liekvārdība rada tukšvārdību.

Piemēram, teikumā *Lēmums saistīts ar dažādiem organizatoriskiem jautājumiem* par lēmumu būtībā nav pateikts nekas. Tāpat lasītājam nepavisam nav skaidrs, par kādiem punktiem ir runa šādā teikumā: *Vai tu redzi tos saskarsmes punktus, ko tu te vari bīdīt, mainīt un reāli kaut ko izdarīt?* Arī vārds *risinājums* nākamajā piemērā var nozīmēt daudz ko: *Liekas, ka koalīcijas partijas ir līdzīgās domās par LTV ēkas risinājumiem.* Tādā vai citādā kontekstā notiek visdažādākās darbības, piemēram: *Kādu dienu viņš atnāca pie manis un teica, ka nodarbojas ar Eiropas strukturālo fondu piesaisti un vai es negribot pamēģināt tos izmantot gaisa tunēļa būvniecības kontekstā.* Ja rakstītājs vairās no konkrētības, informācija ir virspusīga. Protams, konkrētība prasa precizitāti, un tad nu varētu atklāties, ka autors īsti nemaz nepārzina to, par ko raksta.

Kā norādījis valodnieks Andrejs Veisbergs, liekvārdības cēlonis var būt arī eifēmismu lietošana: *nedibināti izdomājumi* patiesībā ir meli, *nesankcionēta nodevu ievākšana* – rekets, *pārmērīgi lietot spirtotos dzērienus* – dzert, *nelikumīgi aizbraukt automašīnu* – nozagt utt. (4). Runātāji un rakstītāji acīmredzot vēlas mazināt emocionālās iedarbības spēku, kas šajos gadījumos piemīt tiešai izteiksmei. Taču pašiem vārdiem *melot, dzert, zagt* u. tml. nav nekādu stilistisku ierobežojumu, tie ir neitrāli negatīvu parādību un darbību apzīmējumi, un no tiem nav pamata vairīties.

Viens no šādu eifēmismu lietošanas cēloņiem varētu būt arī apzināta vai neapzināta vairīšanās no atbildības par teikto, vēlēšanās mīkstināt apgalvojuma kategoriskumu, nodrošināt atkāpšanās ceļu. Šim pašam nolūkam noder īpaši vārdi un frāzes: *Es tomēr domāju, ka visur ir vairāk vai mazāk līdzīgi. Tas var radīt arī zināmas sekas.* Ir modē lietot vārdus *šķiet, domājams* u. tml. arī tad, kad par teiktā patiesumu nav

nekādu šaubu: *Informācijas apjoms, šķiet, sen jau ir pārsniedzis cilvēka prāta apstrādei pieejamo.*

Dažreiz liekvārdības cēlonis ir svešvārdu nozīmes neizpratne (svešvārdu vārdnīcā ieskatās vien retais). Nereti teikumā lieto svešvārdu un latviskas cilmes vārdu ar vienādu vai ļoti tuvu nozīmi – teksta autors vēlas it kā precizēt vai arī pastiprināt svešvārda nozīmi: *potenciālās iespējas, ekipāžas un apkalpes locekļi, investīciju ieguldījums, pirmā debija, vizuāli redzēt, ārkārtīgi grandiozs u. tml.* Šādu liekvārdības veidu sauc par dubultvārdību. Tā, piemēram, svešvārds *pozīcija* vienā no savām nozīmēm ir sinonīmisks vārdam *viedoklis*, tāpēc nebūtu pareizi teikt *Tas vērtēts no šīs pozīcijas viedokļa*. Viens no vienlīdzīgiem teikuma locekļiem ir lieks nākamajos piemēros: *Ir nepieciešama tolerance un iecietība vienam pret otru. Pašreizējais televīzijas ēku komplekss esot tehnoloģiski novecojis un neatbilst mūsdienu prasībām un standartiem. Moderna un stilīga jaka. Pasākums būs atraktīvs, aizraujošs un interesants.*

Ir tādi svešvārdi, kuru nosauktā pazīme nevar izpausties lielākā vai mazākā mērā, kā *globāls, ideāls, unikāls*. Citi svešvārdi izsaka galēju kādas pazīmes izpausmi: *minimāls, maksimāls, optimāls*. Šie vārdi neveido salīdzināmo pakāpju formas, un tiem nevar pievienot mēra apstākļa vārdus. Tāpēc par liekvārdīgiem uzskatāmi savienojumi *ļoti minimāls, ļoti maksimāls, ļoti globāls, ļoti ideāli, samērā optimāls, ļoti unikāls*.

Nereti teikumā sastopam vairākus latviskas cilmes vārdus, kas vai nu nozīmē vienu un to pašu, vai arī ietver viens otra nozīmi. Piemēram, ja darbības vārda nozīmē ietverts savstarpīgums, nav vajadzīgs atsevišķs vārds šā nozīmes komponenta izteikšanai: *Tikai šādā veidā kopīgi sadarbojoties, var nopietni startēt ar pieprasījumiem uz Eiropas Savienības fondiem. Savstarpējā kontaktēšanās starp cilvēkiem veicina sarunvalodas attīstību*. Ja kaut ko nosaucam par lielu, tad precizējums *pēc apjoma* ir lieks: *Šis ir pēc apjoma pasaulē lielākais alus ražotājs*. Teikumā *Šis ir vislielākais motocikls, ja iet runa par viņa izmēriem un svaru* lieka un arī citādi kļūdaina ir visa otrā daļa. Apdraudējums arvien ir tikai iespēja, tāpēc liekvārdīgs ir teikums *Incidents radīja iespējamu apdraudējumu apmēram 40 miljoniem «MasterCard» īpašnieku*. Ja sakām *Pienīšņ noņem no sejas liekos netīrumus*, tad jāsecina, ka ir arī kādi vajadzīgi netīrumi, kam uz sejas jāpaliek.

Viens un tas pats divreiz pateikts teikumā *Mazliet īsumā par jūsu skolu*. Dubultvārdības dēļ grūti uztverams saturs nākamajos piemēros: *Ir zināms pamats domāt, ka firmas veic aptauju apgrozījuma paplašinājuma palielināšanas nolūkos. Pēdējā laikā sākusi palielināties narkotiku*

pieejamības **izplatīšanās** cietumos. Apbrīnojami liekvārdīga vārdkopa žurnālistam padevusies šādā teikumā: VAS «*Latvijas valsts ceļi*» nolēmusi **satiksmes organizācijas uzlabošanas pasākumu realizācijas gaitā** lielāku uzmanību pievērst gājēju drošībai. Savukārt tāds preces nosaukums kā **Cūkgaļas maltā gaļa** izraisa smaidu.

Sarunvalodas ietekme uz literāro valodu izpaužas ne tikai kā sarunvalodas vārdu lietojums, bet arī kā domas un izteiksmes nesakārtotība. Sarunvalodā mēdz būt daudz kā vajadzīgu, tā nevajadzīgu atkārtojumu – gan tāpēc, ka reizē runājam un domājam, gan pastiprinājuma nolūkā, lai klausītājam kas svarīgs nepaslidētu garām, piemēram: **Es personīgi** šo cilvēku ļoti cienu. **Tas maksā kaut kur ap astoņsimt latiem.** Savukārt Spānijā un Portugālē **būs saulains, spīdēs saule. Agri vai vēl** šis klients tevi pametīs **tik un tā.** Tagad jūs varat **pagatavot veselīgu mājās gatavotu** maizi. Rakstīto vārdu uztveram citādi, un tur šādi atkārtojumi parasti ir nevēlami.

Visbeidzot, liekvārdība izpaužas kā sarunvalodai raksturīgo parazītvārdu lietojums. Valodnieks Jānis Rozenbergs šo liekvārdības veidu sauc par tukšvārdību (2, 206. lpp.). Izplatītākie parazītvārdi un vārdu savienojumi ir *teiksim, ja, nu, vai ne, okei, faktiski, praktiski, īstenībā, patiesībā, reāli, principā, vienkārši, tā tad, tieši, šis, tas, šis te, vot, kaut kur, tā teikt.* Pēdējā laikā iet plašumā vārdu savienojumu *katrā gadījumā* un *jebkurā gadījumā* parazītisks lietojums: **Katrā gadījumā, ja kādam ir kādas problēmas, mēs jebkurā gadījumā varam mēģināt tās risināt.**

Parazītvārdu funkcijas sarunvalodā ir dažādas: tie aizpilda vai, pareizāk sakot, velk laiku, kamēr runātājs izdomā, ko teikt, tie precizē izsakāmo domu, pauž subjektīvu vērtējumu, norāda pāreju uz citu tēmu utt. Nelaime tā, ka daļa runātāju šos vārdus lieto neapziāti un ļoti bieži. Ikdienas saziņā tiem īpašu uzmanību nepievērš ne runātājs, ne klausītājs, bet pavisam cita situācija veidojas, ja šāds parazīts «grezno» kāda raidījuma vadītāja valodu. Daži piemēri: *Puišu, teiksim, acis mirdz šobrīd. Ko darīt, ja šīs te naudas ir vairāk nekā šo te vajadzību? Vajadzīgs šis ledlauzis, lai atbrīvotu šo Lielupes lejas galu no šāda te ledus. Viņam pietrūkst šīs pieredzes, lai novietotu šo akmeni uz šīs platformas. Manuprāt, nav kaut kā revolucionāri jāmaina sistēma. Vai jums nav tāda bišķiņ tā kā nožēla?*

Kā zināms, normēta tiek tikai literārā valoda gan rakstu, gan publiskās runas formā, bet tas, kā sazināties ikdienā, ir katra paša ziņā. Tomēr varbūt centisimies arī privātās sarunās pievērst uzmanību savai valodai, disciplinēt sevi, lai tiktu valā no kāda nejauši pielīpuša «miļvārdiņa». Un ne tikai no tā. Visiem labi zināmo sakāmvārdu

«Runāšana – sudrabs, klusēšana – zelts» var piemērot dažādām situācijām. Mūdienu informācijas pārbagātības laikmetā gribētos aicināt: vispirms padomāsim, vai mūsu sakāmais tiešām ir svarīgs un vai paši jau esam tikuši skaidrībā par to, ko gribam pastāstīt citiem. Un, ja tiešām tā, centīsimies to izdarīt pēc iespējas īsi un saprotami.

1. Kušķis, J. Rezultātā? *Latvietis Latvijā*, Nr. 20, 2001, 24.–30. maijs.
2. Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995. 231 lpp.
3. Veidemane, R. Stila negramatiskie elementi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 19. laid., 1984, 57.–61. lpp.
4. Veisbergs, A. Vārdi, vārdi, vārdi... bailes aizskart vai manipulācija. *Diena*, 2000, 14. dec., 17. lpp.

Pēc 25 gadiem jeb Barbarismi–2005

Barbarismi – neliterārie aizguvumi jeb nelatviskas cilmes slengismi – jau vismaz divus gadsimtus ir bijuši viens no latviešu valodas kultūras druvas kopēju ušņu duramā galvenajiem mērķiem. Šai laikā lielākoties ir ravēti un nīcināti literārajā valodā neiederīgie ģermānismi, t. i., no vācu valodas aizgūtie vārdi. Neliterāro rusismu jeb krievu cilmes aizguvumu pārdaudzums, protams, īpaši aktuāls kļuva padomju laikā, un tad arī tie ir tikuši apkaroti, kaut ne bez ideoloģiskām problēmām.

Pirms 25 gadiem, 1980. gadā, šo rindiņu autors leksisko barbarismu iesaistījumu (mutvārdu) runā desmit mēnešus vēroja intensīvāk nekā parasti, cenždamies pierakstīt katru dzirdēto barbarismu lietojumu (tā kā bieži vien pierakstus tomēr nebija iespējams izdarīt, patiesībā tika fiksēti apmēram 20–25% no dzirdētajiem neliterāro aizguvumu izmantošanas gadījumiem). Šo vērojumu apkopojums «Barbarismi–1980» publicēts «Latviešu valodas kultūras jautājumus» 17. laidienā (1).

1980. gada publikācija palikusi īpaši spilgtā atmiņā tieši pieminēto ideoloģisko problēmu dēļ. Kad raksta manuskripts bija sagatavots un iesniegts krājuma veidotājiem, kādu dienu autoru uz sarunu zem četrām acīm aicināja viena no šā laidiena redkolēģijas locekļiem; vēl šobaltdien nezinu, vai viņa to darīja pēc pašas iniciatīvas vai redkolēģijas kā kolektīva «orgāna» uzdevumā. Saruna notika Zinātņu akadēmijas kāpņu telpā – atkal jāsaka, nezinu, vai šī neitrālā teritorija, nostāk no kolēģu ausīm un varbūtēji daudzfunkcionāliem telefoniem, tika izvēlēta apzināti vai arī tā bija tīrā nejaušība. Nebija jau šai mūsu sarunā, patiesību sakot, nekā pārlieku slēpjama, taču, kā atceramies, Staļina laiku pieredzei cauri gājušie vecākās paaudzes kolēģi, pie kuriem piederēja arī mana toreizējā sarunu biedre, bija apguvuši prasmi būt ĻOTI tramīgi un piesardzīgi. Bet sakāms kolēģei bija tas, ka nedrīkst vārdus *krievi* un *krievu valoda* lietot negatīvā kontekstā; manuskriptā bieži pieminēti *krievu cilmes barbarismi*, un tā nu gluži tas nevarot iet

cauri. Taču atradām šai «problēmai» arī risinājumu: pēc pirmā barbarismu cilmes pieminējuma tālāk rakstā lietojams tikai saīsinājums KCB (krievu cilmes barbarismi), kā arī – līdzsvaram – VCB (vācu cilmes barbarismi). Tas nu acimredzot cenzūras modrajai acij nešķita apgrēcīgi, un tā šis nelielais rakstiņš tika izglābts, pat neupurējot neko no satura. Nobeidzot šo atkāpi nesenajā vēsturē, jāpiebilst, ka asociatīvi tā saistās ar kādu visnotaļ nopietnu sociolingvistisku problēmu mūsdienu Latvijā, proti, ar vārdu *латыши, латышский язык, Латвия* regulāru daudzkārtēju iesaistišanu negatīvā kontekstā Latvijas krievvalodīgo plašsaziņas līdzekļu publikācijās, tādējādi veidojot lasītāju apziņā tādu pašu attieksmi pret latviešiem, kādu attiecībā pret krieviem savulaik jau pašā saknē centās novērst padomju cenzūra.

Bet nu atgrieziamies pie barbarismiem. 25 gadi jeb ceturtdaļgadsimts ir pietiekami ilgs laikposms – it sevišķi, ja tajā iekļaujas radikālas sociālas un politiskas pārvērtības –, lai arī valodā un pirmkārt jau vārdu krājumā jeb leksikā būtu notikušas pat ar neapbruņotu aci redzamas pārmaiņas. Par pārmaiņām literārajā leksikā ir rakstīts vairāk; tās, kā zināms, saistītas ar diviem galvenajiem faktoriem – nepieciešamību radīt daudzus jaunus terminus nozarēm, kas senāk nebija (tik) aktuālas, un arvien pieaugošo angļu valodas ietekmi. Mazāk analizēti procesi, kas norisinās valodas neliterārajos slāņos jeb slengā; arī par tiem, protams, ir rakstīts, taču galvenokārt fiksējot konkrētā brīža situāciju un neveltot īpašu vērību laika dimensijai.

Ļoti iespējams, ka tieši barbarismi visuzskatāmāk liecina par procesiem latviešu valodas neliterārajā leksikā. Tāpēc 2005. gadā mēģināju kādu laiku vērot barbarismus tikpat intensīvi kā 1980. gadā. Tiesa, 1980. gadā šis valodnieciskais eksperiments ilga desmit mēnešus, 2005. gadā tam tika atvēlēti tikai divi mēneši. Vērojumu kvantitatīvo aspektu var salīdzināt, gluži formāli aprēķinot dzirdēto barbarismu un to lietojumu vidējo skaitu mēnesī, taču, lai pārskats par mūsdienu barbarismu lietošanu būtu reprezentablāks un salīdzinošā analīze korektāka, papildus tika izmantots arī avots, kura pirms 25 gadiem vēl nemaz nebija un kurš pēc valodas līdzekļu stilistikā reģistra ir ļoti tuvs mutvārdu runai, proti, interneta portālu komentāri.

1980. gada desmit mēnešos bija izdevies fiksēt 231 krievu un vācu cilmes barbarisma 355 lietojumus (neskaitot *vot* un tā lietojumus, jo šis vārdiņš tolaik – atšķirībā no 2005. gada – izmantošanas biežuma ziņā bija unikāls un tāpēc kopējā statistikā nemaz netika iekļauts); tātad caurmērā 23 barbarismu 35 lietojumi mēnesī. 2005. gada divu mēnešu «guvums» ir tikai 37 krievu (piemēram, *davai!*, *kurtka*, *ķoķa*),

vācu ([pa] *freju, frišs, lufte*), angļu (*dedlains, kreizi, prints*) un itāliešu (*čau!*) cilmes barbarismu 44 lietojumi – caurmērā 18 barbarismu 22 lietojumi mēnesī. Lietojumu skaits, kā redzam, 2005. gadā ir 63% no 1980. gadā fiksētā, leksēmu jeb vārdu skaits – 78%. Turklāt 2005. gadā izdevās pierakstīt vairāk no dzirdētā – apmēram 40–50%, līdz ar to dzirdēto barbarismu faktisko lietojumu skaits varētu būt caurmērā samazinājies apmēram divkārt. Te nu uzreiz jājautā – vai latvieši mūsdienās barbarismus patiešām lieto retāk nekā pirms 25 gadiem vai arī minētie skaitļi atspoguļo tikai pārmaiņas viena cilvēka – šā raksta autora – valodiskajā vidē? Lai gan subjektīvajam faktoram nenoliedzami ir sava nozīme (piemēram, jauniešu slenga aktīvu lietotāju vidē vērojumi un skaitļi, bez šaubām, būtu citādi), tomēr šķiet, ka arī kopumā barbarismu lietošanas biežums mutvārdu runā patiešām ir samazinājies salīdzinājumā ar laiku pirms 25 gadiem – kaut arī šis samazinājums diez vai ir gluži divkārtējs.

Skaidrāku priekšstatu par pārmaiņu procesiem var gūt, aplūkojot divas lielākās barbarismu grupas – ģermānismus jeb vācu cilmes barbarismus un rusismus jeb krievu cilmes barbarismus – katru atsevišķi (angļu cilmes barbarismi 1980. gada materiālā nav pārstāvēti; tas gan nenozīmē, ka tādi vispār nav bijuši, taču tos samērā nedaudzos, kas reāli funkcionēja tā laika latviskajā slengā, piemēram, *džumpot*, tobrīd negadījās reālā lietojumā pamanīt). 1980. gadā fiksēti caurmērā 10 neliterāro ģermānismu 13 lietojumi un 13 neliterāro rusismu 19 lietojumi mēnesī, 2005. gadā – 3,5 ģermānismu 4,5 lietojumi un 13 rusismu 15 lietojumi mēnesī. Tātad vērojams neliels, gandrīz nemanāms (patiesībā statistiskās nejaušības robežās iekļaujams) krievu cilmes barbarismu lietošanas biežuma kritums un līdzās tam patiešām ievērojams – apmēram trīskārtējs – vācu cilmes barbarismu popularitātes bēgums. Šķiet, ka minētie skaitļi, kas atspoguļo neliterāro ģermānismu lietojumu, nemelo un pie šīs leksikas grupas piederīgi vārdi latviskā runā šodien patiešām sastopami krietni retāk nekā pirms 25 gadiem. Šādas tendences cēloņi ir acīmredzami: aizvien tālāk vēsturē aiziet ne tikai 19. un senākie gadsimti, bet arī 1941.–1945. gads – pēdējais vēstures periods, kad Latvijā vai kādā tās daļā vācu valoda funkcionēja oficiālā statusā, aizvien mazāk paliek cilvēku, kam vācu valoda ir pirmā, vislabāk apgūtā svešvaloda, bet jauni impulsi, kas veicinātu vācu valodas popularitātes atdzimšanu, šobrīd nav jūtami. Līdz ar to jauni neliterāri aizguvumi no vācu valodas latviešu valodā neienāk, bet izsenis lietoto repertuārs palēnām sašaurinās – ne tikai retāk dzirdamajiem pamazām zūd no aktīvās

aprites, bet arī dažiem populārākajiem (piemēram, *šprice*, *vāģis*) iekļaujoties literārās sarunvalodas stilistiski marķētajā leksikas slānī.

Par vienu no galvenajām barbarismu lietošanas jomām (bet varbūt pat pašu galveno) 2005. gadā ir kļuvuši komentāri interneta portālos (tā ir rakstveida runa – šis sadzīviskā izpratnē it kā pretrunīgais apzīmējums ir tomēr visnotaļ korekts no valodniecības viedokļa). Šie teksti ir arī salīdzinājumā ar mutvārdu runu vieglāk vērojami un pakļaujami analīzei, tāpēc likās lietderīgi izmantot arī tos, lai papildinātu priekšstatu par mūsdienu latviešu valodā lietotajiem barbarismiem. Izskatot apmēram 2500 komentārus portālā «Delfi» 2005. gada jūlijā, tika fiksēti 190 leksisko barbarismu 297 lietojumi, to vidū 105 rusismu 172 lietojumi, 47 ģermānismu 71 lietojums un 36 anglismu 52 lietojumi, kā arī 2 itāliešu cilmes barbarismu (*čau!*, *basta!*) lietojumi. Šis jau ir pietiekami apjomīgs materiāls, lai varētu runāt arī par atsevišķu vārdu relatīvo popularitāti gan 2005. gadā, gan arī salīdzinājumā ar 1980. gadu. Vispirms tikai jāprecizē, ka abos vākumos barbarismu un to lietojumu uzskaitē īpašības vārds apvienots ar apstākļa vārdu, kas darināts no tā paša celma, piemēram, *foršs* un *forši*, *fiks*s un *fiksi*, tāpat apvienotas arī vārdformas, kas vairāk vai mazāk nosacīti atzīstamas par viena un tā paša vārda formālajiem variantiem, piemēram, *toč*, *točna* un *točno*.

Pirms 25 gadiem pārliecinošs līderis gan starp vācu cilmes barbarismiem, gan neliterārajiem aizguvumiem kopumā (šajā gadījumā, protams, ja neņemam vērā tolaik ļoti bieži lietoto krievu cilmes partikulu *vot*) bija *foršs* ar 16 reģistrējumiem. (Neiedziļinoties katra barbarisma etimoloģijas detaļās, par cilmes valodu šai rakstā dēvēta tiešā aizguvumdevēja valoda; tiesa, arī šis it kā samērā vienkāršais kritērijs ne vienmēr ļauj precīzi noteikt aizgūšanas avotu.) Vārds *foršs* joprojām ir visbiežāk lietotais neliterārais ģermānisms latviešu valodā. Analizētajā 2005. gada barbarismu materiālā *foršs* (līdz ar *forši*) fiksēts 8 reizes; tiesa, tikpat lietojumu sanāk, apvienojot visus *bišķi* variantus (arī *bišķiņ*, *bišķuci*, *bišku*, *bišk*, *biki*, *bik*; divi pēdējie varianti, šķiet, parādījušies tikai interneta laikmetā). 1980. gadā *bišk* (ar variantiem *bišku*, *bišk*, *bišķiņ*, *bišķīt*) bija otrs biežāk lietotais vācu cilmes barbarisms (10 iksējumu). Varam tāpat teikt, ka neliterāro ģermānismu relatīvās popularitātes rangū saraksta pašā augšgalā 25 gadu laikā faktiski nekas nav mainījies.

Lai salīdzinātu minētā rangū saraksta abas – 1980. un 2005. gada – versijas, vispirms jāatgādina senākā no tām. Trešais populārākais vācu cilmes barbarisms 1980. gadā bija *feins* (5 fiksējumi), pa 4 reizēm fiksēti *cēneris*, *fāters* (ar variantu *fāčs*), *fiksi*, *johaidī!*, *miskaste*, *mutere*.

Vairāk nekā vienreiz dzirdēti arī *duršlaks*, *follā*, *ķīkerēt*, galloģermānisms *randiņš*, *šance*, *šancēt*, *šilte*, *širmis*, *šmucspainis* (formāli vērtējot, šis vārds – tāpat kā nākamajā uzskaitījumā minētais *pašvaki* – gan nav gluži barbarisms, bet atvasinājums no barbarisma; tas pats sakāms arī par dažiem tālāk minētajiem atvasinājumiem rusismu grupā, piemēram, *saprovit*, *učene*), *štele*, *štruntīgs*, *štrunts*, *veša*, *zapte*. Savukārt 2005. gadā internetā apzinātajā valodas materiālā trešais populārākais neliterārais ģermānisms ir *štrunts* (kopā ar ģenitīveni *štrunta*-) – 6 fiksējumi, pa 3 reizēm fiksēti *beņķis*, *fikss*, *miskaste*, *riktīgs*, *pašvaki*, pa 2 reizēm – *aber*, *feins*, *šlaka*, *šmuce*. Atšķirības starp vairāk nekā vienreiz lietoto neliterāro ģermānismu sarakstu 1980. un 2005. gadā daļēji varētu skaidrot arī ar valodas materiāla ieguvei izmantotā avota atšķirību; ir pašsaprotami, ka interneta komentāros mazāks lietojuma biežums ir īpaši skolēnu runai raksturīgiem žargonismiem (piemēram, *fāters*, *mutere*), kā arī ar māsaimniecību saistītu reāliju nosaukumiem (piemēram, *duršlaks*, *šmucspainis*), tāpēc nav brīnums, ka analizētajā valodas materiālā, kura apjoms tomēr ir samērā neliels, tie nav fiksēti. Tātad nevar izdarīt tālejošus secinājumus no tā, ka 2005. gada vākumā kāds barbarisms nav pārstāvēts; turpretim fakts, ka viens un tas pats neliterārais vārds vairākkārt fiksēts abos vākumos ar 25 gadu intervālu, ļauj samērā droši secināt, ka attiecīgā vārda pozīcijas latviešu valodas neliterārajā leksikā jeb slengā ir visnotaļ stabilas. Neliterāro ģermānismu sakarā to varam teikt, pirmkārt, par abiem visbiežāk lietotajiem šīs grupas vārdiem – *foršs* un *bišķi* (ar variantiem) un, otrkārt, par diezgan regulāri dzirdamajiem (vai lasāmajiem) *feins*, *fikss*, *miskaste*, *štrunts* (mazliet nenopietni šos sešus vārdus varētu nosaukt par neliterāro ģermānismu elites grupu).

Tomēr, kā jau minēts mutvārdu runas vērojumu sakarā, daudz redzamāku, lielāku vietu latviešu valodas slenga leksikā ieņem krievu cilmes barbarismi. To skaitliskais pārsvars pār ģermānismiem portāla «Delfi» komentāros nav gluži tik liels kā vērotajā mutvārdu runā, tomēr ir vairāk nekā divkārtējs (kā jau minēts, apzinātajā komentāru materiālā fiksēti 105 neliterāro rusismu 172 lietojumi un tikai 47 neliterāro ģermānismu 71 lietojums). 1980. gadā latviešu valodā nebija biežāk lietota neliterāra vārda par *vot*; no tā laika palicis atmiņā kāda publicista pusnopietns piedāvājums dalīt latviešus *vot*-latviešos un *okei*-latviešos (tolaik šai otrajā grupā ietilptu tikai trimdas latvieši). Nākamais biežāk lietotais krievu cilmes barbarisms aiz *vot* 1980. gadā bija *toč* (ar variantiem *točn*, *točna*) – 10 fiksējumi. Pa 7 reizēm runā bija pamanīti *davai* un *mošk*, 6 reizes – *truba*, kuru valodas norma nu jau akceptējusi kā literārās sarunvalodas elementu (2, 645. lpp.). Minēto

5 neliterāro rusismu sastopamības biežums saskaņā ar toreizējiem vērojumiem bija krietni augstāks nekā nākamajam četriniekam, kurā ietilpa (katrs ar 3 fiksējumiem) *fsjo*, *plašcis*, *ručka* 'rokturis', *učene*. Savukārt pa 2 reizēm bija pamanīti *a* 'bet', *atsročka*, anglorusisms *gols*, *gosti* 'valsts standarts', *ģēla*, *harošs*, *kiškas*, *načalņiks*, *pendele* '11 m soda sitiens (futbolā)', *sapravit*, *spička*, *ščots*, *tolks*, *voģities*.

Pēdējo 25 gadu laikā, šķiet, krietni mazumā gājis «*vot*-latviešu» skaits (un ne tikai mūsu tautas negatīvā dabiskā pieauguma dēļ). Šis vārdiņš, kaut joprojām samērā bieži dzirdams latviskā runā, tomēr neieņem vairs izņēmuma stāvokli, tas kļuvis tikai par vienu no vairākiem biežāk lietotiem rusismiem. Interneta komentāru materiālā diezgan skaidri var saskatīt mūsdienu populārāko rusismu pirmo sešnieku: *nafig* (līdz ar *nafiga*) – 9 fiksējumi, *toč* (*točna*, *točno*) – 8 fiksējumi, *kruts* (*kruti*, *kruta*, *kruto*) – 7 fiksējumi, kā arī pa 6 reizēm fiksētie *vot*, *moš* (*mož*, *moška*), *lohs*. Kā redzam, no senākā, pirms 25 gadiem konstatētā vispopulārāko neliterāro rusismu «priekšpulka» it kā būtu pazuduši *davai* un *truba*, tomēr patiesībā tie nekur pazuduši nav: rusismam *truba*, kā jau teikts, mainījies normatīvais statuss, savukārt *davai* ir barbarisms, kas raksturīgs mutvārdu runai un tajā joprojām dzirdams pat ļoti bieži. Savukārt jaunpienācēji 2005. gada vākumā (bet patiesībā – rusismi, kas slengā bieži lietoti vismaz pēdējo 10 gadu laikā) ir *kruts*, *lohs* un *nafig*.

Nosacīti par vidēji populāriem dēvējamo krievu cilmes barbarismu grupu 2005. gadā veido rusismi, kas analizētajā materiālā fiksēti 3 vai 4 reizes: *a*, *a(p)bižot*, *besīt*, *bļin*, *ļimons* 'miljons (naudas vienību)', *pofig*, *štuka* 'tūkstotis (naudas vienību)', *to biš*, *tups*. Pieminami arī tie rusismi, kas pamanīti pa 2 reizēm: *da*, *gonka*, *haļava*, *paika*, *perestroika*, *poļitruks*, *tusēties*, *učene*, *urla* (daži vārdi, piemēram, *perestroika*, *poļitruks*, šai uzskaitījumā iekļuvuši visdrīzāk tāpēc, ka liela daļa izskatīto portāla «Delfi» komentāru bija par aktuāliem politikas jautājumiem). Abi šie nelielie neliterāro rusismu uzskaitījumi, cita starpā, it labi ilustrē kādu tendenci, kas īpaši vērojama pēdējo 10–15 gadu laikā, proti, arvien biežāk krievu cilmes barbarismi ienāk latviešu valodā nevis no krievu literārās valodas, bet gan no krievu valodas slenga (tādi ir, piemēram, jau minētie *ļimons*, *štuka*, *haļava*, *urla*, arī populārais *tusēties* ar visiem tā atvasinājumiem).

1980. gadā fiksēto barbarismu kopumu veidoja krievu un vācu cilmes neliterārie aizguvumi; 2005. gadā, kā to varēja prognozēt jau pirms apsekojuma, klāt nākusi trešā paprāvā aizgūto slengismu grupa – angļu cilmes barbarismi. Portāla «Delfi» komentāros, kā

jau minēts, dažu dienu laikā izdevās pamanīt 36 neliterāro angļismu 52 lietojumus. Šiem internetā lietotajiem angļismiem ir raksturīgas dažas savdabīgas iezīmes. Pirmkārt, palaikam tie tiek rakstīti oriģinālrakstībā (vai ar daļējiem oriģinālrakstības elementiem, t. i., pārņemot no angļiskās rakstības tikai atsevišķus burtus), piemēram, *relax, sorry, words*, bet dažreiz mēģināts imitēt angļiskās izrunas īpatnības ar latviešu grafētikas līdzekļiem, piemēram, *rullz*. Šāda rakstība it kā liek domāt, ka attiecīgie gadījumi būtu jādēvē nevis par barbarismiem, t. i., aizguvumiem, bet gan par citvalodas citātiem jeb inkrustācijām. Taču izšķirties par to, ka šie vārdi tomēr uzskatāmi par barbarismiem, tātad jau par latviešu valodas – kaut arī tās sublīterārā slāņa – elementiem, ļauj to funkcionālās īpatnības, tostarp fakts, ka tie pietiekami regulāri tiek izmantoti arī latviskā mutvārdu runā. Otrkārt, starp fiksētajiem angļismiem ir vairākas vārdkopas (piemēram, *no comment, no problems*), kā arī burtkopa *OK* (vai *ok*), kas reāli funkcionē kā nedalāms veselums. Vēl jāpiebilst, ka neliterāro angļismu apzināšanu un izpēti stipri apgrūtinā apstākļi, ka daudzi nesenī angļu cilmes aizguvumi, kas sākotnēji nav guvuši valodas normētāju atzinību, tomēr praksē tiek lietoti tik regulāri, ka acīmredzot jau iekļāvušies latviešu literārajā valodā, daži pat bez kāda stilistiska marķējuma; piemēram var minēt angļismus *brends, čizburgers, tops* (dažādās nozīmēs), *links, rimeiks*.

Populārākie angļu cilmes barbarismi ir tikko minētais *OK* un *lūzeris*; katrs no tiem aplūkotajā materiālā fiksēts pa 6 reizēm. Vēl daži neliterārie angļismi fiksēti pa 2 reizēm: *dops* 'ātrumposms autorallijā', *enivej*, *kekss* 'puisis', *nets, no comment, pleibojs* (arī par šiem vārdiem runājot, nav īstas pārliecības, vai *dops, nets* un *pleibojs* nav jau iekļāvušies latviešu literārajā sarunvalodā). Tā kā par angļu cilmes barbarismiem līdz šim – saprotamu objektīvu iemeslu dēļ – rakstīts krietni mazāk nekā par citiem šā leksikas slāņa pārstāvjiem, jāmin arī daži pazīstamākie no tiem neliterārajiem angļismiem, kas šajā apsekojumā fiksēti pa vienai reizei: *autsaiders* (iespējama krievu valodas starpniecība), *beibe, fīča, maybe, nigers, no problems, pleieris, relax, respect, rullz, sorry!, teams, ups!, yeap*. Protams, šis vākums – 36 barbarismi – nav īpaši reprezentatīvs; tajā, starp citu, nav iekļuvuši arī tādi relatīvi populāri angļu cilmes slengismi kā *feiss, kūls, olrait!, vou!*.

Tomēr ir viens jautājums, uz kuru 2005. gada barbarismu apsekojums, kaut arī apjomā ne pārāk liels, dod samērā drošu atbildi. Pēdējā laikā ir izteikti divi pretēji viedokļi par to, kura kontaktvaloda šobrīd visvairāk apdraud latviešu valodu, kurai svešvalodai ir visspēcīgākā negatīvā ietekme uz latviešu valodas kultūru (un varbūtēji arī

uz valodas dziļākām struktūrām). Daži vērtētāji (piemēram, Guntis Eniņš) uzskata, ka angļu valodas ietekme mūsdienās ir kļuvusi latviešu valodai bīstamāka par krievu valodas spiedienu, kas, protams, bija galvenais drauds padomju okupācijas laikā. Savukārt citi (piemēram, valodniece Ina Druviete) atzīst, ka krievu valodas ietekme joprojām ir draudīgāka, jo vēl joprojām latviešu-krievu divvalodība ir vērojama daudz biežāk nekā jebkura cita latviešu divvalodība, savukārt reāla, pilnīga latviešu-angļu divvalodība pagaidām nav plaši izplatīta. Leksisko barbarismu vērojumā iegūtie nepārprotamie skaitļi (proporcijas ir acīmredzamas) liecina, ka daudz tuvāk patiesībai ir otrais no minētajiem viedokļiem; latviešu valodā pat uz jauniem iespaidiem visjutīgāk un straujāk reaģējošo leksikas slāni – neliterāro (slenga) leksiku gan kvalitatīvi (barbarismu sortimenta ziņā), gan kvantitatīvi (barbarismu lietošanas biežuma ziņā) krievu valoda joprojām ietekmē **daudzkārt** spēcīgāk nekā angļu valoda.

1. Bušs, O. Barbarismi–1980. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 17. laid., 1982, 126.–131. lpp.
2. Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂. sēj. S–T. Rīga : Zinātne, 1991.

Jānis Silis

Lingvistisko kontaktu ietekme uz latviešu valodas leksiku interneta mājaslapās

Šķiet, ka mūsdienās neviens – ne profesionāls valodnieks, ne valodas «ierindas» lietotājs – neapstrīdēs acīmredzamo: valoda nav uz laiku laikiem sastingusi, perfekta konstrukcija, tā ir dzīvs organisms, kas aug un attīstās.

Valodas līmenis, kuru pārmaiņas skar visvairāk, ir leksika. Jebkuras mūsdienu valodas vārdu krājumu bagātina valodu kontakti, kas var būt gan vardarbīgi, gan miermīlīgi. Miermīlīgi kontakti veidojas uz abpusēja izdevīguma pamata – tā ir politiskā sadarbība, apmaiņa izglītības un mākslas jomā, kontakti, kas rodas ģeogrāfisku, antropoloģisku un ekonomisku pētījumu gaitā vai arī institucionālu un kultūras elementu miermīlīgas «invāzijas» rezultātā.

Pēdējos 10–15 gados notikušās pārmaiņas latviešu valodas leksikā, kuru cēlonis ir daudzi no minētajiem miermīlīga rakstura lingvistiskajiem kontaktiem, īpaši raksturīgas tieši interneta mājaslapām.

Internetā jau kopš tā veidošanās pirmsākumiem dominē angļu valoda. Tas arī saprotams, jo interneta dzimtene ir ASV, kur pagājušā gadsimta 60. gados notika pirmie mēģinājumi saslēgt kopā vairākus datorus. 1969. gadā ASV Aizsardzības ministrija radīja datortīklu *ARPAnet* militārām un administratīvām vajadzībām. Taču, kā rāda cilvēces vēsture, jebkurš, pat visrūpīgāk glabātais noslēpums neizbēgami reiz nāk gaismā. Pakāpeniski pieeju slepenajam tīklam ieguva universitātes un zinātniskās pētniecības iestādes, un *ARPAnet* veidošanas principi kļuva zināmi arī ārpus militārajām struktūrām. Drīz radās pirmie civilie datortīkli, bet ar laiku, tiem saplūstot, izveidojās visiem pazīstamais datortīkls *Internet*. Šis nosaukums visās pasaules valodās, arī latviešu valodā, jau pirms laba laika kļuvis par sugasvārdu.

Īsta eksplozija globālā datortīkla attīstībā notika ap 1983. gadu, kad plašākiem sabiedrības slāņiem kļuva pieejami personālie galda datori. 1990. gadā internetam bija pieslēgti aptuveni 160 000 datoru.

Vēl vienu kvantitatīvu un kvalitatīvu lēcieni interneta attīstībā izraisīja globālā tīmekļa WWW (*World Wide Web*) izveidošanās. Šādu iespēju radīja hipersaišu principa izstrādāšana, kas vienkāršoja pāreju no vienas mājaslapas uz citu. 1995. gadā internetam pieslēgto datoru skaits salīdzinājumā ar 1990. gadu bija jau desmitkārtšojies, bet kopš 1995. gada pieslēgumu skaits divkārtšojas ik gadu. 2003. gadā tieša pieeja internetam bija jau vairāk nekā miljardam cilvēku, un vēl daudz vairāk lietotāju ir skolās un augstskolās, kā arī interneta kafejnīcās un digitālajos centros (5, 464. lpp.). Internets būtiski pārveidojis saziņu starp cilvēkiem – gan kā indivīdiem (e-pasts, «čati»), gan kā sociālo grupu un sociālo lomu pārstāvjiem (pircējs – pārdevējs, klients – pakalpojumu sniedzējs utt.).

Šajā rakstā aplūkoti divi interneta mājaslapu tipi: pirmkārt, uzņēmēj sabiedrību un organizāciju mājaslapas, kam dominē informatīvā funkcija (rakstā izmantoti piemēri no darbiekārtošanas portāla «CV-Online», kura hipersaites aizved uz daudzu tūkstošu uzņēmumu un organizāciju mājaslapām), otrkārt, lielie ziņu un diskusiju portāli, kam raksturīga gan informatīvā, gan interaktīvā funkcija («Delfi», «Tvnet», «Apollo», Latvijas lielāko pilsētu portāli u. c.).

Pēc iepazīšanās ar šādu mājaslapu saturu redzams, ka valodu kontaktu ietekme leksisko aizguvumu veidā tajās izpaužas galvenokārt divās jomās: terminoloģijā (mājaslapu informatīvajā daļā) un slengā (mājaslapu interaktīvajā daļā – pārsvarā komentāros).

Terminu lietojums mājaslapu informatīvajā daļā

Mājaslapu teksti arī informatīvajā daļā praktiski netiek rediģēti – tā ir galvenā atšķirība no tāda paša rakstura iespiestiem tekstiem. Jau 1999. gadā Andrejs Veisbergs norādījis, ka tīri lingvistiskā līmenī mūsdienu Latvijā vērojams jauns, būtisks faktors – cenzūras neesamība (un līdz ar to arī tekstu literārās rediģēšanas prakses samazināšanās); tas nozīmē, ka pats valodas attīstības process kļuvis haotiskāks un nevadāmāks (9, 68. lpp.).

Tomēr jāatzīst, ka populārāko ziņu portālu tekstuālā pamatmateriāla autori parasti ir profesionāli žurnālisti vai cilvēki ar labu latviešu literārās rakstu valodas prasmi. Tāpēc aizguvumi šādos tekstos parasti iekļaujas kodificētās normas ietvaros (lai gan pašu tekstu kvalitāte ne vienmēr ir pieņemama), un tie šajā rakstā nav aplūkoti.

Cita aina vērojama, piemēram, darba vai pakalpojumu piedāvājumu mājaslapās. Tālāk, apzināti ignorējot pareizrakstības, gramatikas

un stila kļūdas, dots ieskats terminu lietojumā šajos tekstos, jo aizguvumi (galvenokārt angļismi) tajos parasti izmantoti tieši termina vai profesionālisma funkcijā.

Aplūkotie terminoloģiska rakstura aizguvumi no angļu valodas salīdzināti ar angļu terminu latviskajām atbilstēm, kas atrodamas interneta uzzīņu un tulkošanas sistēmas «Letonika» terminoloģijas portālā (<http://termini.letonika.lv>), Tulkošanas un terminoloģijas centra (TTC) apkopotajā terminu datu bāzē (<http://completedb.ttc.lv>) un līdzīga rakstura leksikogrāfiskos avotos (3, 4, 6–8). Nozīmju skaidrojumi ņemti galvenokārt no Jura Baldunčika un Kornēlijas Pokrotnieces sastādītās «Svešvārdu vārdnīcas» (2).

- .. ADROS Centrs – jūsu partneris personāla atlases, **treiningu** un **menedžmenta** konsultāciju jautājumos.

Vārds *treinings* šajā piemērā tieši pārņemts no angļu *training*. Angļu vārda latviskās atbilstmes atrodamas tekstos, kas saistīti ar ekonomiku (*mācības, mācīšana, mācīšanās*), muitu (*[profesionāla] sagatavošana, [ap]mācīšana, trenēšana*), valsts kontroli (*kvalifikācijas celšana, mācības*), pedagogiju (*apmācīšana*) un sporta zinātni (*treniņš*).

Kā redzams, vārds *treinings* gramatiski neatbilst latviešu literārās valodas normām un nav arī vajadzīgs. Minētā piemēra kontekstā būtu lietojami termini *profesionālā sagatavošana, kvalifikācijas celšana* vai *apmācīšana*.

Savukārt vārds *menedžments* aizgūts no angļu *management*, kam konstatētas šādas latviskās atbilstmes: tiesību aktos, piemēram, LR Civillikumā – *apsaimniekošana*, ekonomikā, daži varianti arī enerģētikā, valsts kontrolē, pedagogijā, informācijas tehnoloģijā un telekomunikācijā, muitā – *administrācija, direkcija, kompetence, pārziņa, pārziņāšana, pārvaldība, pārvaldīšana, rīkošanās, vadība, vadībzinība, vadīšana*, dabas aizsardzībā – *saimniecība*.

Vārda *menedžments* nozīmes skaidrojums: «1. *ek. vadībzinība; prasme, māka vadīt uzņēmumu, kas ietver plānošanu, organizēšanu, personāla veidošanu, stimulēšanu un kontroli; 2. uzņēmuma vadošā personāla kopums.*» (2, 472. lpp.)

Jāsecina, ka vārda *menedžments* lietojums minētajā piemērā ir akceptējams, jo iespējamajiem paralēlvariantiem būtu šajā kontekstā nepieļaujami sašaurināta nozīme.

- Mūsu prioritāte ir piedāvāt augstas kvalitātes personāla atlases pakalpojumus, kuri tiek sniegti, balstoties uz starptautisko «**know-how**», kā arī vietējo pieredzi.

Angļu *know-how* latvisko atbilstmju varianti sastopami tekstos, kas saistīti ar ekonomiku un muitu – *tehnoloģiskā kompetence* (personas vai sabiedrības īpašumā esošas nepatentētas īpašas praktiskās zināšanas, paņēmieni, pieredze, tehnoloģija) un pedagoģiju – *zinātība* (uz zināšanām un lietpratību balstīta augsta tehnoloģiska prasme).

Kā redzams, konstatētās *know-how* latviskās atbildes neaptver visas iespējamās jomas, tāpēc, ja nav pieņemams neviens no minētajiem variantiem, latviskā tekstā jāizmanto aprakstoša izteiksme vai, ja iespējams, tulkojums ar vienvārda ekvivalentu, kas konkretizē (sašaurina) jēdziena saturu atbilstoši tekstā aprakstītajai situācijai. Minētajā piemērā tāds kontekstuāls tulkojums varētu būt *pieredze* (šādu izvēli balsta arī piemēra beigu daļa), tātad iespējamais labojums – .. *balstoties uz starptautisko un vietējo pieredzi*.

- .. projekta *menedžers*.

Vārds *menedžeris* aizgūts no angļu *manager*, kam konstatētas šādas latviskās atbildes: makroekonomikā – *direktors, pārvaldnieks, pārzinis, rīkotājdirektors, rīkotājs, vadītājs*, tiesību aktos – *pārvaldnieks, direktors, administrators, vadītājs, saimnieks*, datorzinātnē – *pārvaldnieks*.

Vārda *menedžeris* nozīmes skaidrojums: «1. profesionāls administrators, vadītājs, pārvaldnieks. 2. mākslas vai sporta pasākumu organizētājs, arī vadītājs.» (2, 472. lpp.)

Vārda *menedžeris/-e* lietojuma diapazons internetā ir ļoti plašs, uz to norāda arī daudzie diferencējošie apzīmētāji: *tirdzniecības markas menedžeris/-e, eksporta menedžeris/-e, kravu pārvaldājumu menedžeris/-e, iepirkumu menedžeris, ofisa menedžere* utt. Būtu lietderīgi papētīt, vai kādam no šiem apzīmētājiem vai arī pašam pamatvārdam konkrētā savienojumā nav iespējams latvisks sinonīms vai vismaz pierastāks svešvārds tā vietā. Mājaslapās sastopami arī šādi risinājuma varianti, piemēram, *ofisa menedžere* nosaukta arī par *biroja administratori* vai *biroja darba vadītāju*.

- Lielākās Baltijas ziņu aģentūras BNS Latvija birojs meklē šādus darbiniekus: .. *monitoringu un klippingu* asistentu .. Darba pienākumi: *atlasīt un organizēt preses publikācijas; tulkot ekonomikas ziņu anotācijas uz angļu valodu*.

Angliskas izcelsmes vārds *monitorings* latviešu valodā līdz šim konstatēts tikai tekstos, kas saistīti ar dabas aizsardzību.

Vārda *monitorings* nozīmes skaidrojums: «apkārtējās dabasvides stāvokļa novērošanas, kontroles, analīzes un prognozēšanas sistēma;

izšķir bioloģisko, ekoloģisko, biosfēras, klimata monitoringu; arī novērošanas, analīzes un prognozēšanas sistēma vispār.» (2, 495. lpp.)

Acīmredzot latviešu valodā līdz šim nav bijusi vajadzība pēc šādas nozīmes vārda citās jomās. Tā kā aizguvums *monitorings* jau iesakņojies latviešu valodā, pašmērķīgi meklēt tam latvisku atbilstmi minētajā piemērā nešķiet lietderīgi. Jāpiebilst gan, ka procesuālas nozīmes vārds nebūtu lietojams daudzskaitlī.

Vārds *klipings* latviešu valodā nepastāv, citētā sludinājuma teksta autori acīmredzot pārņēmuši angļu vārdu [*newspaper*] *clipping* 'avīzes izgriezums', piešķirot tam procesuālu nozīmi, lai apzīmētu preses publikāciju atlasī un kārtoto. Informācijas tehnoloģijas un telekomunikācijas jomā angļu vārda *clipping* latviskā atbilde ir *izgriešana* (displeja attēla daļas atdalīšana un atmešana), taču šī nozīme minētajā piemērā ir neiederīga. Tātad vārdam *klipings* atbilstošais jēdziens piemērā minētajā amata nosaukumā būtu jāizsaka aprakstoši.

- .. *Mārketinga aktivitāšu organizēšana, kontrole un analīze* ..

Terminoloģijā plaši tiek lietoti angļu vārda *marketing* latviskie ekvivalenti: ekonomikā – *realizācija, tirgvedība, tirgzinība, muitā – preču noiets, tirgošanās*.

Vārda *mārketings* nozīmes skaidrojums: «1. tirgzinība. 2. tirgvedība, uzņēmuma komerciālās darbības rezultātu izpēte, prognozēšana un plānošana, tirgus izpēte un reklāma.» (2, 460. lpp.)

Kaut gan «Letonikas» un TTC terminoloģijas portālos termins *mārketings* nav atrodamšs, šis vārds neizraisa iebildumus no literārās normas viedokļa, un tā lietojums termina funkcijā varētu būt samērā plašs, jo tā nozīme, kā redzams, neaprobežojas ar iepriekš nosauktajām latviskajām atbilstmēm.

Cita situācija ir ar vārdu *aktivitātes*, kas atbilst angļu valodas vārdam daudzskaitļa formā *activities*. «Letonikas» un TTC terminoloģijas portālos šim angļu vārdam fiksēta tikai viena latviska atbilde – *revīzijas pasākumi* (valsts kontrolē).

Vārda *aktivitātes* nozīmes skaidrojums: «sabiedriska darbība ar noteiktu mērķi; pasākumi» (2, 37. lpp.).

Valodnieku aprindās vārda *aktivitātes* lietošana un jo īpaši tā vienskaitļa formas darināšana vēl arvien ir diskutabla. Samērā neparasts daudzskaitļa lietojums pēc angļu valodas parauga, kā atzīst J. Baldunčiks, ir viena no pēdējo gadu īpatnībām latviešu valodā. Vārds *aktivitātes* gan kļuvis ļoti populārs, taču tas nopietni apdraud latviešu vārdu *darbība, nodarbošanās, pasākumi* u. tml. lietojumu (1, 7. lpp.).

Pēc «CV-Online» atrodamo darba piedāvājumu plašākas analīzes var secināt, ka lielāka valodu kontaktu ietekme (vairāk angļismu) ir sadaļās «Administratīvais darbs», «Informācijas tehnoloģijas», «Mārketingss», «Pakalpojumi», «Tirdzniecība». Mazāk valodu kontakti ietekmējuši sadaļas «Finanses un grāmatvedība», «Jurisprudence un tieslietas», «Kultūra un māksla», «Vadība», «Valsts pārvalde», «Veselības aprūpe un sociālā aprūpe».

Slengismi mājaslapu interaktīvajā daļā (komentāros)

Arī latviešu valodā citu valodu ietekmē jau izveidojusies īpaša «interneta valoda» ar savām specifiskām normām. Šai «valodai» no stilistiskās paradigmas viedokļa raksturīga pazemināta stila pamatpozīcija ar bagātīgu slengismu lietojumu (t. i., barbarismiem, vienkāršrunas vārdiem, vulgāriskiem un žargoniskiem), kā arī literārās valodas gramatisko normu neievērošana – nepareiza vārdu kārtība, pieturzīmju un lielo sākumburtu nelietošana, «eksotiska» pareizrakstība (*naff* = *nav*, *peljux* = *peļuks*, *priex* = *prieks*, *Reinholc* = *Reinholds* utt.). Sarunās ar interneta «tērzētājiem» un e-pasta lietotājiem noskaidrojas, ka tā nav valodas nezināšana vai izglītības trūkums (bieži vien tekstu autori ir cilvēki ar augstāko izglītību un – e-pasta vēstuļu piemēros – pat filologi ar doktora grādu), bet gan īpaša neformalitātes un apzinātas paviršības mode: to varētu salīdzināt ar situāciju, kad nosvērts darījumu cilvēks pakar skapī savu dārgo uzvalku un, ietērpies vējabrāļa ādas biksēs un jakā, elpu aizraujošā ātrumā sev līdzīgo bariņā drāžas pa šoseju. Jāatzīst, ka interneta komentāru «šosejās» tik tiešām valda šādi rokeru un vējabrāļu tikumi, kuru praktizēšanu būtiski atvieglo iespēja saglabāt anonimitāti.

Atšķirībā no interneta mājaslapu informatīvajiem, «oficiālajiem» tekstiem, kuros sastopamie aizguvumi gandrīz simtprocentīgi ir angļismi, komentāru aizgūtie slengismi aptuveni vienādā proporcijā nāk no angļu un krievu valodas. Šo attiecību visumā atspoguļo arī tālāk dotie piemēri.

- Gincha 01:13 29. Jul.

*Secinājums – tie kas katru gadu pavasarī ņem atvaļinājumus un brauc, var atļauties to naudu samaksāt un droši vien, ka ies tāpat, savukārt tie, kas tikai vāvuļo un nolanā cits citu **komentos** paliks mājās arī šoreiz... Dod dievs tās biļetes dabūt kaut pa tām cenām....:)*

[Angļu comment – komentārs.]

- fans, 27.07.2005 18:22

.. Kalvitis **rulzzzz!**

- Exception, 28.07.2005 18:25
*Mūsu komentāri **rullē**!!!!!!! :P*
 [Angļu *rule* – radīt iespaidu ar savu autoritāti; būt vislabākajam, visveiksmīgākajam, vispopulārākajam, vispozitīvāk novērtētajam.]
- JIP 09:46 22.Jul.
*To cikos saakaas neviens nevar uzrakstiit ne te, ne **web**?*
 [Web – globālais interneta tīmeklis.]
- Bastins Rizga, 27.07.2005 18:21
*Es zinu – Ainārs Šlesis grib būt **praimministers** :)*
 [Angļu *Prime Minister* – premjerministrs.]
- nazis, 29.07. Galva, par sudrabu un TJ, 29.09.2000 08:20
*Bet... es ceru ka tas, kuram **niks** bija «TJ» neuzdrošināsies te kautko ierakstīt ne zem šī ne zem cita **nika**, ja vien viņam ir kautcik godaprāts*
 [Angļu *nickname, nick* – iesauka.]
- 2005 09:35
*Hops, un tautsaimniecībai iegriezts robs par pusotru **ljiimonu**.*
 [Krievu *миллион* žargonā – miljons.]
- SociālistsRevolucionārs, figa, 28.07.2005 18:25
***Ne figa** [= ne vella]! Ar Krieviju vajag draudzēties, bet ne par neatkarības zaudēšanas cenu. Un palūgšu bez rupjībām, **kazjol** [= āzi]!*
- x 28.07.2005 17:44
***Duši** [= žņaudz nost] neandertāliešu sektantus nekaunīgos*
- trek, 28.07.2005 18:11
***Blinnnnn** [rupja krievu lamuvārda «maigāks» ekvivalents] :(((piegriezies, ka Delfi pirmajaa vietaa jau vairaakus meeneshus liek intrigas Riigas domee. Neko nedara, tik kasaas savaa starpaa un amatus dala. Man piem. dzilji **pofig** [= pie vienas vietas] kas tur notiek ..*
- Uwix, 04.02.2000 15:36
*Lai nu ko teiktu, bet polichus, kas tos muudzjus nokjeera, nevar vainot. Policham veel **prikolam** nogriezj resursus un ta briinaas...*
 [Krievu *нпукол* – izjokošana, izāzēšana.]
- maaris, honza@navigators.lv, 28.09.2000 15:35
*ko tad no **slabaka** [= vārguļa] var citu gaidiit! uzlikt tagad 1000 sodu, **vot** ..*

- Yokpēteris, 27.07.2005 18:24
Rēcu! Gļuki Jaunajiem laikiem.
[Krievu *глюки* – māņi, rēgi, iedomas.]
 - Viesis, HDS, 28.07.2005 10:44
*Tieši tā. Sen bija laiks domāt par variantiem. Ir pilnīgs tuvredzīgs stulbums pašreiz kaut kādu stratēģiju balstīt uz tradicionālajiem energoresursiem (nafta, ogle, gāze). Tas ir **tupiks**? ka ta.*
[Krievu *мышук* – strupceļš.]
 - figa, to HDS un Viesis, 28.07.2005 10:57
*ASV.....hahahah...domaa par alternativajiem energijas avotiem....hahaha, da viņiem pat Kajoto protokols ir pie vienas vietas. Bet tas ko nesen teica **Bush**, ir vienkaarshi **fuflo** [= mulķības].*
 - ***
*Jaa, pienjemsim, es esmu **duriks** [= mulķis], so **what** [= nu un tad]?*
 - jas
***Vot kruta** [= vareni] **pornikus** [= pornogrāfiskās filmas] buus **browset 3D** [= trīsdimensiju attēla formā]!*
[Angļu *browse* – meklēt internetā.]
- Domājams, ka pat šāds necils un samērā virspusējs ieskats citu valodu ietekmē uz latviešu valodu internetā rosinās gan profesionāļu, gan neprofesionāļu interesi dziļāk ielūkoties valodu kontaktu izraisītajos procesos ne vien leksikas un stilistikas, bet arī fonoloģijas, morfoloģijas, sintakses un teksta lingvistikas līmenī.
- Lai kolēģiem veicas valodu saskarsmes tālākos pētījumos globālā timeklā plašumos!

1. Baldunčiks, J. Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā. No: Valsts valodas komisija. *Raksti*. 1. sēj. Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Rīga : JUMI, 2005, 6.-12. lpp.
2. Baldunčiks, J., Pokrotniece, K. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Jumava, 1999.
3. *Biznesa terminu vārdnīca* : angļu, latviešu, krievu valodā. Rīga : Jumava, 1999.
4. *Ekonomisko terminu vārdnīca uzņēmējdarbībai* : latviešu-angļu. Rīga : Ekonomisko reformu institūts, 1997.
5. Gifford, C. *The Kingfisher Geography Encyclopedia*. Kingfisher Publications, 2003.

6. Grēviņa, R. *Ekonomikas terminu skaidrojošā vārdnīca : latviešu, angļu, vācu, franču, krievu valodā*. Rīga, 2000.
7. Klauss, A. *Vērtspapīru darījumi : skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Privatizācijas aģentūra, 1996.
8. LZA Latviešu valodas institūts. *Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini*. Sast. aut. kolektīvs V. Skujiņas vadībā. Rīga, 1995.
9. Veisbergs, A. Language Contacts, Translation, Their Impact on Modern Latvian. In: *Interpreting and Translation as Intercultural Communication : theory, practice, instruction methods*. Ventspils Augstskola, 1999, p. 67-74.

Tulkotāja viltusdraugu problēma: no vārdiem pie darbiem

Pēdējo piecpadsmit gadu laikā arvien plašāks latviešu valodas kultūras problēmu loks saistāms ar angļu valodas ietekmi. Šai tematikai veltīts samērā daudz publikāciju, it īpaši periodikā. Valodnieki ir ne vien aplūkojuši konkrētus jautājumus, bet arī centušies pievērst sabiedrības uzmanību problēmai kopumā. Diemžēl publikācijās galvenokārt tiek konstatēti valodas fakti vai paustas emocijas, daudz retāk – sniegti arī kādi metodiski ieteikumi, piemēram, mācību darbam ar topošajiem tulkiem un tulkotājiem. Kopumā vērojama vairāk vai mazāk efektīva vēršanās pret sekām. Šķiet, ka lielāka uzmanība ir jāvēlta pārmērīgās angļu valodas ietekmes cēloņu noskaidrošanai un kompleksas pretdarbības programmas izstrādei. Par šādas programmas būtiskāko sastāvdaļu jāklūst izglītojošiem komponentiem (jauniem mācību un uzzīņu līdzekļiem, speciāliem kursiem mācību iestādēs, tematiskiem pasākumiem u. tml.). Pagaidām daži no minētajiem komponentiem iekļauti tikai tulkošanas studiju programmās. Taču šīs zinības jāintegrē arī latviešu valodas skolotāju izglītošanā un – atbilstošā līmenī un apjomā – jau vidējās izglītības sistēmā.

Mūsdienu latviešu valodas attīstībā būtiska nozīme ir diviem jauniem apstākļiem. Pirmkārt, angļu valodai pieder vispārēja hegemonija – tā dominē publiskās informācijas telpā, kā arī oficiālajā un saimnieciskajā komunikācijā Eiropas Savienības ietvaros. Otrkārt, gandrīz ikvienam Latvijas iedzīvotājam neatkarīgi no izglītības, zināšanu un valodu prasmes līmeņa ir iespēja brīvi piedalīties vietējās informācijas telpas veidošanā (galvenokārt tas attiecināms uz internetu, taču arī citos plašsaziņas līdzekļos nav vērā ņemamu ierobežojumu). Tādējādi publiskajā komunikācijā iesaistās tūkstošiem latviešu valodas runātāju, kuriem ir puslīdz apmierinoša lasīšanas vai lasīšanas un runāšanas prasme angļu valodā, bet ļoti niecīgas lingvistiskās zināšanas (stilistiskā, terminoloģiskā, vārddarināšanas kompetence). Un no viņiem, protams, nevar prasīt izpratni par valodu kontaktu izraisītajām ietekmēm vai abu valodu leksisko sistēmu kontrastīvo analīzi. Ja šie

cilvēki pieļauj kļūdas, runājot angļiski vai tulkojot no latviešu valodas angļu valodā, tās ietekmē tikai konkrēto komunikācijas aktu (grūti iedomāties, ka šādas ārzemnieku kļūdas nodarītu angļu valodai kādu kaitējumu). Tupretī, tulkojot no angļu valodas latviešu valodā vai veidojot latviešu tekstu uz angļu valodas materiāla pamata, vidusmēra valodas lietotājs neizbēgami nonāk svešās valodas ietekmē un (parasti neapzināti) pārnes latviešu valodā tajā neiederīgus elementus.

Tas nozīmē, ka lieli «nopelni» nevēlamas angļu valodas ietekmes vairošanā ir pašiem latviešiem, viņu nespējai pietiekami stingri nošķirt abas valodas, neprasmei saskatīt latviešu valodā jau esošos angļu valodas vienību ekvivalentus. Līdz ar to latviešu valodā tiek ieviesti nevajadzīgi leksiskie un semantiskie aizguvumi, vārd darināšanas modeļi un teikumu konstrukcijas. Angļu valodā bieži lietoto vārdu un izteicienu kopijas sāk nomākt tradicionālos latviskos ekvivalentus, piemēram, *pasākumi* tagad parasti saucas *aktivitātes*, *palīgs* – *asistents*, *uzņēmējdarbība*, *uzņēmums* – *bizness*, *vadītājs* – *menedžeris*. Pierastā *Labrīt!* vietā bieži dzirdam *Labrīt visiem!* (*Good morning everybody*), bet veikalā tradicionālās frāzes *Lūdzu!*, *Kā varu pakalpot?*, *Ko jūs, lūdzu, vēlaties?* u. tml. nomainījis jautājums *Vai varu [kā] palīdzēt?* (*Can I help you?*). Lielu daļu latviešu vairs nekas *nesatric*, bet tikai *šokē*, viņiem dzīvē nepieciešams *balanss*, nevis *līdzsvars*, viņi daudz ko *akceptē*, nevis *pieņem*. Daudziem cilvēkiem ir pārliecība, ka gandrīz visi viņiem zināmie valodas līdzekļi der jebkurā situācijā, jebkurā kontekstā. Šāds stilistiskais aklums īpaši raksturīgs jaunās paaudzes žurnālistiem un sporta komentētājiem. Aizrādījumi par valodas kļūdām tiek atvairīti ar īpatnēju argumentu «Bet tā [visi] runā!» vai «Bet vai tad tā nevar?».

Visbiežāk neprasme orientēties latviešu valodas vārdu krājumā iet roku rokā ar neizglītību un nekompetenci citās jomās. Īpaši spilgti tas redzams internetā, kā arī mutvārdu komunikācijā. Šo tendenci labi raksturo kāda interesanta epizode. 2004. gadā jauns autotirgotājs N. savā interneta mājaslapā aprakstīja automobili, kuram viena detaļa esot izgatavota no «karbona» (angļu *carbon*). Komentāru slejā parādījās šā tirgotāja kādreizējā ķīmijas skolotāja paskaidrojums, ka N. savulaik nav apmeklējis ļoti daudzas ķīmijas stundas un acīmredzot nav apguvis mācību vielu, tāpēc nezina vārdu *ogleklis* un stāsta Latvijas iedzīvotājiem muļķības. Un šis nav vienīgais gadījums, kad internetā vai kādā citā plašsaziņas līdzeklī lietots aplamais «karbons» («Panorāmā» «karbona monoksīds» tika minēts jau 1995. gada 22. jūnijā).

Par līdzīgu «ķīmisko analfabētismu» liecina arī dažkārt sastopamā «Silikona ieleja». Šo apzīmējumu pirms vairākiem gadiem plašsaziņas līdzekļos palaidis kāds diletants, un tagad to lieto pat ļoti izglītoti

cilvēki. Angļu valodā ir divi rakstības ziņā līdzīgi vārdi – *silicon* ‘silīcijs’ un *silicone* ‘silikons’. Kalifornijā ir apvidus, kur pēc Otrā pasaules kara izveidojās elektronikas, it īpaši pusvadītāju ražošanas, centrs. Šajā nozarē būtiska nozīme bija silīcijam, tāpēc apvidu nosauca par *Silīcija ieleju* (angļu *Silicon Valley*). Pārsteidzoši, ka līdz pat 2005. gada vidum pret aplamo nosaukumu latviešu valodā neprotēja ne dabaszinātņu, ne arī inženierzinātņu speciālisti, kam nu gan vajadzētu zināt, ka pusvadītājiem nav īpaša sakara ar silikonu.

Šādi «lingvistiskie pārpratumi», kas pēdējā laikā arvien vairāk piesārņo mūsu valodu, izriet no attiecīgo vārdu formālās līdzības abās valodās un dod pamatu izdalīt īpašu vārdu grupu – **tulkotāja viltusdraugus** (no franču *faux amis du traducteur*). Līdz šim latviešu valodnieki lietojuši galvenokārt vārdkopu «viltus draugi», taču termina funkcijā parocīgāks ir saliktenis. Tulkotāja viltusdraugi ir vārdu pāri divās valodās, kuriem ir līdzīga forma, bet atšķirīga nozīme (vai kāda no vairākām nozīmēm), piemēram, angļu *preservative* ‘konservants’ un latviešu *prezervatīvs* ‘pretapaugļošanās līdzeklis’ vai angļu *minister* (vairākas nozīmes, arī ‘ministrijas vadītājs’) un latviešu *ministrs* (tikai viena nozīme – ‘ministrijas vadītājs’). Pirmais piemērs ilustrē **pilnīgus viltusdraugus**, kam nozīme(s) abās valodās ir pilnīgi atšķirīga(s), bet *minister* un *ministrs* ir piemērs **daļējiem viltusdraugiem**, kam kāda(s) nozīme(s) abās valodās sakrīt, bet cita(s) atšķiras vai arī vienā no abām valodām vārdam vispār nav citu nozīmju. Iepriekš aplūkots vārds *karbons* pieder pie pilnīgiem tulkotāja viltusdraugiem, jo angļu vārdam *carbon*, kam ir vairākas nozīmes, arī ‘ogleklis’, ‘ogle’ u. c., nav latviešu valodas vārda *karbons* nozīmes: latviešu valodā *karbons* ir ģeoloģijas termins ar vienu nozīmi – ‘paleozoja piektais periods’; angļu valodā tā ekvivalents ir *Carboniferous*.

Jāpiebilst, ka tulkošanas praksē terminu «viltusdraugi» parasti lieto šaurākā nozīmē, attiecinot to tikai uz vārdiem kļūdainā lietojumā, t. i., uz nevēlamajiem leksiski semantiskajiem variantiem; šajā nozīmē sastopams arī termins «leksiskie pseidoekvivalenti».

Angļu-latviešu viltusdraugi ir lielākoties internacionālie aizguvumi, galvenokārt no grieķu un latīņu valodas, vai arī aizguvumi no mūsdienu valodām, kurās šie vārdi veidoti no klasisko valodu elementiem (*dekāde, hospitālis, substance, tehnoloģija*), taču ir arī daži franču un angļu cilmes vārdi (*šoks, treniņš, triks*). Atšķirības nozīmju struktūrā vai stilistiskajā gradācijā atbilstošajiem vārdu pāriem angļu un latviešu valodā radušās aizgūšanas procesā un starpniekvalodu ietekmē, kā arī atšķirīgajā vārdu semantikas attīstības gaitā abās valodās.

Viltusdraugi ir problēma, kurā saskaras tulkošana, svešvalodu apguve, kontrastīvie pētījumi un citas jomas. Par šo parādību ir plaša literatūra, latviešu valodā par to vairākkārt rakstījuši Andrejs Veisbergs un Veneta Žigure (1, 2, 4–6), publicēta arī neliela speciālā vārdnīca (3). Viltusdraugu pētniecība saistāma ar tulkošanas nozares un tulkošanas studiju paplašināšanos Latvijā pēdējos desmit gados. Lai gan pirmās latviešu valodnieku publikācijas par šo interesanto jautājumu parādījās tikai pagājušā gadsimta 80. gadu beigās, valodas praksē ar tulkotāja viltusdraugiem sastopamies jau diezgan sen, tiesa, pagātnē to lietojums bijis samērā ierobežots. Lūk, piemērs no kāda tulkojuma latviešu presē 20. gadsimta pirmajā pusē: *Virsnieks parādes tērpā .. bija «Morro Castle» šefinženieris misters Abots.* (Atpūta, Nr. 542, 1935, 14. lpp.)

Izlasot teikumu vācu oriģinālā, tulkotājam acimredzot likās pašsaprotami, ka vācu *Ingenieur* atbilst latviešu valodā ir *inženieris* (kas gan cits!), tāpēc tālāki latviskā ekvivalenta meklējumi nav jāveic. Taču, konsultējoties ar speciālistiem Rīgas jūrskolā vai kādā rēderejā, viņš būtu uzzinājis, ka Latvijā kuģa personālā inženieru nav un arī citu valstu kuģa virsniekus parasti par inženieriem nedēvē; vācu *Chief-Ingenieur* pareizais tulkojums šajā kontekstā ir *vecākais mehāniķis*.

Leksisko pseidoekvivalentu skaits strauji pieauga 90. gadu sākumā, kad latviešu valodas kontakti ar citām valodām, it īpaši ar angļu valodu, kļuva daudz intensīvāki. Tieši plašsaziņas līdzekļu «devums» angļu valodas ietekmes un ar to saistīto kļūdu izplatīšanā ir vislielākais. To var izskaidrot ar aktuālās informācijas veidošanas specifiku – visdažādāko angļu tekstu izmantošanu, tos tulkojot, pārstāstot, saīsinot, saplūdinot un citādi apstrādājot. Diezgan bieži šo apstrādi veic nevis pieredzējuši tulkotāji vai speciālisti, bet gan cilvēki ar visai trūcīgām zināšanām tulkošanā un valodas jautājumos vispār, kuri pieļauj elementāras kļūdas.

Izmantojot vārdnīcu, šādi «tulkotāji» bieži vien izvēlas formas ziņā līdzīgo ekvivalentu, nemaz neanalizējot vārda nozīmju struktūru un nepievēršot uzmanību speciālajām norādēm. Piemēram, ļoti izplatīta kļūda ir angļu lietvārda *control* tulkojums ar latviešu vārdu *kontrolē* jebkurā lietojumā, lai gan konkrētā kontekstā visbiežāk adekvāts ir kāds cits vārdnīcā minēts variants (*vadība, uzraudzīšana, pārvaldīšana, regulēšana* utt.). Cita izplatīta parādība neprofesionālu vidū ir nevēlēšanās izskatīt līdz galam polisemantiska vārda šķirkli ar vairākiem tulkojuma variantiem: parasti viņi automātiski izvēlas pirmo variantu, it īpaši, ja tas formas ziņā līdzīgs svešajam vārdam. Savukārt gadījumos, kad jāreķinās arī ar latviskā ekvivalenta stilistisko iederību, t. i., jāizšķiras starp vairākiem sinonīmiem (piemēram, starp aizguvumu un latviešu

vārdu vai jaunāku un senu aizguvumu), dažkārt kļūdās pat tulkotāji ar zināmu pieredzi, bet iesācēji šo aspektu vispār ignorē.

Kopš 90. gadu sākuma rakstos un publiskā mutvārdu komunikācijā fiksētos vārdus kļūdainā lietojumā, kuri kvalificējami par tulkotāja viltusdraugiem, var nosacīti iedalīt trīs grupās: pirmkārt, tikai epizodiski sastopami viltusdraugi; otrkārt, reti, bet regulāri sastopami viltusdraugi; treškārt, epidēmiska rakstura viltusdraugi, kurus pārņem arī citi valodas lietotāji. Šādas trešās grupas eksistence liecina, ka šobrīd viltusdraugi vairs nav tikai specifiska tulkotāju problēma, bet aktuāla un nopietna latviešu valodas kultūras problēma. Viens no būtiskākajiem jautājumiem ir attieksme pret viltusdraugiem, jo sabiedrībai kopumā un pat plašākām valodnieku aprindām nav pietiekamas izpratnes par šo parādību. Būtu liela kļūda samierināties ar pēdējos piecpadsmit gados valodā ievazātām aplamībām vai piekrist viedoklim, ka daļa no šiem pseidoekvivalentiem laikam būs jāatzīst par iederīgiem literārajā valodā. Argumentu «Bet tā runā!» nevar uzskatīt par pārlicinošu un zinātnisku. Latviešu literārās valodas leksiski semantiskā sistēma jau ir pietiekami attīstīta un nostiprināta dažādos normatīvajos avotos, tāpēc tajā nevar bez kritiska izvērtējuma iekļaut visu, ko kādi nekompetenti valodas lietotāji ieviesuši no citām valodām.

Viltusdraugu noteikšana balstās uz citās valodās jau pazīstamu vienkāršu principu: vārds nav lietojams noteiktā nozīmē, ja tās izteikšanai valodā jau ir cits apzīmējums. Apgalvojumam, ka vēl viena papildu nozīme bagātina valodu, ir pietiekami svarīgs pretarguments – burtiski pārņemot vārdu nozīmes no citas valodas, mēs sašaurinām daudzu latviešu vārdu lietojumu, strauji mainām semantisko lauku tradicionālās robežas, radām lielas atšķirības starp dažādu grupu, paaudžu valodām utt. Ilustrācijai var noderēt kāds patiens notikums. Latviešu ģimeni apciemoja radi no ASV un sarunā par maizes kvalitāti izteicās, ka Amerikā maizei liekot klāt «prezervatīvus». Dabiski, ka Latvijas latvieši bija ļoti pārsteigti, taču arī viesi bija apmulsuši, kad uzzināja, kāda ir vārda *prezervatīvs* nozīme Latvijā. Šobrīd līdzīgas lingvistiskās situācijas veidojas pašā Latvijā.

Galvenais iespējamo viltusdraugu noteikšanas kritērijs tātad ir ekvivalenta apzīmējuma esamība latviešu valodā. Ja tāds jau ir, «jauninājums» uzskatāms par viltusdraugu ar visām no tā izrietošajām sekām. Ja konkrētā niša latviešu valodas leksiskajā sistēmā ir neaizņemta, pret jauno leksiski semantisko variantu principā iebilst nevar. Otrs būtisks kritērijs ir vērtībievirze: piemēram, ja latviešu valodā vārdam

ir izteikti negatīva ievirze, tad nevajadzētu pārņemt pozitīvu nozīmi, jo tas radītu pārpratuma iespēju.

Lai kaut cik kavētu viltusdraugu izplatīšanos, pašlaik tiek veidota angļu-latviešu viltusdraugu rokasgrāmata, kurā izmantoti minētie pamatkritēriji. Rokasgrāmata paredzēta plašam valodas lietotāju lokam (gan tulkotājiem, gan arī neprofesionāļiem), tāpēc tajā būs iekļauti visi vārdu pāri ar pietiekami līdzīgu formu (arī tie, kas pagaidām ir tikai potenciāli viltusdraugi), kā arī doti iespējamie pareizie tulkojumi. Palīgīdzeklis profesionāliem tulkotājiem, protams, atšķirtos gan ar uzbūvi, gan arī ar aptverto valodas vienību loku.

Pašlaik latviešu valodā diezgan regulāri sastopami vairāki desmiti angļu-latviešu viltusdraugu. Raksta turpinājumā tuvāk aplūkoti populārākie no tiem.

agresīvs

Latviešu valodā šim vārdam ir tikai negatīvi orientētas nozīmes: 'saistīts ar agresiju', 'naidīgs', 'uzbrūkošs'. Šo īpašības vārdu (arī apstākļa vārdu *agresīvi*) tradicionāli lietojam savienojumos, kas nepārprotami atspoguļo negatīvu vērtējumu, piemēram, *agresīva politika*, *agresīva braukšana*, *agresīvs suns*, *agresīvs tonis*. Angļu valodā šim vārdam izveidojušās arī nozīmes bez izteiktas negatīvas ievirzes: 'uzstājīgs', 'uzņēmīgs', 'ļoti enerģisks', 'aktīvs'. Jau 80. gados mūsu periodikā publicētajās ārzemju ziņās paretam varējām lasīt par «agresīvu tirdzniecības politiku» vai «valsts bankas agresīvu iejaukšanos valūtas tirgū». Šobrīd pār mums jau list īsts *agresivitātes* lietus. 2003. gada rudenī Ventspils basketbola kluba spēlē ar kādu ārzemju komandu gados jauns televīzijas komentētājs 34 (!) reizes aicināja ventspilniekus spēlēt *agresīvāk*, divas reizes – *aktīvāk*, bet vārdu *enerģiskāk* nelietoja nevienu reizi. 2004. gada olimpiādē komentētājs mudināja kādu no Latvijas peldētājiem «peldēt (!) agresīvāk». Kādā rakstā tika runāts par «agresīvāku cīņu pret futbola huligāniem». Šie un daudzi citi līdzīgi piemēri liecina, ka angļu valodas ietekmei vairāk pakļaujas tie, kam ir nabadzīgāks vārdu krājums.

Nozīmi 'aktīvs, enerģisks' angļu valodā izsaka arī vārds *energetic*, taču tam lietojuma diapazons ir daudz šaurāks nekā latviešu vārdam *enerģisks*. Vērojot šā latviešu vārda arvien retāku izmantošanu sporta komentārā, jāsecina, ka angļu valoda var arī netieši ietekmēt latviešu valodas vienību lietojumu. Latviešu valodā būtu jāsaglabā gan izteiksmes savdabība, gan vārdu tradicionālā semantiskā ievirze – vārdu *agresīvs* lietosim tikai attiecībā uz negatīvām parādībām. Bet angļu vārdu *aggressive* tulkosim atbilstoši nozīmei, piemēram, sportā ir

pietiekami daudz apzīmējumu aktīvam spēles stilam: *enerģiski, aktīvi, sparīgi, ar lielāku sportisko niknumu* u. c.

aktivizēt

Viena no angļu vārda *activate* nozīmēm ir 'iedarbināt, ieslēgt (kādu ierīci)'. Latviešu valodā *aktivizēt* ar šādu nozīmi ir viltusdraugs. Spridzekļus, bumbas vai kādas citas ietaises un ierīces latviski *iedarbina*.

aktivitātes

20. gadsimta 80. gados šis vārds daudzskaitļa formā parādījās latviešu sarunvalodā kā nenopietnu, neoficiālu pasākumu vai darbības apzīmējums. 90. gados sabiedriskajā dzīvē ienākušajiem latviešiem bija daudz vājākas literārās valodas zināšanas, tāpēc *aktivitātes* ļoti ātri tika ieviestas rakstu valodā. Šķiet, ka šis svešvārds ir daļēji vai pilnīgi (kā nu kuram) izdzēsis no atmiņas vārdus *pasākumi, darbība, darbošanās, nodarbe, notikumi*. Ar ES organizācijām un fondiem saistītie ierēdņi pat ieviesuši šī vārda vienskaitļa formu.

Jāpiebilst, ka nereti vārda *aktivitātes* lietojums jāuzskata par liekvārdību, piemēram: «Un tagad par sporta aktivitātēm pasaulē.» (Labāk: *Un tagad par sportu pasaulē.*) Esam lasījuši valodnieku apgalvojumus, ka vācu iekarotāji gadsimtu gaitā latviešiem uzspieduši daudzus aizguvumus. Vārda *aktivitātes* piemērs spilgti parāda pašu latviešu lingvistisko glīvumu.

ambiciozs

Visas angļu vārda *ambitious* nozīmes patiesībā var izteikt latviski, svešvārdu *ambiciozs* nemaz neizmantojot: *godkārigs; tāds, kas ļoti tiecas (dzenas) pēc kā; centīgs, enerģisks; grandiozs, dižs; drosmīgs; tāds, kas prasa milzu piepūli; pretenciozs, samākslots*. Praksē īpaši bieži tiek runāts par «ambicioziem plāniem», «ambicioziem projektiem» vai «ambiciozām programmām». Cilvēki īsti nesaprot, kas ar to domāts, taču angļu tekstā šis vārds ir – tāpat arī latviešu valodā par katru cenu jālieto. Pareizāk būtu izmantot kādu no minētajiem variantiem.

divīzija/divīzions

Angļu vārds *division* cita starpā apzīmē dažādas iedalījuma vienības (nodaļas vai apakšnodaļas, sektorus, grupas u. tml.), kā arī sporta organizāciju struktūrvienības. Līdz 90. gadiem neviens sporta žurnālists literārajā valodā šo vārdu nelietoja, *NHL, NBA* vai citu sporta līgu struktūrvienību apzīmēšanai pietika ar vārdiem *grupa, apakšgrupa* (specifiskos sporta veidos – *klase*). Taču nāca jauni cilvēki, parādījās jauni informācijas avoti, un tūlīt sāka ienākt arī jauna leksika. Šeit

izpaužas viens no viltusdraugu ieviešanās cēloņiem – lingvistiskās pēctecības pārrāvums.

kapacitāte

Angļu vārda *capacity* pamatnozīmes ir '[ie]tilpība' un 'spēja', pārējās var uzskatīt par atvasinātām nozīmēm. Vēl pavisam nesen tikai vienu nozīmi – 'strāvas vadītāja spēja uzkrāt elektrisko lādiņu' – izteicām ar svešvārdu *kapacitāte*. Šobrīd izskatās, ka latvieši grib visas 8 vai 9 angļu vārda nozīmes tulkot tikai un vienīgi ar aizguvumu *kapacitāte*. Tas nozīmē, ka cilvēki vairs necenšas izprast vārda semantisko struktūru un kontekstu, viņi redz tikai vārda formu un rīkojas ar to kā ar etiķeti vai birku. Kam gan vajadzīgi līdzšinējie vārda *capacity* dažādo nozīmju tulkojumi *tilpums*, *[ie]tilpība*; *[darba] tilpums*; *[caurlaides] spēja*; *spēja(s)*; *tiesībspēja*; *amats*; *kompetence*; *pilnvaras*; *jauda*; *ražošanas jauda*; *ražīgums*; *[pieļaujamā] slodze*? Cik viegli un vienkārši, ja lietojam tikai vienu vārdu! Šādi spriežot un rīkojoties, kaitējam latviešu valodas leksiski semantiskajai sistēmai, terminoloģijai un valodas potenciālam kopumā.

kontrolē

Angļu vārds *control* pamatā atšķiras no atbilstošā latviešu valodas vārda ar nozīmi 'vadība', 'vadišana', arī 'regulēšana'. Tieši šīs nozīmju bloks visbiežāk rada viltusdraugus. Dažādi *vadības centri* vai *komandcentri* nebūtu saucami par «kontroli» vai «kontroles centru». Bieži dzirdēts (it īpaši filmu tulkojumos) teikums «Es pārņemu kontroli»; pareizi – *Es pārņemu vadību*. Lasīts arī, ka lidmašīna «zaudē kontroli»; patiesībā tā *kļūst nevadāma*. Daudzskaitļa formā angļu vārds parasti nozīmē *vadības ierīces*. Cita bieži neizprasta nozīme ir 'pašsavaldīšanās': pareizi – *Es zaudēju pašsavaldīšanos*, nevis «Es zaudēju kontroli».

misija

Angļu vārdam *mission* ir nozīmes, kuras nav tulkojamas ar vārdu *misija*, piemēram, ja runa ir par konkrētu uzdevumu, norīkojumu vai komandējumu. Filmas nosaukuma «Neiespējamā misija» vietā vajadzētu būt «Neizpildāmais uzdevums» (karavīriem, izlūkiem, spiegiem tiek doti uzdevumi). Arī gaisa spēki veic *lidojumus*, nevis «misijas». Tāpat lidojums kosmosā nav saucams par «misiju» (šajā ziņā īpaši grēko LNT kanāls). Nereti ziņās min vārdu savienojumu «misijas kontroles centrs», patiesībā tas ir *kosmisko lidojumu vadības centrs*.

vīzija

Vēl nesen šo vārdu latviešu valodā lietoja tikai ar sen nostiprinājušos nozīmi 'sapņu, iedomu, arī murgu tēls, parādība'. Taču kāds latvietis, kas to nezināja, burtiski pārcēla angļu *vision*, lai izteiktu gluži

reālistisku [nākotnes] redzējumu. Bet varbūt viņam nemaz nebija īstas skaidribas, ko tas angļu vārds nozīmē. Latviešu valodā bieži dzirdētais jautājums «Kādu jūs redzat uzņēmuma (valsts utt.) nākotni?» dod ierosmi lietvārdam *redzējums*. Šo vārdu «vīzijas» vietā lieto cilvēki ar labāku valodas izjūtu. Vārds *vīzija* ir viltusdraugs arī gadījumos, kad domāta *iztēle*, *iztēles spēja*, *paredzēšanas spēja*, *vērīgums*, *tālredzība*, jo visi šie latviešu vārdi un vārdu savienojumi ir tradicionāli šā vārda atsevišķo nozīmju izteicēji.

Aplūkotais valodas materiāls ļauj izdarīt dažus secinājumus. Mūsdienu situācijā valodu kontaktus realizē ne tikai daži simti tulku un tulkotāju (kuru vidū diemžēl ir arī nepietiekami kvalificēti speciālisti). Tūkstošiem latviešu valodas lietotāju regulāri darbojas ļoti angļiskajā informācijas vidē un, gūstot sev nepieciešamo informāciju, bieži pārņem arī angļu valodas struktūras un izteiksmes elementus, kurus, tā sakot, piejaucē latviešu valodai, pamazām padarot to par tādu kā hibridizētu tulkojumvalodu. Un angļu valodas ietekmei nespēj pretoties ne vien vidusskolu absolventi ar vājām zināšanām ķīmijā vai kādā citā priekšmetā, bet arī ministri un universitāšu profesori. Šīs parādības pieaugošā intensitāte liek daudz nopietnāk palūkoties uz problēmu un meklēt efektīvākas metodes gan tulkotāju izglītošanā, gan arī latviešu lingvistiskās apziņas veidošanā.

1. Veisbergs, A. False Friends Dictionaries : a tool for translators or learners or both. In: *Euralex '96 Proceedings*. Vol. 2. Göteborg : Göteborg University, 1996, p. 627–634.
2. Veisbergs, A. False Friends in Latvian, Dictionaries, Current Problems. *Linguistica Lettica*, Nr. 3, 1998, 12.–26. lpp.
3. Veisbergs, A. *Latviešu-angļu / angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca*. 2. izd. Rīga : SI, 1994.
4. Veisbergs, A. Translator and False Friends Dictionaries : current problems. In: *The First Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation*. Rīga : University of Latvia : Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 1997, p. 145–156.
5. Žigare, V. Angļu-latviešu viltus draugu ietekme un izplatība tulkošanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums. 8. [laid.] Liepāja : LiePA, 2004, 384.–389. lpp.
6. Žigare, V. Dažas viltus draugu radītās problēmas praktisko iemaņu apguves procesā tulkošanā. In: *Contrastive and Applied Linguistics* : research papers. A. Veisberga redakcijā. 12. [laid.] Rīga : LU, 2004, 191.–197. lpp.

Par kādu modes lietu latviešu valodā

Kā daudzās dzīves jomās, tā arī valodā varam runāt par modi. Nez no kurienes (kaut gan – no nekā jau nekas nerodas) parādās kāds nelatvisks vārds, kāds latviešu literārās valodas normām īsti neatbilstošs darinājums un kā vēja spārniem izplatās no mutes mutē. Izrādās, daži vārdi – un visbiežāk tieši tie nevēlamie – ir itin lipīgi.

Šis jaunais vārds – runātāja jaunieguvums – pašam liekas tik skanīgs, smalks, pat nesalīdzināms ar veco priekšgājēju... Nu tiešām – vai tad var salīdzināt smagnējo, zemniecisko *pašreiz* ar daudz smalkāko «jaunvārdu» *patreiz*? Un vai *dotajā momentā* neskan daudz intelligentāk kā prastais *šobrīd*? Tādi vai līdzīgi apsvērumi vai vienkārši akla, nekritiska sekošana valodas modei liek runātājiem bez vajadzības uzņemt savā runā jaunus, bieži arī neliterārus vārdus un aizstāt ar tiem vecos un pierastos vārdus. Par laimi – kā jau tas notiek ar modes lietām – arī lielākā daļa modes vārdu ir pārejoša parādība: piemēram, vēl pirms gadiem pieciem vārdu *patreiz* varēja dzirdēt gandrīz vai katrā TV vai radio intervijā, bet tagad to lieto vairs tikai neliela daļa tautas, kas acīmredzot nav lasījusi «Kā latvietis runā...» (8, 102. lpp.).

Tāču – ne jau par katru modes vārdu galu galā varam teikt «kā nācis, tā gājis». Gluži tāpat kā no modes neiziet Koko Šaneles kostīmiņš, latviešu valodā jau daudzus gadu desmitus stingri savās pozīcijās turas latviešu literārās valodas normām neatbilstošais darinājums – darbības vārds *pielietot* un tā atvasinājumi – lietvārdi *pielietojums* un *pielietošana*. Droši vien ir bijuši uzplūdi un atplūdi šo vārdu lietojumā, bet liela daļa latviešu valodas runātāju savu valodu bez tiem vairs iedomāties nespēj.

Par to liecina kaut vai interneta pārlūkprogrammā Google atrodamie dati. Meklēšanas rezultāti jau pamatformām vien ir visai iespaidīgi: nenoteiksmes formai *pielietot* reģistrējumu skaits šobrīd (raksta tapšanas laikā) pārsniedz 13 tūkstošus, nominatīva formai *pielietojums* – 8 tūkstošus, nominatīva formai *pielietošana* – 7 tūkstošus.

Izrādās, ka var *pielietot* grāmatzīmes, ailes, pasākumus, šaujamieročus, burvestības, informācijas apjomu, rotaļas, citātus, procesus, kritērijus... Par «klasiskiem» jau uzskatāmi vārdu savienojumi *pielietot metodes*, *pielietot zināšanas*, *pielietot prasmes*, bet pēdējā laika «atklājums» ir *pielietot kompetenci*. Avoti, kuros konstatēti šie lietojumi, ir visdažādākie – no apšaubāmas izcelsmes un satura reklāmrakstiņiem līdz promocijas darbiem zinātņu doktora grāda iegūšanai un pat profesiju standartiem un citiem oficiāliem dokumentiem. Jā, varbūt ir vērts pievienoties Aijas Friedītes teiktajam (gan citu kļūdaini lietotu vārdu un formu sakarā): «Ir taču absurdi apgalvot, ka puse tautas runā nepareizi!» Varbūt patiešām ir laiks atzīt šiem darinājumiem literārās valodas vārda statusu?

Daļēji tas jau izdarīts, ietverot vārdus *pielietot* un *pielietojums* bez norādes par lietošanas ierobežojumu «Latviešu literārās valodas vārdnīcā»: *pielietot* – «Mērķtiecīgi, konkrētos apstākļos lietot (piemēram, paņēmieni, metodi, līdzekli).»; *pielietojums* – «Paveikta darbība, rezultāts → pielietot.» (6, 72. lpp.)

Kā zināms, piedēklis parasti piešķir darbības vārdam kādu nozīmes niansi, turklāt piedēkļu semantika ir ļoti plaša. Noskaidrojot, kādu nozīmes niansi darbības vārdam *lietot* piešķir piedēklis *pie-*, varētu rast arī pamatojumu vārda *pielietot* un tā atvasinājumu iekļaušanai latviešu literārās valodas vārdu krājumā. Šādu analīzi jau pirms 34 gadiem veikusi Brigita Ceplīte, konstatējot paradoksālu faktu: piedēklis *pie-* nepiešķir vārdam *lietot* nekādu papildu nozīmi vai nozīmes niansi (1, 121. lpp.). Piedēklis šajos darinājumos neizsaka nevienu no vārdnīcās un gramatikās norādītām iespējamām piedēkļa *pie-* nozīmēm savienojumā ar darbības vārdu vai lietvārdu – ne pakāpenisku darbības kāpinājumu, ne darbības pilnīgumu, ne kādu citu nozīmi, pat ne darbības pabeigtību. Piedēkļa *pie-* nozīmju aprakstos nav atrodama arī norāde, ka šis piedēklis piešķirtu darbībai mērķtiecīgumu.

Bet varbūt piedēklim *pie-* laika gaitā attīstījusies jauna nozīme, kas ir sastopama tikai darbības vārdā *pielietot* un no tā atvasinātajos lietvārdos? Teiksim, piedēkļa semantikā varētu būt ietverta norāde uz darbības veicēja attieksmi: piemēram, varbūt slinkāks darba darītājs, skaldot malku, cirvi vienkārši *lieto*, bet «čaklonis» ļoti apzinīgi un centīgi *pielieto*. Tādā gadījumā arī starp vārdiem *lietot* un *pielietot* būtu konstatējama nozīmes atšķirība. Taču, sastatot jau citēto atvasinājuma *pielietot* nozīmes skaidrojumu (sk. iepriekš) ar tai pašā vārdnīcā dotajiem pamatvārda *lietot* nozīmju skaidrojumiem, redzam, ka atšķirīga

ir tikai to detalizācijas pakāpe, bet būtībā abu vārdu nozīme ne ar ko neatšķiras – gan mērķtiecīgums, gan konkrētie apstākļi ir ietverti jau pamatvārdā: *lietot* – «1. Rikoties (ar materiālu, izejvielu) mērķtiecīgi, pārdomāti, tā, lai gūtu labumu; izmantot (1). [...] 2. Mērķtiecīgi iesaistīt (piemēram, darbarīku, ieroci) kādas darbības veikšanā. [...] 3. Mērķtiecīgi darbināt (ķermeņa daļas). [...] 4. Mērķtiecīgi iesaistīt (ko) savā garīgajā darbībā, jaunradē, arī valodā.» (5, 687.–688. lpp.) Šķiet, ka valodas praksē *pielietot* visbiežāk tiek izmantots *lietot* 1. un 2. nozīmei atbilstošajos kontekstos.

Tātad jāsecina, ka vārdu *pielietot*, *pielietojums*, *pielietošana* pastāvēšanai latviešu valodā vēl arvien nav nekāda pamata. Līdz ar to literārās valodas vārda statuss atvasinājumam *pielietot* un tā radiniekiem noraidāms gan *a priori*, gan *a posteriori*. Tomēr praksē runātāji «pielieto» šos vārdus, pēc kuru «pielietojuma» vispār nav nekādas vajadzības, savukārt valodas kopēji no šīs «pielietošanas» cenšas atbrīvoties un jau vairāk nekā 70 gadus.

Grāmatiņā «Dažādas valodas kļūdas», kas pirmoreiz izdota 1932. gadā, Jānis Endzelīns atvasinājumu *pielietot* kvalificē par barbarismu un tā izcelsmi skaidro ar vācu *angewandte Wissenschaften* un krievu *прикладные науки* neveiksmīgu tulkojumu («pielietojamās zinātnes»), norādot, ka vācu (*ge*)*brauchen* vai *anwenden* atbilde latviešu valodā ir *lietāt* jeb *lietot* vai arī *izlietāt* jeb *izlietot* (2, 27. lpp.). Vārda *pielietot* un tā atvasinājumu *pielietojums*, *pielietošana* plašā izplatība un noturība līdz pat mūsdienām savukārt varētu būt skaidrojama ar ilgstošo latviešu un krievu valodas līdzāspastāvēšanu, t. i., ar krievu valodas vārdu *применить*, *применение* paraugu. Taču to uzbūve, kā redzējām, neatbilst latviešu valodas vārddarināšanas likumībām, tāpēc šos nelatviskos darinājumus labāk aizstāt ar darbības vārdiem *izmantot*, *lietot*, arī *izlietot* un lietvārdiem *lietojums*, *lietošana*, *izmantojums*, *izmantošana*.

Interesanti, ka darbības vārda *anwenden* latviskās atbildes 1990. gada «Vācu-latviešu vārdnīcā» ir tikai *lietot*, *izlietot* (3, 52. lpp.), bet darbības vārdam *применить* 1988. gada «Krievu-latviešu vārdnīcā» blakus atbildei *izlietot* atrodam arī *pielietot* (lietvārdam *применение* gan tikai *lietošana*, *izlietošana*, *lietojums*) (4, 405. lpp.). Savukārt gluži jaunajā 2005. gada «Krievu-latviešu vārdnīcā ar skaidrojumiem un piemēriem» vārds *применить* tulkots tikai ar *pielietot*, *likt lietāt* un *применение* – ar *pielietošana*, *pielietojums* (7, 681. lpp.). Bet vienā no interneta avotiem – «Tildes» tulkojošā datorvārdnīcā («Vārdnīcu pārlūks 2002») *pielietot* jau parādās kā atbilde gan krievu, gan vācu

valodas vārdam: *применить* – likt lietā, izlietot, pielietot; *anwenden* – pielietot, piemērot, izlietot, lietot. Vai tas nav skaidrs pierādījums, ka «pielietošanas» mode tikai vērsas plašumā? Turklāt valodas praksē atrodas speciālisti, kas ne tikai praktiski šķir vārdu *izmantot*, *izmantošana* un *pielietot*, *pielietošana* nozīmes, bet prot arī teorētiski pamatot šo nozīmju «terminoloģisku» šķirumu savā darbības jomā. Skaidro Darba resursu mācību centra pasniedzējs: «.. cilvēkam no malas «ieroča pielietošana» un «ieroča izmantošana» šķiet viens un tas pats. Taču apsargam jāzina, ka izmantot ieroci nozīmē šaut gaisā, bet pielietot nozīmē tēmēt.» (Karjeras Diena, 2005, 15. nov., 4. lpp.) Lūk, tā – mūžu dzīvo, mūžu mācies!

Vārdu *lietot* un *pielietot* nozīmes skaidrojumiem «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» kopīgs ir tas, ka abos gadījumos ir uzsvērts darbības mērķtiecīgums, tāpēc par biežāk izmantojamo aizstājēju neliterārajam *pielietot* būtu uzlūkojams vārds *izmantot*, īpaši tā 2. nozīme – ‘mērķtiecīgi iesaistīt (kādā norisē), piemērot (kādam uzdevumam)’. Vārda *izlietot* nozīmju skaidrojumā darbības mērķtiecīgums akcentēts netiek.

Internetā atrodamais valodas materiāls, kurā sastopami darinājumi *pielietot*, *pielietojums*, *pielietošana*, kā jau iepriekš minēts, ir ļoti daudzveidīgs. Taču īpaši nepatīkama ir šo vārdu parādīšanās tekstos, kuriem to satura, nozīmīguma un adresāta dēļ gan vajadzētu būt uzrakstītiem nevainojamā literārā valodā, piemēram, Latvijas Policijas akadēmijas Studiju nolikumā: *Ar to [= diplomdarbu] darba autors apliecina savu gatavību profesionālo funkciju pildīšanai, prasmi teorētiskās zināšanas pielietot praksē, saskatīt problēmas.* (Labāk: .. teorētiskās zināšanas *izmantot* praksē ..) Darba aizsardzības vecākā speciālista profesijas standartā: *Kā kompetents speciālists pārzina darba aizsardzības un apkārtējās vides aizsardzības jautājumus, un pielieto ar tiem saistītos normatīvos aktus.* (Šeit būtu nepieciešams arī neliels precizējums: .. un savā darbā *izmanto* ar tiem saistītos normatīvos aktus.) Rīgas Tehniskās universitātes Valodu institūta studiju kursu aprakstā: *Praktiskās gramatikas pamatkurss. Kurss attīsta studentu prasmi pielietot kursā apgūto obligāto leksiku un zināšanas praktiskajā gramatikā, veidojot rakstveida un mutvārdu runu.* (Labāk: Kurss attīsta studentu prasmi *lietot* kursā apgūto obligāto leksiku ..)

Tikko minētajos piemēros nevēlamo darinājumu var vienkārši nomainīt ar tā literāro atbilstmi. Taču sastopami arī tādi teikumi, kuros *pielietot* būtu aizstājams ar citu, nozīmes ziņā atšķirīgu vārdu. Piemērs no žurnāla «Rīgas Viļņi»: *Tā kā sabiedriskā televīzija nedrīkst*

cilvēkus aicināt **pielietot** vardarbību (ir pārkāpts Radio un televīzijas likuma 37. pants), ir nolemts .. (Labāk: Tā kā sabiedriskā televīzija nedrīkst cilvēkus aicināt **uz** vardarbību ..)

Vārds **pielietojums** bieži izmantots dažādu informatīvo materiālu un preču lietošanas pamācību virsrakstos, piemēram: *Mobilā tālruņa Nokia 7610 **pielietojums**; Latplanta garšvielu **pielietojums**; Corine Land Cover datu bāzes **pielietojums***. Tā kā lietošanas pamācība informē par daudzveidīgu produkta lietojumu, te būtu ieteicams runāt par izmantojumu vai, vēl precīzāk, par izmantojuma (arī lietojuma) iespējām, piemēram: *Mobilā tālruņa Nokia 7610 **izmantojuma iespējas**; Latplantas garšvielu **izmantojums**; Corine Land Cover datu bāzes **lietojuma iespējas***.

Internetā atrodamajos atvasinājuma **pielietošana** piemēros šis vārds bieži ir neiederīgs nozīmes ziņā vai vispār lieks, piemēram: *Ķirbja sēklu **pielietošana** samazina risku saslimt ar prostatītu*. (Rodas jautājums: kāpēc sēklas jāpielieto, ja tās profilakses nolūkā var mierīgi ēst, graužt vai – ja grib izteikties īpaši literāri un smalki – lietot uzturā?) *Rolls Roller plakanveidnes laminatora **pielietošana** paver jums jaunas iespējas izmantot pavisam jaunu ražošanas metodi ar lielām priekšrocībām*. (Precīzāk: *Rolls Roller plakanveidnes laminators paver jaunas iespējas* ..) *Mākslas terapijas **pielietošanā** var izdalīt četrus pamatvirzienus*. (Iepriekš tekstā jau norādīts, ka «mākslas terapija ir mākslas izmantošana terapijā», tāpēc runāt par *terapijas pielietošanu* ir tas pats, kas runāt par *izmantošanas izmantošanu*. Labāk teikumu veidot vienkāršāk: *Mākslas terapijai ir četri pamatvirzieni*.) *Virsrakstam Elektroniskās kartes **pielietošana** kā dispečera pulsts jēga vispār ir grūti atšifrējama*. (Ieteicams: *Elektroniskā karte kā dispečera pulsts*.)

Nobeigumā kāda valodas «pērle»: Sākotnēji Ričards Arms indeksu **pielietoja**, lai prognozētu trenda izmaiņas dienas ietvaros. Šāda **pielietošana** ir iespējama arī patreiz, jo ir ļoti svarīgi zināt cenu kustības virziena maiņu. (Labojums: Sākotnēji Ričards Arms indeksu **izmantoja**, lai prognozētu tendences maiņu vienas dienas laikā. Šāds **lietojums** iespējams arī pašreiz ..)

Kā redzams, neliterārie darinājumi **pielietot**, **pielietojums**, **pielietošana** konkrētos teikumos nereti ir arī neatbilstoši nozīmes ziņā vai vispār nevajadzīgi. Literāro vārdu lietot, izmantot, lietojums, izmantojums, lietošana, izmantošana semantika pietiekamā mērā norāda uz darbības mērķtiecīgumu, mērķtiecīgas darbības rezultātu vai procesu, un pastiprināt to ar šim nolūkam nepiemērotu priedekli nav nekādas vajadzības.

1. Ceplīte, B. Lietot, pielietot, lietojums, pielietojums. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 7. laid., 1971, 120.–122. lpp.
2. Endzelins, J. *Dažādas valodas kļūdas*. 5. izd. Rīga : Zvaigzne, [b. g.]. 59 lpp.
3. Granta, K., Pampe, E. *Vācu-latviešu vārdnīca*. 3., pārstr. un papild. izd. Rīga : Avots, 1990.
4. *Krievu-latviešu vārdnīca*. Sast. A. Gūtmanis, O. Loginova, L. Žigūre u. c. 2., izlabots un papild. izd. Rīga : Avots, 1988.
5. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. J–L. Rīga : Zinātne, 1980.
6. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6., sēj. P–R. Rīga : Zinātne, 1987.
7. Lopatins, V., Lopatina, L. *Krievu-latviešu vārdnīca ar skaidrojumiem un piemēriem*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2005.
8. Paegle, Dz., Kušķis, J. *Kā latvietis runā... : praktiski ieteikumi valodas kultūrā*. Rīga : Zvaigzne, 1994.

Aktuālais profesiju nosaukumu veidošanā un lietošanā

Profesiju nosaukumi aptver gandrīz visas sabiedrības dzīves jomas, un ar tiem ikdienā saskaras plašs lietotāju loks. Tāpēc profesiju nosaukumiem vēlamā varianta izvēles jautājums aktualizējas biežāk nekā daudzu citu tematisko grupu terminiem.

Tālāk aplūkotas dažas problēmas, ar kurām jāsastopas profesiju nosaukumu veidošanā un lietošanā. Termins *profesija* šajā rakstā lietots plašā nozīmē, attiecinot to arī uz amatiem, specialitātēm u. tml.

Aizguvuma vai latviešu valodas vārda izvēle

Aizgūtie profesiju nosaukumi, tāpat kā citi termini, latviešu valodā visbiežāk ir sengrieķu vai latīņu cilmes internacionālismi vai ar šiem elementiem mūsdienu valodās darināti vārdi. Aizsākums šai tradīcijai ir 19. gadsimta otrā puse, kad latīņu un sengrieķu cilmes aizguvumi strauji ienāk latviešu valodas terminoloģijā. Tos latviešu valodā līdz tam nepazīstamu jēdzienu nosaukšanai plaši izmanto jaunlatvieši, pamatodami, ka «visas mācītas tautas tā dara». Šādu aizgūtu profesiju nosaukumu skaits ir liels gan Krišjāņa Valdemāra vadībā sagatavotajā 1872. gada Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā (1), gan latviešu valodā vispār. Aizguvumi no citām valodām latviešu valodas terminoloģijā sastopami reti. Tas saistīts ar jaunlatviešu iedibināto principu – iespēju robežās vairīties no mūsdienu valodu aizguvumiem un jēdziena izteikšanai izvēlēties latviskas cilmes terminu vai valodā jau iesakņojušos aizguvumu.

Arvien nostiprinoties angļu valodas prestižam visās dzīves jomās un paplašinoties starptautiskajiem sakariem, pieaug līdzšinējai latviešu valodas tradīcijai pretēja tendence, kas vērojama arī daudzās citās valodās, – terminu aizgūšana no angļu valodas.

Plaši tiek lietots angļisms *menedžeris*. Lai gan šāds profesijas nosaukums LR Profesiju klasifikatorā nav iekļauts un tā vietā ir ieteikti

latviskie varianti, valodas praksē rodas arvien jauni profesiju nosaukumi, kuros iesaistīts vārds *menedžeris*: «projektu menedžeris», «reklāmas menedžeris», «mākslas menedžeris», «kultūras menedžeris», «tirdzniecības menedžeris». Par iemeslu tam, ka netiek pieņemti vārda *menedžeris* aizstājēji, varētu būt tā ļoti plašā nozīme latviešu valodā: tajā ietvertas dažādas funkcijas, un latviešu valodā nav viena vārda, kuru varētu lietot par angļu valodas vārda *manager* ekvivalentu. Atkarībā no konkrētā gadījuma tas var būt *direktors*, *administrators*, *vadītājs*, *pārzinis*, *pārvaldnieks*, *organizators* utt. Piemēram, «projekta menedžera» vietā ieteikti varianti *projekta direktors*, *projekta administrators*, *projekta vadītājs*, *projektvedis*, «sabiedrisko attiecību menedžera» vietā – *sabiedrisko attiecību pārzinis*.

Arī samērā plaši izplatīto angļismu *brokeris*, *dīleris*, *distributors* vietā termina funkcijā atkarībā no konkrētā lietojuma ieteikti citi vārdi: «*brokeris*» – *starpnieks* vai *aģents*, «*dīleris*» – *fondū biržas loceklis*, *komercāģents*, arī *starpnieks* (valodas praksē sastopamais «autorizētais dīleris» pareizāk būtu saucams par *pilnvaroto starpnieku*), «*distributors*» – *izplatītājs*.

Pēdējā laikā latviešu valodā ienākuši angļismi *supervizors*, *surveijers*, *mentors*, *merčendaizers*. Praksē lietoto «supervizoru» parasti ieteicams aizstāt ar *uzraugu*, «surveijeru» – ar *atbilstības vērtētāju*, «merčendaizeru» – ar *tirdzniecības veicinātāju*, bet aizguvuma «mentors» izteiktajam jēdzienam latviešu valodā jau ir atbilstošs vārds *darbaudzinātājs*.

Angļu valodas vārdam *businessman* savulaik tika radīts atbilstošs latviešu valodas termins *uzņēmējs*. Jaunajā Komerclikumā sakarā ar to, ka ieviests arī termins *komersants*, ir mainījies termina *uzņēmējs* saturs: pašreizējā izpratnē *uzņēmējs* ir fiziska vai juridiska persona, kas iegulda kapitālu ilgstošā vai sistemātiskā saimnieciskā darbībā, kuras tiešais nolūks var nebūt peļņas gūšana; savukārt *komersants* ir fiziska vai juridiska persona, kuras saimnieciskā darbība orientēta uz peļņas gūšanu, tirdzniecību.

Risinot jautājumu par kāda aizguvuma lietderību, gandrīz vienmēr jāsaskaras ar dažādiem viedokļiem. Atbilde bieži vien nerodas uzreiz. Viedokļu atšķirības bija vērojamas, piemēram, Terminoloģijas komisijā apspriežot amata nosaukumu «ombudsmenis» (persona, kuras uzdevums būs aizstāvēt individa tiesības attiecībās ar ierēdņiem). Tāpēc tika apstiprināts kompromisa variants – sinonimiski nosaukumi *tiesībsargs* un *ombuds*.

Pirms vairākiem gadiem no angļu valodas tika aizgūts un ātri nostiprinājās profesijas nosaukums *auditors* (speciālists, kas iestādē vai

uzņēmumā veic pārbaudi jeb auditu pašas iestādes vai uzņēmuma interesēs). Taču nozares speciālistu vidū vēl joprojām nav vienprātības, vai nepieciešami divi termini ar līdzīgu nozīmi – tradicionālais *revidents* un nesen aizgūtais *auditors*.

Tikko latviešu valodā citu valodu ietekmē ienācis jauns profesijas nosaukums *arborists* (apstādījumu koku un krūmu kopējs). Nosaukuma pamatā gan ir latīņu cilmes vārds, taču latviešu valodā augkopības jomā plaši izplatīts un nostiprinājies profesiju nosaukumu darināšanas modelis ar elementu *-kopis* salikteņa otrā daļā, piemēram, *dārzkopis*, *augļkopis*, *puķkopis*, *mežkopis*. Arī šīs profesijas nosaukšanai tika ieteikts latviešu valodas sistēmai atbilstošs termins *kokkopis*, taču daļā nozares speciālistu tas izraisīja pretestību, tāpēc komisija apstiprināja kompromisa variantu – sinonīmiskus nosaukumus *kokkopis* un *arborists*.

Profesiju nosaukumu darināšana no internacionāliem elementiem

Darīnot profesiju nosaukumus, arī latviešu valodā arvien biežāk izmanto latīņu un sengrieķu cilmes elementus. Šis paņēmiens parasti ir noderīgs gadījumos, kad valodā jau eksistē pēc šāda modeļa darinātu profesiju nosaukumu sistēma, kurā iekļaujas arī jaunais nosaukums. Visbiežāk šādus salikteņus darina medicīnas terminoloģijā, kur pastāv sena tradīcija lietot internacionālistus, arī tādus, kas sastāv no vairāk nekā diviem internacionāliem elementiem, piemēram, *ftiopneimologs*.

Izmantojot minēto paņēmienu, pēdējā laikā darināti vairāki profesiju nosaukumi, kas ietver pamatprofesijas apzīmējumu un norādi uz šaurāku specializāciju: *onkoķirurgs* (onkoloģijas ķirurgs), *onkoginekologs* (onkoloģijas ginekologs), *radioterapeits* (radiologs terapeits). Šāda modeļa priekšrocība ir termina īsums.

Profesiju nosaukumi, kas ietver vairākas funkcijas

Viens no sarežģītākajiem jautājumiem profesiju nosaukumu veidošanā ir vēlamā forma nosaukumiem, kuros vienlaikus ietvertas vairākas funkcijas, pienākumi vai pat apvienotas vairākas specialitātes. Mūsdienās arvien biežāk vienam darba veicējam jāapvieno vairāki pienākumi vai pat profesijas, tāpēc šādu apvienoto profesiju skaits pieaug. Apvienoto profesiju izplatību sekmē arī mācību iestādes, kurās vienlaikus tiek apgūtas divas specialitātes, piemēram, tulks

un tulkotājs, tulks un terminologs. Līdz ar to rodas arī arvien vairāk problemātisku profesiju nosaukumu, kuros ietvertas vienlaikus divas profesijas.

Daudz apvienoto profesiju nosaukumu latviešu valodā ienākuši jau 20. gadsimta otrā pusē, kad Latvijā dominēja krievu valoda, kam raksturīgi t. s. defissavienojumi. Tās ir konstrukcijas, kurās divi vai vairāki patstāvīgi vārdi savienoti ar defisi. Defissavienojumi ļauj apvienot vienā nosaukumā gan vienlīdz nozīmīgas profesijas, gan arī tādas profesijas, no kurām viena pakārtota otrai. Tāpēc šajā laikā arī latviešu valodas praksē profesiju nosaukumos defissavienojumi ieņēma diezgan stabilu vietu, piemēram, *inženieris-mehāniķis*, *inženieris-enerģētiķis*, *māsa-saimniece*, *sekretāre-mašīnrakstītāja*. Šī konstrukcija neatbilst latviešu valodas vārddarināšanas likumībām un nekad nav tikusi atzīta par latviešu valodā vēlamu, tāpēc vienmēr meklēti citi veidi, kā nosaukt apvienotās profesijas. Taču valodas praksē, piemēram, darba sludinājumos, vēl aizvien diezgan plaši tiek lietoti pēc šāda modeļa darināti profesiju nosaukumi, piemēram, «pārdevējs-konsultants», «sekretāre-lietvede», «autovadītājs-ekspeditors», «lietvedis-grāmatvedis».

Gadījumos, kad viena profesija pakārtota otrai, latviešu valodā veidojams vārdkoptermins, kura neatkarīgais komponents nosauc pamatprofesiju, bet atkarīgais komponents to precizē, piemēram, *mehānikas inženieris*, *enerģētikas inženieris*, *saimniecības māsa*. Taču līdz galam nav atrisināts jautājums, kā rīkoties, ja abas apvienotās profesijas ir vienlīdz svarīgas, jo tad vārdkopu veidot nevar. Pašlaik šādos gadījumos pieņemts abu profesiju nosaukumus rakstīt blakus, nelietojot defisi, piemēram, *anesteziologs reanimatologs*, kaut gan arī šāda konstrukcija latviešu valodā nav īsti vēlama.

Taču praksē liela daļa apvienoto profesiju nosaukumu ar abu komponentu blakusnovietojumu tiek veidoti automātiski, nenoskaidrojot nosaukumā ietverto profesiju savstarpējās attiecības. Tāpēc šāds rakstījums ne vienmēr nozīmē, ka abas profesijas patiešām ir vienlīdz svarīgas. Ja viena no tām ir pakārtota otrai, nosaukums pārveidojams par vārdkopu, piemēram, ja «sekretāre lietvede» veic pienākumus, kas saistīti tieši ar lietvedības jautājumiem, ieteicamais profesijas nosaukums ir *lietvedības sekretāre*. Reizēm vienu no abām profesijām pat nav nepieciešams minēt. Arī šajā gadījumā dažreiz pietiktu vienkārši ar *lietvedi*. Ārstu profesiju nosaukumus nav vajadzības lieki sarežģīt, vispirms minot vārdu *ārsts* un tikai tad precizējot specialitāti, piemēram, «ārsts toksikologs». Pietiek nosaukt tikai specialitāti.

Pēdējā laikā praksē vērojama tendence gadījumos, kad viena profesija pakārtota otrai, vārdkopas atkarīgo (precizējošo) komponentu pievienot pamatprofesijas apzīmējumam nevis ģenitīvā, bet lokatīvā, piemēram, «inženieris mehatronikā». Pareizi ir veidot vārdkopu ar ģenitīvu – *mehatronikas inženieris*.

Dzimtes lietojums

Latviešu valodā, nosaucot konkrētas personas amatu, profesiju, tautību utt., atkarībā no tās dzimuma lieto vīriešu vai sieviešu dzimti. Taču sievietes bieži vien, runājot par savu profesiju, nosauc to vīriešu dzimtes formā («Es esmu ārsts», «Es esmu jurists»). Arī uz izkārtņēm, kur blakus profesijai rakstīts konkrētas personas vārds, profesijas nosaukums būtu lietojams personas dzimumam atbilstošā dzimtē, piemēram, *logopēds Jānis Kalniņš, logopēde Inga Kalniņa; zvērināts notārs Kārlis Osis, zvērināta notāre Ieva Ose*. Profesijas nosaukums vīriešu dzimtē lietojams vispārinošā nozīmē, ja netiek nosaukts konkrēts šīs profesijas pārstāvis.

Labskaņas trūkums (īsts vai šķietams) nedrīkstētu būt par iemeslu profesijas nosaukuma nelietošanai atbilstošajā dzimtē, piemēram, *tulks, tulce; atašējs, atašēja*.

Sarežģītāks ir cits jautājums, uz kuru pagaidām grūti rast atbildi: kā rīkoties gadījumos, kad profesijas nosaukumā jau jēdzieniski ietverta piederība pie noteikta dzimuma (tātad arī dzimtes) un ar galotnes maiņu piešķirt vārdam citu dzimti nav iespējams, piemēram, *medicīnas māsa, vecmāte, karavīrs, valstsvīrs*. Lai gan sadzīvē vīriešus, kas veic medicīnas māsas pienākumus, dažreiz sauc par «brāļiem», latviešu valodā nemēdz mainīt leksēmu uz atbilstošo pretējās dzimtes vārdu.

Vēl ir būtiski piebilst, ka profesiju nosaukumos nebūtu vēlams iekļaut ļoti vispārīgas nozīmes vārdus (piemēram, *darbinieks, speciālists*), kā arī veidot ļoti garus nosaukumus.

1. Министерство просвещения. Русско-латышско-немецкий словарь. Москва, 1872. 687 с.

Ārija Ozola

Sīkums, kas skar valodas saknes

Vēlos pievērst uzmanību šķietami sīkam jautājumam. Tomēr jāatceras, ka valodā nav nekā nenožīmīga, svarīgs ir arī katrs sīkums.

Mūsdienu literārajā valodā darbības vārdus īstenības izteiksmes vienkāršās nākotnes daudzskaitļa 2. personā lieto gan ar izskaņu *-it*, gan *-iet*, atgriezeniskos darbības vārdus – gan ar izskaņu *-ities*, gan *-ieties*, piemēram, (jūs) *celsit* vai *celsiet*, (jūs) *celsities* vai *celsieties*. Laika gaitā priekšroka dota gan formām ar *-it*, *-ities*, gan arī formām ar *-iet*, *-ieties*. Jāpiebilst, ka padomju laika un tagadējās skolu mācību grāmatās, arī rokasgrāmatās un citur šīs izskaņas dažkārt tiek sauktas par galotnēm.

1938. gadā Jānis Endzelīns (1873–1961) savā pētījumā «Latviešu valodas skaņas un formas» par latviešu valodas darbības vārdu nākotnes formām saka: «Rakstu valodā un vienā izlokšņu daļā ir vēl vecās [baltu valodu. – Ā. O.] formas, piem., *tapšu* = lei. *tāpsiu*, *tapsi* = lei. *tāpsi*, *taps* = lei. *taps*, *tapsim* (izloksnēs arī *tapsam*, *tapsem*) = lei. *tāpsime*, *tapsit* (izloksnēs arī *tapsiet*, *tapsat*, *tapsait*, *tapset* u. c.) = lei. *tāpsite*.» (5, 188. lpp.)

Tātad vēl pagājušā gadsimta 30. gados darbības vārdu nākotnes daudzskaitļa 2. personas forma ar *-iet*, tāpat arī atbilstošā atgriezeniskā darbības vārda forma ar *-ieties*, piemēram, *celsiet*, *celsieties*, kā uzskata J. Endzelīns, ir izlokšņu, nevis literārās valodas formas. Par literārajā valodā lietojamām viņš atzīst tikai izskaņas *-it* un *-ities*, piemēram, (jūs) *celsit*, (jūs) *celsities*, kur saglabājusies senā baltu skaņa *-i-* līdzīgi kā daudzskaitļa 1. personā, piemēram, (mēs) *celsim*, (mēs) *celsimies*.

Tāpēc arī pirmās Latvijas brīvvalsts laikā visās latviešu valodas mācību grāmatās darbības vārdu īstenības izteiksmes nākotnes daudzskaitļa 2. personā dotas tikai formas ar *-it* un *-ities*, kā, piemēram, 1922. gadā izdotajā A. Aipranks «Latvju gramatikā» pamatskolām – *sargāsit*, *darīsit*, *labināsit*, *peldēsit* un *sargāsities*, *darīsities*, *labināsities*, *peldēsities* (1, 70., 72. lpp.).

Jāņa Endzelīna un Kārļa Milenbaha sarakstītajā «Latviešu valodas mācībā» vidusskolām, kas no 1908. līdz 1939. gadam piedzīvojusi 13 izdevumus, par darbības vārdu nākotnes formām teikts: «Nākotnē paplašina saknes formu (tādu, kāda tā parādās infinitīvā) ar piedēkli *-si-* un pie šā piedēkļa piesprauž galotnes; piem., no saknes *do-* «do-si-m» (lei. *duosime*), «do-si-t» (lei. *duosite*) ..» (6, 54. lpp.) Locīšanas paraugos nākotnes daudzskaitļa 2. personā rādītas tikai formas ar *-it* un *-ities*, piemēram, *mazgāsit, mazgāsities* (6, 68., 69. lpp.). Kā redzams, tolaik vidusskolā apguva arī vēsturiskās gramatikas elementus.

Arī Valērijas Bērziņas «Latviešu valodas gramatikā» vidusskolām, kas izdota 1943. gadā (3), darbības vārdiem nākotnes daudzskaitļa 2. personā ir tikai izskaņas *-it* un *-ities*. Pēc 2. pasaules kara, kad Latvijā valda padomju vara, 1945. gadā tiek izdota bezautora «Latviešu valodas gramatika» vidusskolām (9), kas patiesībā ir tā pati V. Bērziņas gramatika, tikai ar tādiem labojumiem kā Latvijas PSR Latvijas vietā u. tml.; tajā joprojām darbības vārdu nākotnes daudzskaitļa 2. personā dotas tikai formas ar *-it* un *-ities*. Tāpat arī 1945. gadā izdotajā Annas Tirzmalas un Zigrīdas Deglavas «Latviešu valodas mācībā» 5.–7. klasei (16) un 1948. gadā izdotajā Miķeļa Alksņa un Otomāra Vilāna «Latviešu valodas gramatikā» vidusskolām (2) šajā ziņā nekas nav mainījies.

Pārmaiņas nākotnes formu lietošanā literārajā valodā tiek ieviestas ar 1950. gadu, kad A. Tirzmalas un Z. Deglavas «Latviešu valodas gramatikā» 5.–7. klasei darbības vārdu locīšanas tabulās nākotnes daudzskaitļa 2. personā blakus formām ar *-it*, *-ities* parādās arī paralēlformas ar izskaņām *-iet* un *-ieties*, piemēram, *ģērbsit*, arī *ģērbsiet; ģērbsities (-ieties)* (15, 74., 77. lpp.).

1953. gadā iznākušajā «Latviešu valodas gramatikā» 8.–9. klasei, kas tapusi Alfreda Jankevica redakcijā, pārmaiņas jau ir lielākas. Šajā gramatikā darbības vārdu locīšanas paraugos īstenības izteiksmes vienkāršās nākotnes daudzskaitļa 2. personas izskaņas *-it* un *-ities* jau aizvīrztas otrā vietā, piemēram, *metīs-iet (-it)*, *skries-iet (-it)* un *metīs-ieties (-ities)*, *skries-ieties (-ities)* (8, 162., 166. lpp.). Un tā visās padomju laika latviešu valodas gramatikās gan tiešajiem, gan atgriezeniskajiem darbības vārdiem par literārām atzītas abas formas, priekšroku dodot izskaņām *-iet*, *-ieties*.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta valodnieku 1959. gadā sarakstītajā «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» par darbības vārda nākotnes formām teikts: «Arī nākotne, tāpat kā tagadne, latviešu valodā ir vecs mantojums: mūsdienu

latviešu literārās valodas nākotnes formas atbilst lietuviešu valodas nākotnes formām (piem., liet. *tāpsiu, tāpsi, taps, tāpsime, tāpsite* – latv. *tapšu, tapsi, taps, tapsim, tapsit*). [...] 2. pers. izskaņa arī mūsu dienās vēl svārstās. No vienas puses, tā līdzinās 1. pers. formai ar *-im*: kā *nāksim, iesim*, tā *nāksit, iesit*. No otras puses, tā pielāgojas 2. pers. īstenības izteiksmes formai, piem., *nāksat, iesat* .. Izlokšņu vairumā blakus tagadnei ar *-iet* pazīst arī nākotni ar *-iet* (*nāksiet, iesiet*). Mūsdienās tā atzīta par literāru, bet tai blakus arvien vairāk nostabilizējas vecākā izskaņa *-it*, kā vieglāk izrunājama refleksīvās galotnes priekšā, piem., *skatīsities, aizrausities*. Rakstos sastopama kā *-iet*, tā *-it*, retāk *-at* (jau kā izlokšnes parādība).» (10, 596.–597. lpp.) Teiktais ilustrēts ar piemēriem no mums visiem labi pazīstamu rakstnieku darbiem, lūk, daži no tiem: *Jūs tikai uzvilksiet mēteli un aiziesiet paskatīties, ka padara kārtīgi.* (Andrejs Upīts) *Es nezinu, kā jūs uz to skatīsieties.* (Vilis Lācis) *Ko jūs man visi padarīsiet?* (Anna Brigadere) *Kas tagad būs kungs? Jūs paši būsiet sev kungi! Un kas mums kalpos? Jūs paši sev kalposiet.* (Kārlis Skalbe)

Tātad Zinātņu akadēmijas valodnieki, rakstot «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatiku», par vēlamākām uzskatīja nākotnes daudzskaitļa 2. personas formas ar *-it, -ities* un cerēja, ka arī runātāji un rakstītāji priekšroku dos tieši šīm formām. Jāpiebilst, ka padomju laikā dažos laikrakstos un žurnālos lietoja tikai formas ar *-it, -ities*. Viens no tādiem bija laikraksts «Padomju Jaunatne», kura literārā redaktore Ellena Blūmentāle bija atbildīga arī par tā saukto «Valodas stūrīti», kur tika ievietoti īsi rakstiņi par valodas kultūru.

Pēc šādas vēsturiskas apceres, protams, rodas jautājums, ko patlaban, atjaunotās brīvās Latvijas laikā, māca par darbības vārdu vienkāršās nākotnes formām skolās un kāda attieksme pret tām ir valodas lietotājiem.

Lai iepazītos ar latviešu valodas mācību grāmatām, devos uz «Apgāda Zvaigzne ABC» veikalu «Zvaigznes grāmatu nams». Skolām tagad ir iespēja izvēlēties dažādu autoru mācību grāmatas. Ieskatījies vairākās latviešu valodas mācību grāmatās un rokasgrāmatās, meklējot tajās darbības vārdu īstenības izteiksmes vienkāršās nākotnes daudzskaitļa 2. personas formas. Darbības vārdu locīšanas tabulas atradu septiņās grāmatās, un visās septiņās par literārām tiek atzītas gan formas ar *-it, -ities*, gan ar *-iet, -ieties*, atšķiras tikai to secība, t. i., autoru uzskati par vēlamākajām formām.

Dzintras Paegles grāmatā «Latviešu valoda 7. klasei» pirmajā vietā dotas izskaņas *-it, -ities*, piemēram, (jūs) *vilk-s-it//iet, sveicinā-s-it//iet*

(11, 22.–23. lpp.). Arī Vēsma Veckāšanas eksperimentālajā mācību grāmatā «Latviešu valoda 7. klasei», kuru ieteikusi Latviešu valodas un literatūras skolotāju asociācija, par vēlāmākām atzītas formas ar *-it, -ities*, piemēram, (jūs) *augsit (-iet)*, (jūs) *paauksities (-ieties)* (18, 89., 90. lpp.). Brigita Ceplīte un Laimdota Ceplīša «Latviešu valodas praktiskajā gramatikā» tāpat pirmajā vietā ir izskaņas *-it, -ities*, piemēram, (jūs) *dosīt (dosiet)*, (jūs) *dosities (dosieties)* (4, 86. lpp.). Arī Rūtas Kolužas sastādītajā mācību līdzeklī «...tika, ...tika – gramatika. Latviešu valoda tabulās» 7. klasei par ieteicamākām atzītas izskaņas *-it, -ities*, piemēram, (jūs) *pirk-s-it//iet*, (jūs) *metī-s-ities//ieties* (7, 7. lpp.). Savukārt Skaidrites Urževicas eksperimentālajā mācību grāmatā «Latviešu valoda 7. klasei» priekšroka dota izskaņām *-iet, -ieties*, piemēram, (jūs) *lasīsiet (-it)*, (jūs) *smiesie(-i)-ties* (17, 88.–89. lpp.). Ainas Rubīnas grāmatā «Latviešu valodas rokasgrāmata: valodas kultūra teorijā un praksē» tāpat pirmajā vietā dotas izskaņas *-iet, -ieties*, piemēram, (jūs) *mazgāsiet (mazgāsīt)*, (jūs) *mazgāsieties (mazgāsities)* (13, 51. lpp.). Arī Anīta Romane savā grāmatā «Latviešu valodas rokasgrāmata: tabulas un shēmas» pirmajā vietā izvirza izskaņas *-iet, -ieties*, piemēram, (jūs) *nāks-iet/it*, (jūs) *sveic-inā-s-iet/it* (12, 63. lpp.).

Veikala plauktā ievēroju Valentīnas Skujiņas darbu «Latviešu valoda lietišķajos rakstos», kurā arī rakstīts par šīm darbības vārdu formām: «Darbības vārdam nākotnes daudzskaitļa 2. personā par literārām atzītas izskaņas *-it* un *-iet* (*skatīsīt, skatīsiet*), tomēr zināmas priekšrocības ir izskaņai *-it*, sevišķi atgriezeniskās galotnes priekšā (*skatīsities, parakstīsities*).» (14, 62. lpp.)

Tātad var secināt, ka patlaban lielākā daļa mācību grāmatu un rokasgrāmatu par ieteicamākām izvirza darbības vārdu īstenības izteiksmes vienkāršās nākotnes daudzskaitļa 2. personas formas ar *-it, -ities*. Protams, ieteicamākais nenožīmē, ka tā būtu obligāta prasība. Un, tā kā visu padomju laiku (apmēram pusgadsimtu) skolā kā vēlāmākās mācītas formas ar *-iet, -ieties*, tad arī valodas praksē tās tiek lietotas biežāk.

Cerams, ka rakstā minētās atziņas mudinās skolotājus, mācot latviešu valodu, pievērst lielāku uzmanību šīm divējādām darbības vārdu nākotnes daudzskaitļa 2. personas formām mūsdienu literārajā valodā. Lietojot formas ar *-it, -ities*, piemēram, *gribēsīt, vēlēšities*, mēs saglabāsim mūsu valodas senās saknes, to mazo *-i-*. Bet vai tā notiks? Vai izvēlēsimies no divām iespējām labāko? To laika gaitā noteiks mūsu pašu attieksme pret savu valodu.

1. Aipranks, A. *Latvju gramatika* : pilns pamatskolas kurss. Rīga : A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1922.
2. Alksnis, M., Vilāns, O. *Latviešu valodas gramatika* : vidusskolas kurss. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1948.
3. Bērziņa, V. *Latviešu valodas gramatika* : vidusskolas kurss. 2., labots un papild. izd. Rīga : Latvju Grāmata, 1943.
4. Ceplīte, B., Ceplītis, L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Pārstr. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
5. Endzelīns, J. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga : Latvijas Universitāte, 1938.
6. Endzelīns, J., Milenbahs, K. *Latviešu valodas mācība* : [mācību grāmata vidusskolām]. 12. iesp. Rīga : Valters un Rapa, 1938.
7. Koluža, R. *...tika, ...tika – gramatika. Latviešu valoda tabulās* : 7. klasei. 2. izd. Lielvārde : Lielvārds, 2002.
8. *Latviešu valodas gramatika* : 8.–9. klasei. A. Jankevica redakcijā. 1. d. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1953.
9. *Latviešu valodas gramatika* : vidusskolas kurss. Rīga : Grāmatu apgāds, 1945.
10. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. d. Fonētika un morfoloģija. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
11. Paegle, Dz. *Latviešu valoda 7. klasei*. 2. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
12. Romane, A. *Latviešu valodas rokasgrāmata* : tabulas un shēmas. Rīga : Zvaigzne ABC, 2000.
13. Rubina, A. *Latviešu valodas rokasgrāmata* : valodas kultūra teorijā un praksē. Rīga : Zvaigzne ABC, [2005].
14. Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
15. Tīrzmala, A., Deglava, Z. *Latviešu valodas gramatika* : 5.–7. klasei. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.
16. Tīrzmala, A., Deglava, Z. *Latviešu valodas mācība* : 5.–7. klasei. Rīga : Grāmatu apgāds, 1945.
17. Urževica, S. *Latviešu valoda 7. klasei* : eksperimentāla mācību grāmata. Rīga : Zvaigzne ABC, [2003].
18. Veckāgana, V. *Latviešu valoda 7. klasei* : eksperimentāla mācību grāmata. Lielvārde : Lielvārds, [2001].

Ingrīda Pauniņa, Dite Liepa

Neskaidrības personvārdu locījumu formu lietošanā

VVA Konsultāciju daļas pieredze

No juridiskā viedokļa personvārdi – vārdi un uzvārdi – veic personas identifikācijas funkciju. No latviešu valodas viedokļa personvārdi ir valodas vārdu krājuma sastāvdaļa – lietvārdi, kas ietilpst plašākā lietvārdu apakšgrupā – īpašvārdos. Īpašvārdi iekļaujas latviešu valodas gramatiskajā sistēmā, tiem tāpat kā sugasvārdiem piemīt dzimtes, skaitļa un locījuma kategorija, tie lokāmi tāpat kā līdzīgas formas sugasvārdi. Šīs elementārās patiesības mēs uzzinām jau skolā, tāpēc grūti saprast, kā šis būtībā vienkāršais jautājums – personvārdu locījumu formas – praksē tik daudziem tomēr var sagādāt grūtības.

Ik dienas sniedzot konsultācijas par personvārdu rakstību un locīšanu, diemžēl jākonstatē, ka neskaidrības personvārdu locījumu formu lietošanā bieži rodas tikai un vienīgi nepietiekamo latviešu valodas gramatikas zināšanu dēļ.

Valsts valodas aģentūras Konsultāciju daļas pieredze liecina, ka galvenie klupšanas akmeņi personvārdu lietošanā ir to vienskaitļa nominatīva, ģenitīva un datīva formas.

Nominatīvs

Vienskaitļa nominatīvs ir lietvārdu, tātad arī personvārdu pamatforma. Nominatīva forma ir aktuāla galvenokārt divos gadījumos: kad jāatveido latviešu valodā citvalodu personvārdi un kad jāveido uzvārdu sieviešu dzimtes formas. Attieksmē pret šiem jautājumiem saskatāmas divas savā ziņā pat pretējas tendences.

Pirmkārt, arī valodā, tāpat kā citās dzīves jomās, demokrātija bieži tiek saprasta kā visatļautība. Šķiet, daudzi iedomājas, ka demokrātiskā valstī katram ir neierobežotas tiesības uz savu vārdu un uzvārdu, ka personvārdi eksistē paši par sevi, ārpus valodas sistēmas, un nav

pakļauti nekādām valodas likumībām. Lai panāktu savu, daži izmanto pat visai savdabīgus «argumentus», piemēram, uzvārds *Šacs* esot nelokāms, jo tas cēlies no nelokāma vārda *acs* (nominatīvā *acs*, ģenitīvā arī *acs*)... Reizēm rodas iespaids, ka šo cilvēku izpratnē vārdi un uzvārdi vispār ir nelokāmi un tiem nav ne sieviešu, ne vīriešu dzimtes. Protams, pārsvarā tas vērojams «diskusijās» ar tiem apmeklētājiem, kam nepieciešams citā valodā rakstīta uzvārda atveidojums latviešu valodā. Šādu attieksmi no cittautiešu puses vēl varētu saprast, jo bieži vien jāreķinās ar varbūtību, ka nebūs tik vienkārši pierādīt oriģinālvalodā rakstītā un latviešu valodā atveidotā uzvārda identitāti. Pārsteidz tas, ka arī latviskas cilmes uzvārdu īpašnieki nereti pieprasa savam uzvardam latviešu valodas normām neatbilstošu formu (un tādu cilvēku nav maz!).

Otrkārt, daļai cilvēku (galvenokārt sievietēm) piemīt apzināta vai neapzināta tieksme saskatīt uzvārdā tam pamatā esošā sugasvārda nozīmi. Tas tiek izmantots par argumentu, atsakoties pieņemt uzvārda sieviešu dzimtes formas normatīvo galotni gadījumos, kad attiecīgais sugasvārds ir vīriešu dzimtē (sieviešu dzimtes forma neko nenozīmējot). Kāda sieviete, kas iebilda pret vīriešu dzimtes formai *Asaris* atbilstošo sieviešu dzimtes formu *Asare*, patiesā sašutumā pat izsaucās: «Jūs gribat teikt, ka pa ūdeni peld asare?»

Šādos gadījumos parasti diemžēl nelīdz latviešu valodas struktūras un likumību skaidrojums; vienīgais kaut cik iedarbīgais arguments ir tiesībsaistības, proti, atgādinājums par Valsts valodas likumu un Ministru kabineta noteikumiem, kuri paredz, ka svešas cilmes vārdi un uzvārdi ir atveidojami latviešu valodā un iekļaujami latviešu valodas gramatiskajā sistēmā un ka uzvārdi atbilstoši personas dzimumam ir rakstāmi sieviešu un vīriešu dzimtē, to norādot ar attiecīgajām galotnēm. Un arī tas neiedarbojas uz katru...

Pati par sevi nominatīva forma kā nosaukuma, definējuma locījums nesagādā praktiskas grūtības arī gadījumos, kad uzvārds ir atstāts oriģinālvalodas formā vai atveidots nepareizi, piemēram, igauņu *Kais*, lietuviešu *Laičūnas*, vai kad sievietei ir uzvārds vīriešu dzimtē, piemēram, *Edīte Baltais*, *Dace Ābols*. Problēmas rada kļūdaini veidots nominatīvs kā lietvārdu pamatforma: ar atveides kļūdām uzvārdos un sieviešu uzvārdiem vīriešu dzimtē jāmokās, mēģinot tos locīt, t. i., iesaistīt tekstā, jo nav skaidrs, pēc kāda locīšanas parauga tas būtu darāms. Tādējādi praktiskā lietojumā šādi uzvārdi it kā kļūst nelokāmi. Vēl absurda situācija ir ar sieviešu dubultuzvārdiem, kam viena daļa ir sieviešu dzimtes formā, bet otra – vīriešu dzimtes

formā, piemēram, *Lolita Novikova-Valts, Elita Hartgers-Rumberga*. Kā šādā gadījumā rīkoties? Vieni dubultuzvārda daļu, kas ir vīriešu dzimtē, atstāt kā nelokāmu, bet otru daļu locīt pēc attiecīgā sieviešu dzimtes lietvārdu locīšanas parauga? Rodas arī dilemma – lietot nepareizo uzvārda formu vai rakstīt to pareizā latviešu valodā? Daudzi te iebildīs, ka citiem nav tiesību pārveidot juridiski nostiprinātu personas uzvārdu. Taču jāatgādina arī cita patiesība, ko formulējusi (bet ne izdomājusi) valodniece Melita Stengrevica: «.. neviens savu personisko interešu dēļ nav tiesīgs piespiest citus latviešu valodas lietotājus kropļot latviešu valodu.» (2, 437. lpp.) Praksē gan priekšroka parasti tiek dota nevis latviešu valodai, bet dokumentos nepareizi ierakstītajai formai.

Saistībā ar sieviešu uzvārdiem atklājas arī neizpratne par kopdzimtes vārdiem – viens no argumentiem par labu sieviešu uzvārdiem vīriešu dzimtes formā ir «viltīgs» jautājums, kāpēc tad vīriešiem varot būt uzvārdi sieviešu dzimtē. Kad jānosauc piemēri, tiek minēti kopdzimtes uzvārdi, piemēram, *Jūra, Priede, Egle* (kāpēc neesot *Jūris, Priedis, Eglis*).

Grūtības sagādā sieviešu dzimtes formas veidošana no vīriešu uzvārdiem, kam pamatā ir īpašības vārdi ar noteikto galotni *-ais* (*Baltais – Baltā, Čaklais – Čaklā*) vai vācu cilmes uzvārdi ar *-aus* (*Laus – Laua, Blaus – Blaua*).

Paradoksāli, bet īpatnēju nostāju dažreiz ieņem arī plašsaziņas līdzekļi, kam būtu jāveicina pareizas valodas lietošana. Kā gan lai izskaidro TV3 ziņu raidījumā «Bez tabu laiks» izteikto atbalstu sievietēm, kas cīnās par vīriešu dzimtes formu savam uzvārdam?

Savdabīga grupa ir vīriešu uzvārdi, kuriem vai nu izlokšņu ietekmē (pāreja citā deklinācijā), vai galotnes *-is* patskaņa elidācijas dēļ veidojas varianti, piemēram, *Putnis, Ziedons, Pavasars, Cīruls* (atbilstošajiem sugasvārdiem šādi varianti literārajā valodā nav pieļaujami). Minētie uzvārdi lokāmi, ievērojot to piederību pie attiecīgās deklinācijas, kuru nosaka nominatīva forma (tātad atšķirīgi no sugasvārda), piemēram, ģenitīvā *Putņa, Ziedona, Pavasara, Cīrula*, datīvā *Putnim, Ziedonam, Pavasaram, Cīrulam*. Šādas locījumu formas var likties ačgārnas un nepareizas, taču attiecībā pret «nepareizo» nominatīvu tās ir pareizas, jo vārda gramatiskā identitāte jāsauglabā visās tā formās. Ja nominatīva forma pieder pie vienas deklinācijas, bet pārējie locījumi veidoti pēc citas deklinācijas parauga, reizēm rodas pat juridiskas problēmas, pierādot personvārda identitāti dažādās locījumu formās.

Ģenitīvs

Ģenitīva formās lielākās neskaidrības rada līdzskaņu mijas problēma priekšvārdos un uzvārdos, kā arī dubultuzvārdu lietojums kopā ar uzrunas formu *kungs* vai *kundze*.

Gan jaunākajās latviešu valodas rokasgrāmatās, piemēram, 2002. gadā izdotajā «Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmatā» (1, 55. lpp.), gan gramatikās norādīts, ka divzīlbīgiem vīriešu priekšvārdiem, kas beidzas ar *-tis*, *-dis* (*Guntis*, *Raitis*, *Rūdis*, *Aldis* utt.), ģenitīvā līdzskaņu mijas nav – tādā to ģenitīva formas ir *Gunta*, *Raita*, *Rūda*, *Alda* (nevis «Gunša», «Raiša», «Rūža», «Alža»). Šāds lietojums Latvijā pēdējā pusgadsimtā ir praksē nostiprinājies un sabiedrībā akceptēts (var gan piebilst, ka ārzemju latviešu valodā mija te ir saglabāta), tāpēc priekšvārdos mijas trūkums grūtības nesagādā. Taču nav skaidrs, kā rīkoties ar līdzīgiem divzīlbīgiem uzvārdiem, kam literārajā valodā nav atbilstoša sugasvārda, piemēram, *Lautis*, *Brēdis*. Dažkārt izskan apgalvojumi, ka šo uzvārdu ģenitīva formas ar miju (*Lauša*, *Brēža*) esot nelabskanīgas (kaut gan tādiem uzvārdiem kā *Zutis*, *Plaudis* ģenitīvs ar miju nekad nav ticis apšaubīts un acīmredzot nekādas labasķaņas problēmas nerada). Vai tiešām vajadzētu arī šādus uzvārdus pēc analogijas ar priekšvārdiem ģenitīvā lietot bez mijas (*Lauta*, *Brēda*)? Patiešām, ir savā ziņā neloģiski priekšvārdiem atzīt izņēmumus bez mijas, bet uzvārdiem – ne. Tomēr šķiet, ka sistēmiskuma labad lietderīgāk būtu miju saglabāt arī tiem uzvārdiem ar *-tis*, *-dis*, kuriem valodā nav atbilstošas formas sugasvārda (*Lautis* – *Lauša*, *Brēdis* – *Brēža* u. tml.). Jāpiebilst arī, ka labasķaņas izpratne ir lielā mērā subjektīva.

Praksē problemātiska ir arī uzvārda dzimtes izvēle savienojumos ar *kundze*: cilvēkiem nav īstas skaidrības, vai uzvārds šajos savienojumos būtu jālieto vīriešu vai sieviešu dzimtes formā. Te ir iespējams izvēlēties: ja sievieti grib uzrunāt kā viņas vīra sievu, lietojama uzvārda vīriešu dzimtes forma, piemēram, *Kalniņa kundze* (tādā gadījumā vārds *kundze* ir sinonīmisks *sievai*); ja vēlas uzrunāt sievieti kā pašvērtīgu personu, uzvārds lietojams sieviešu dzimtē – *Kalniņas kundze* (šādā lietojumā *kundze* ir tikai pieklājības forma, un uzrunātajai sievietei nemaz nav jābūt precētai).

Lielākās problēmas rada gan vīriešu, gan sieviešu dubultuzvārdu lietošana kopā ar *kungs* vai *kundze*. Te der atcerēties, ka jāloka abas dubultuzvārda daļas, piemēram, *Bergs-Bergmanis* uzrunājams kā *Berga-Bergmaņa kungs*, *Leja-Lejiņš* – kā *Lejas-Lejiņa kungs*. Uzrunājot sievieti ar dubultuzvārdu, teorētiski iespējama izvēle starp jau minētajiem

variantiem – vīriešu un sieviešu dzimtes formu. Jebkurā gadījumā arī sievietēm abas dubultuzvārda daļas ir lokāmas: *Berga-Bergmaņa kundze* vai *Bergas-Bergmanes kundze*, *Klints-Baltā kundze* vai *Klints-Baltās kundze*. Tomēr sieviešu dubultuzvārdus šajā uzrunas konstrukcijā būtu ieteicams lietot sieviešu dzimtes formā. Lai gan dubultuzvārds bieži vien ir dzimtas tradīcija un sievietes tiešām pārņem vīra dubultuzvārdu, tomēr mūsdienās arvien biežāk sieviešu dubultuzvārdi tiek veidoti, apvienojot pirmslaulības uzvārdu un vīra uzvārdu (tā it kā norādot uz sava veida vienlīdzību). Ja sievietes dubultuzvārda cilme nav zināma, vīriešu dzimtes formas lietojums uzrunā var pat radīt neveiklu situāciju.

Īpašs gadījums ir 3. deklinācijas vīriešu dzimtes un kopdzimtes personvārdi ar galotni *-us* (*Ingus, Edžus, Balčus, Markus*). Šiem vārdiem arī ģenitīvā gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē ir galotne *-us*. Iespējams, neskaidrības šo personvārdu locīšanā rodas tāpēc, ka 3. deklinācijas lietvārdu – gan sugasvārdu, gan īpašvārdu – ir ļoti maz un tiem ir tendence pāriet 1. deklinācijā (*Inguss, Markuss*). Ar to, šķiet, arī izskaidrojams lielais sajukums priekšvārda *Ingus* locījumu formu lietošanā, visbiežāk ģenitīvā, datīvā un vokatīvā. Latviešu valodā ir gan vārds *Ingus*, gan mazāk populārais *Inguss*. 3. deklinācijas vārda *Ingus* pareizā ģenitīva forma ir *Ingus* (datīva forma – *Ingum*, vokatīva forma – *Ingui!*), bet parasti dzirdamā ģenitīva forma *Ingusa* (un vokatīva forma *Ingus!*) ir pareiza tikai 1. deklinācijas vārdam *Inguss*, un tā nav lietojama, ne runājot par dziedātāju Ingu Pētersonu, ne arī par citām personām, kam vecāki devuši vārdu *Ingus*.

Datīvs

Datīva galvenā problēma ir kopdzimtes uzvārdi – bieži tiek lūgtas konsultācijas par 3., 4., 5. un 6. deklinācijas kopdzimtes uzvārdu locījumu formām vīriešu un sieviešu dzimtē. Šai gadījumā vispārliciecinotāk izpaužas latviešu valodas gramatiskās sistēmas nezināšana, jo atbilde ir pavisam vienkārša. Ja uzvārda nominatīva galotne abās dzimtēs ir vienāda (*-us, -a, -e* vai *-s*), vienādas galotnes abās dzimtēs ir arī visos pārējos locījumos, izņemot datīvu. Piemēri kopdzimtes uzvārdu datīva galotņu atbilstēm vīriešu un sieviešu dzimtē: nom. *Ledus* (3. dekl.) – dat. *Ledum* (vīr. dz.) un *Ledui* (siev. dz.); nom. *Rasa* (4. dekl.) – dat. *Rasam* (vīr. dz.) un *Rasai* (siev. dz.); nom. *Priede* (5. dekl.) – dat. *Priedem* (vīr. dz.) un *Priedei* (siev. dz.); nom. *Klints* (6. dekl.) – dat. *Klintim* (vīr. dz.) un *Klintij* (siev. dz.).

Nobeigumā gribas piebilst, ka VVA valodas konsultanti tikai priecātos, ja viņu kompetencē paliktu diskutējamu jautājumu risināšana, bet elementāras zināšanas par personvārdu rakstību un lietošanu jau būtu iegūtas izglītības sistēmā.

1. Guļevska, D., Miķelsone, A., Porīte, T. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata. Latviešu valoda*. Rīga : Avots, 2002. 234 lpp.
2. Stengrevica, M. «Privātais» valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti : rakstu krājums*. 5. [laid.]. Liepāja : LiePA, 2001, 434.–441. lpp.

Jelena Staburova

Ķīniešu valodas īpašvārdu atveide latviešu valodā

Ķīniešu valodas vārdu atveides specifiskās problēmas

Svešvalodas vārdu atveide ar savas valodas skaņām un rakstzīmēm vienmēr ir sarežģīta, bet ķīniešu valodas vārdu atveide jebkurā citā valodā izraisa papildu grūtības. Ķīnieši raksta ar hieroglifiem (*hanđzi*), kas nesatur informāciju par vārda skanējumu. Turklāt, pierakstot ķīniešu vārdus ar burtiem, zaudējam būtisku daļu semantiskās informācijas, ko sniedz hieroglifi.

Ķīniešu valodā vārdu parasti veido viena zilbe (vairākHzilbju vārdu jeb saliktenų veidošana ir tikai transkripcijas paņēmieni). Katrs vārds ir viena morfēma, to nevar dalīt sīkākos gramatiskos komponentos. Tas nav pakļauts arī nekādām gramatiskām pārmaiņām. Ienākot latviešu valodā, nelokāmajiem ķīniešu vārdiem jāpakļaujas latviešu valodas gramatizācijas prasībām, kas ir pretrunā ar ķīniešu vārdu būtību. Turklāt locījumu galotnes pagarina sākotnēji īsos ķīniešu vārdus.

Ķīniešu valodā katra vārda skaniskās uzbūves pamatā ir kāda zilbe no stingri ierobežota zilbju inventāra, kas aptver praktiski visus attiecīgajā dialektā iespējamus skaņu savienojumu variantus. Ziemeļķīnas dialektā, ko valstī lieto par oficiālo valodu, šādu iespējamo zilbju skaits nedaudz pārsniedz 400 (sk. tabulu 91. lpp.). Šo fonētisko pieticību kompensē bagātīgais hieroglifu klāsts. Zilbes resp. vārdus, kuriem ir vienāds skanējums, pieraksta ar dažādiem hieroglifiem atkarībā no vārda nozīmes. Tā kā ķīniešu valodas vārdu pieraksts ar burtiem vairāk vai mazāk precīzi atspoguļo tikai to skaņu sastāvu, daudzi nozīmes ziņā atšķirīgi ķīniešu vārdi atveidojumā iegūst vienādu formu.

Arī pašā ķīniešu valodā vārdi mutvārdu runā mēdz būt lielā mērā daudznozīmīgi, taču to nozīmi blakus kontekstam un situācijai daļēji palīdz šķirt arī zilbes intonācija. Ķīniešu oficiālajā valodā ir četras zilbju intonācijas, par piekto var uzskatīt intonācijas nenoteiktību dažās pozīcijās vai skaņu savienojumos. Mūsdienu transkripcijas sistēmās

intonācijas mēdz norādīt tikai zinātniskām un valodas apguves vajadzībām, praktiski lietojamās transkripcijās tās tiek ignorētas. Šis racionālās pieejas dēļ vienāda skaņu sastāva ķīniešu vārdu fonemātiskās atšķirības, ko tiem piešķir zilbes intonācija, atveidojumā zūd.

Ķīniešu valodas transkripcijas sistēmas

19.–20. gadsimtā vairākās valstīs tika izveidotas ķīniešu valodas transkripcijas sistēmas uz latīņu alfabēta vai kirilicas pamata. Divas galvenās transkripcijas sistēmas, ko izmantoja un daļēji vēl tagad izmanto Lielbritānijā un ASV, ir Veida–Džailza transkripcija un Jeilas transkripcija.

Ķīniešu valodas fonētiskā sistēma ir ļoti atšķirīga no Rietumu valodām, tāpēc ķīniešu valodas skaņas nav pilnīgi precīzi atveidojamas uz šo valodu fonētiskās sistēmas pamata. Līdz ar to starp dažādām agrāk izstrādātajām nacionālajām transkripcijas sistēmām vērojamas būtiskas atšķirības. Šo problēmu palīdz risināt *pinjīn* – Ķīnas valodnieku 20. gadsimta otrā pusē izstrādātā transkripcijas sistēma valsts oficiālās valodas standarta izrunas pierakstam ar latīņu alfabēta burtiem.

Sākotnēji *pinjīn* sistēma bija paredzēta pirmām kārtām valsts iekšējām vajadzībām – lai atvieglotu dažādu dialektu runātājiem standarta izrunas apguvi un radītu vienotu fonētisko bāzi hieroglifu mācīšanai. Taču jau 1977. gadā ANO konference to pieņēma par normatīvo pamatu ķīniešu īpašvārdu un ģeogrāfisko nosaukumu atveidei citās valodās. 1982. gadā to akceptēja arī Starptautiskā standartizācijas organizācija (ISO). Mūsdienās kādreizējo nacionālo transkripcijas sistēmu vietā par bāzi ķīniešu īpašvārdu atveidei arvien plašāk izmanto *pinjīn* sistēmu. Pašā Ķīnā *pinjīn* latīņalfabētiskās transkripcijas zīmes psludinātas par ķīniešu nacionālo alfabētu un kļuvušas par hieroglifiem paralēlu rakstību, ko māca arī skolā.

Arī latviešu valodā par ķīniešu valodas īpašvārdu atveides pamatu šodien ieteicams ņemt starptautiski atzīto *pinjīn* transkripcijas sistēmu. Šai sistēmai ir vairākas būtiskas priekšrocības: tā ir vienkārša un loģiska, tajā tikpat kā nav izmantotas diakritiskās zīmes, bet galvenais – tā ir pašu Ķīnas valodnieku radīta un tārad iespēju robežās maksimāli adekvāta ķīniešu valodas fonētiskajai sistēmai. Turklāt ārzemju plašsaziņas līdzekļos, ko mēs izmantojam par atveidojamo ķīniešu īpašvārdu avotu, šie vārdi arvien biežāk parādās *pinjīn* transkripcijā.

Līdz šim ķīniešu valodas īpašvārdu latviskošanas tradīcija veidojusies vairāk vai mazāk stihiski krievu transkripcijas ietekmē. Tāpēc pārorientēšanās uz *piņjiņ* transkripciju mums nav sarežģīta, jo ķīniešu valodas skaņu diferenciācijas principi krievu transkripcijas sistēmā un *piņjiņ* sistēmā ir līdzīgi. Pieņemot par atveides pamatu *piņjiņ*, paliek spēkā arī lielākā daļa līdz šim izmantoto skaņu atbilstmju, bet nedaudzās vēlamās korekcijas atsevišķu skaņu atveidē izriet galvenokārt no nepieciešamības ievērot sistēmiskuma principu.

Ķīniešu valodas skaņu ieteicamā atveide latviešu valodā no *piņjiņ* transkripcijas

Piņjiņ transkripcijas sistēma veidota uz latīņu alfabēta burtu angļiskās izrunas pamata: tajā izmantoti arī burti, kuru nav latviešu alfabētā (*ê, q, ü, w, x, y*), savukārt dažos gadījumos lietota burtkopa, kam latviešu valodā atbilst viens burts (*sh* izrunājams kā latviešu *š*, *ch* – kā *č*), bet daļa burtu vai burtkopu apzīmē citas skaņas nekā latviešu valodā. Tāpēc ķīniešu valodas vārdu latviskā atveidojumā daudzi *piņjiņ* burti un burtkopas jāaizstāj ar izrunas ziņā vistuvāk atbilstošiem latviešu alfabēta burtiem vai burtkopām.

Piņjiņ transkripcijas sistēmā lietoto burtu un burtkopu ieteicamās latviskās atbilstmes visās iespējamās pozīcijās pilnībā atspoguļotas konkrētu zilbju kontekstā (sk. tabulu 91. lpp.). Šeit sīkāk aplūkoti tikai tie gadījumi, kad pastāv ieteicamā varianta izvēles problēma vai līdzšinējā atveidē sastopami arī citi varianti.

1. *Piņjiņ* divskaņi *ai, ei, ui* vairākzilbju vārda sākuma un vidus zilbēs atveidojami ar atbilstošajiem latviešu valodas divskaņiem: *Maimaicheng* – *Maimaičēna*, *Heichi* – *Heiči*, *Guiji* – *Guidzji* utt. Gramatizācijai pakļautās zilbēs, t. i., vārda beigās, *i* aizstājams ar *j* lokāmās galotnes priekšā: *Shanghai* – *Šanhaja*, *Taibei* – *Taibeja*, *Shui* – *Šujs* vai *Suja* utt.

2. *Piņjiņ* trijskanim *ü* (aiz līdzskaņa *l, n*) un tā grafiskajam variantam *u* (aiz līdzskaņa *j, q, x, y*) latviskā atbilstme ir divskanis *ui*, un tie atveidojami latviešu valodā pēc tādiem pašiem noteikumiem kā divskanis *ui* (sk. 1. punktu): *Lüqiu* – *Luicju*, *Nüxilie* – *Nuisjilie*, *Juwu* – *Dzjuivu*, *Qubo* – *Cjuibo* utt., bet *Lü* – *Lujs* vai *Luja*, *Nü* – *Nujs* vai *Nuja*, *Ju* – *Dzjujs* vai *Dzjuja*, *Qu* – *Cjujs* vai *Cjuja*, *Xu* – *Sjujs* vai *Sjuja*, *Yu* – *Jujs* vai *Juja*.

3. *Piņjiņ* divskaņi *ia, ie, iu* un trijskanis *iao* tāpat atveidojami arī latviešu valodā: *Liangyou* – *Lianjou*, *Bie* – *Bie*, *Liu* – *Liu*, *Miao* – *Miao* utt. (nevis «Lju», «Mjao» u. tml.). Izņēmums ir tie paši divskaņi un trijskanis pozīcijā aiz līdzskaņa *j, q, x* (sk. 4. punktu).

4. Ja *pinjīn* divskanis vai trijskanis ar pirmo komponentu *i* (*ia, ie, iu, iao*) seko aiz kāda no līdzskaņiem *j, q, x*, kuru latviskās atbilstmes ir *dzj, cj, sj* (sk. 12. punktu), izrunā *j* un *i* sadūrā rodas pozicionāls *i* zudums, kas atspoguļojams arī atveidojumā: *Jialu – Dzjalu, Qie – Cje, Xiu – Sju, Xiao – Sjao* utt. (nevis «Cjie», «Sjiu» u. tml.). Tāpat *i* zudums atspoguļojams savienojumā *io*, kas sastopams tikai aiz *j, q, x*: *Jiong – Dzjuns* vai *Dzjuna, Qiong – Cjuns* vai *Cjuna, Xiong – Sjuns* vai *Sjuna* (par *o* atveidi *ng* priekšā sk. 5. punktu).

5. *Pinjīn* patskanis *o* līdzskaņa *ng* priekšā tiek izrunāts kā *u* un atveidojams latviešu valodā ar *u*: *Song – Suns* vai *Suna, Xiong – Sjuns* vai *Sjuna* utt.

6. *Pinjīn* divskanis *uo* arī latviskā atveidojumā pierakstāms ar *uo*, lai diferencētu to no patskaņa *o*: *Guo Moruo – Guo Možuo* (nevis «Go Možo») utt.

7. *Pinjīn* līdzskanis *w*, pierakstā aizstājot to ar grafēmu *v*, latviešu valodā konsekventi atveidojams visās pozīcijās, arī *u* priekšā vārda sākumā: *Wa – Va, Wen – Veņs* vai *Veņa, Wu – Vu* (nevis «U») utt.

8. *Pinjīn* līdzskanis *y*, kam latviešu valodā atbilst grafēma *j*, konsekventi atveidojams visās pozīcijās, arī *i* priekšā vārda sākumā: *Yao – Jao, Ye – Je, Ying – Jins* vai *Jina* (nevis «Ins», «Ina»), *Jou – Jou, Yu – Jujs* vai *Juja* utt. (Tāpat arī ķīniešu filozofijas pamatkategoriju *yin* un *yang* latviskotā pierakstā pirmais līdzskanis atveidojams abos vārdos: pareizi *jiņ* un *jan*, nevis «iņ un jan», kā ieviesies krievu transkripcijas ietekmē.)

9. *Pinjīn* līdzskanis *l* arī *i* priekšā atveidojams latviešu valodā ar *l*, neatspoguļojot tā daļējo palatalizāciju šajā pozīcijā: *Libo – Libo, Liangke – Lianke, Lie – Lie, Liu – Liu, Liao – Liao* utt. (nevis «Lju» vai «Ļu» u. tml.). Šāda atveide ļauj labāk diferencēt daļēji palatalizēto *l* no mīkstā *ļ* (sk. 10. punktu).

10. *Pinjīn* līdzskaņi *l* un *n* trijskaņa *ü* priekšā, kur tie pakļauti stiprai palatalizācijai, atveidojami latviešu valodā ar *ļ*, *n*: *Lüchunxian – Ļučunšjans, Lü – Ļujs* vai *Ļuja, Nüwa – Ņuīva, Nü – Ņujs* vai *Ņuja* utt.

11. *Pinjīn* līdzskaņi *z, zh* (afrikātas) atveidojami latviešu valodā ar *dz, dž*: *Ze – Dze, Zhou – Džou* utt. (nevis «Cze», «Čžou» u. tml.).

12. *Pinjīn* līdzskaņi *j, q, x* (palatālās afrikātas) atveidojami latviešu valodā ar *dzj, cj, sj*: *Jili – Dzjili, Juanzi – Dzjuandzi, Qi – Cji, Que – Cjue, Xi – Sji, Xue – Sjue* utt. (nevis «Czili», «Ci», «Si» u. tml.).

13. *Pinjīn* līdzskanis *r* (afrikāta) zilbes sākumā atveidojams latviešu valodā ar *ž*, zilbes beigās – ar *r*: *Rao – Žao, Ber – Bers* vai *Bera* utt.

14. Lai saglabātu *pinjīn* līdzskaņu *n* un *ng* opozīciju zilbes beigās, latviski tie atveidojami, pretstatot *ŋ* un *n*: *Ban* – *Baŋs* vai *Baŋa*, bet *Bang* – *Bans* vai *Bana*, *Binmo* – *Biŋmo*, bet *Bingyi* – *Binji*, *Jinliu* – *Dzjiŋliu*, bet *Jingzhao* – *Dzjindžao* utt. Zilbes sākumā sastopams tikai *n*, kas vienmēr atveidojams ar *n*, izņemot pozīciju *ü* priekšā (sk. 10. punktu): *Nahe* – *Nahe*, *Neishi* – *Neiši*, *Niao* – *Niao* utt.

Tālāk dotā zilbju (morfēmu) atbilstmju tabula, kurā sastatīta ķīniešu valodas zilbju transkripcija *pinjīn* sistēmā, latviešu valodā un krievu valodā, izmantojama ķīniešu īpašvārdu praktiskā atveidē ne tikai no *pinjīn* transkripcijas, bet vajadzības gadījumā arī no krievu valodas.

Atkāpes no tabulā atspoguļotajām sistēmiskajām atbilstmēm pieļaujamas īpašvārdos, kuriem latviešu valodā ir izveidojusies stabila atveides tradīcija. Galvenokārt tas attiecas uz sen pazīstamiem ģeogrāfiskiem nosaukumiem, piemēram, *Ķīna* vai *Pekina*, kuru sistēmiskie atveidojumi *Džunguo* un *Beidzjina* latviešu valodas runātājiem vismaz pagaidām nez vai liktos pieņemami.

Ķīniešu valodas zilbju atbilstmes

<i>Pinjīn</i> sistēmā	Latviešu valodā	Krievu valodā	<i>Pinjīn</i> sistēmā	Latviešu valodā	Krievu valodā
a	a	a	cang	can	цан
ai	ai	ай	cao	cao	цао
an	aŋ	ань	ce	ce	цэ
ang	an	ан	cen	ceŋ	цэнь
ao	ao	ао	ceng	cen	цэн
ba	ba	ба	cha	ča	ча
bai	bai	бай	chai	čai	чай
ban	baŋ	бань	chan	čaŋ	чань
bang	ban	бан	chang	čan	чан
bao	bao	бао	chao	čao	чао
bei	bei	бэй	che	če	чэ
ben	beŋ	бэнь	chen	čeŋ	чэнь
beng	ben	бэн	cheng	čen	чэн
bi	bi	би	chi	či	чи
bian	biaŋ	бянь	chong	čun	чун
biao	biao	бяо	chou	čou	чоу
bie	bie	бе	chu	ču	чу
bin	biŋ	бинь	chua	čua	чуа
bing	bin	бин	chuai	čuai	чуай
bo	bo	бо	chuan	čuaŋ	чуань
bu	bu	бу	chuang	čuan	чуан
ca	ca	ца	chui	čui	чуй
cai	cai	цай	chun	čuŋ	чунь
can	caŋ	цань	chuo	čuo	чо

ci	ci	цы	gang	gan	ган
cong	cun	цун	gao	gao	гао
cou	cou	цоу	ge	ge	гэ
cu	cu	цу	gei	gei	гэй
cuan	cuaṇ	цуань	gen	geṇ	гэнь
cui	cui	цуй	geng	gen	гэн
cun	cuṇ	цунь	gong	gun	гун
cuo	cuo	цо	gou	gou	гоу
da	da	да	gu	gu	гу
dai	dai	дай	gua	gua	гуа
dan	daṇ	дань	guai	guai	гуай
dang	dan	дан	guan	guaṇ	гуань
dao	dao	дао	guang	guan	гуан
de	de	де	gui	gui	гуй
dei	dei	дэй	gun	guṇ	гунь
den	deṇ	дэнь	guo	guo	го
deng	den	дэн	ha	ha	ха
di	di	ди	hai	hai	хай
dia	dia	дя	han	haṇ	хань
dian	dian	дянь	hang	han	хан
diao	diao	дяо	hao	hao	хао
die	die	де	he	he	хэ
ding	din	дин	hei	hei	хэй
diu	diu	дю	hen	heṇ	хэнь
dong	dun	дун	heng	hen	хэн
dou	dou	доу	hong	hun	хун
du	du	ду	hou	hou	хоу
duan	duaṇ	дуань	hu	hu	ху
dui	dui	дуй	hua	hua	хуа
dun	duṇ	дунь	huai	huai	хуай
duo	duo	до	huan	huaṇ	хуань
e	e	э	huang	huan	хуан
ê	e	э	hui	hui	хуй
ei	ei	эй	hun	huṇ	хунь
en	eṇ	энь	huo	huo	хо
eng	en	эн	ji	dzji	цзи
er	er	эр	jia	dzja	цзя
fa	fa	фа	jian	dzjaṇ	цзянь
fan	faṇ	фань	jiang	dzjan	цзян
fang	fan	фан	jiao	dzjao	цзяо
fei	fei	фэй	jie	dzje	цзе
fen	feṇ	фэнь	jīn	dzjin	цзинь
feng	fen	фэн	jīng	dzjin	цзин
fo	fo	фо	jiong	dzjun	цжун
fou	fou	фоу	jiu	dzju	цжю
fu	fu	фу	ju	dzjui	цжюй
ga	ga	га	juan	dzjuan	цжюань
gai	gai	гай	jue	dzjue	цжюе
gan	gaṇ	гань	jun	dzjuṇ	цжюнь

ka	ka	ка	mao	mao	мао
kai	kai	кай	me	me	мэ
kan	kaŋ	кань	mei	mei	мэй
kang	kan	кан	men	meŋ	мэнь
kao	kao	као	meng	men	мэн
ke	ke	кэ	mi	mi	ми
ken	keŋ	кэнь	mian	miaŋ	мянь
keng	ken	кэн	miao	miao	мяо
kong	kun	кун	mie	mie	ме
kou	kou	коу	min	miŋ	минь
ku	ku	ку	ming	min	мин
kua	kua	куа	miu	miu	мю
kuai	kuai	куай	mo	mo	мо
kuan	kuaŋ	куань	mou	mou	моу
kuang	kuan	куан	mu	mu	му
kui	kui	куй	na	na	на
kun	kuŋ	кунь	nai	nai	най
kuo	kuo	ко	nan	naŋ	нань
la	la	ла	nang	nan	нан
lai	lai	лай	nao	nao	нао
lan	laŋ	лань	ne	ne	нэ
lang	lan	лан	nei	nei	нэй
lao	lao	лао	nen	neŋ	нэнь
le	le	лэ	neng	nen	нэн
lei	lei	лэй	ng	ng	н
leng	len	лэн	ni	ni	ни
li	li	ли	nian	niaŋ	нянь
lia	lia	ля	niang	nian	нян
lian	liaŋ	лянь	niao	niao	няо
liang	lian	лян	nie	nie	не
liao	liao	ляо	nin	niŋ	нинь
lie	lie	ле	ning	nin	нин
lin	liŋ	линь	niu	niu	ню
ling	lin	лин	nü	ŋui	ньюй
liu	liu	лю	nüe	ŋue	ньюе
lo	lo	ло	nong	nun	нун
long	lun	лун	pou	pou	ноу
lou	lou	лоу	pu	pu	ну
lu	lu	лу	puan	puaŋ	нуань
luan	luaŋ	луань	puo	puo	но
lie	lie	ле	o	o	о
lun	luŋ	лунь	ou	ou	оу
luo	luo	ло	pa	pa	па
lū	lui	люй	pai	pai	пай
lüe	ŋue	люе	pan	paŋ	пань
ma	ma	ма	rang	ran	пан
mai	mai	май	pao	pao	пао
man	maŋ	мань	pei	pei	пэй
mang	man	ман	pen	peŋ	пэнь

peng	pen	пэн	shang	šan	шан
pi	pi	пи	shao	šao	шао
pian	piaņ	пянь	she	še	шэ
piao	piao	пiao	shei	šei	шэй
pie	pie	пе	shen	šeņ	шэнь
pin	piņ	пинь	sheng	šen	шэн
ping	pin	пин	shi	ši	ши
po	po	по	shou	šou	шоу
pou	pou	поу	shu	šu	шу
pu	pu	пу	shua	šua	шua
qi	cji	ци	shuai	šuai	шuai
qia	cja	ця	shuan	šuaņ	шуань
qian	cjaņ	цянь	shuang	šuan	шуан
qiang	cjan	цян	shui	šui	шуй
qiao	cjaо	цяо	shun	šun	шунь
qie	cje	це	shuo	šuo	шо
qin	cjiņ	цинь	si	si	сы
qing	cjin	цин	song	sun	сун
qiong	cjun	цюн	sou	sou	соу
qiu	cju	цю	su	su	су
qu	cjui	цюй	suan	suaņ	суань
quan	cjuaņ	цюань	sui	sui	суй
que	cjue	цюе	sun	sun	сунь
qun	cjuņ	цюнь	suo	suo	со
ran	žan	жань	ta	ta	та
rang	žan	жан	tai	tai	тай
rao	žao	жао	tan	taņ	тань
re	že	жэ	tang	tan	тан
ren	žeņ	жэнь	tao	tao	тао
reng	žen	жэн	te	te	тэ
ri	ži	жи	teng	ten	тэн
rong	žun	жун	ti	ti	ти
rou	žou	жоу	tian	tiaņ	тянь
ru	žu	жу	tiao	tiao	тяо
ruan	žuaņ	жуань	tie	tie	те
rui	žui	жуй	ting	tin	тин
run	žuņ	жунь	tong	tun	тун
ruo	žuo	жо	tou	tou	тоу
sa	sa	са	tu	tu	ту
sai	sai	сай	tuan	tuaņ	туань
san	saņ	сань	tui	tui	туй
sang	san	сан	tun	tuņ	тунь
sao	sao	сао	tuo	tuo	то
se	se	сэ	wa	va	ва
sen	seņ	сэнь	wai	vai	вай
seng	sen	сэн	wan	vaņ	вань
sha	ša	ша	wang	van	ван
shai	šai	шай	wei	vei	вэй
shan	šaņ	шань	wen	veņ	вэнь

weng	ven	вэн	zan	dzaŋ	цзань
wo	vo	во	zang	dzan	цзан
wu	vu	у	zao	dzao	цзао
xi	sji	си	ze	dze	цзэ
xia	sja	ся	zei	dzei	цзэй
xian	sjaŋ	сянь	zen	dzeŋ	цзэнь
xiang	sjan	сян	zeng	dzen	цзэн
xiao	sjaο	сяο	zha	dža	чжа
xie	sje	се	zhai	džai	чжай
xin	sjin	синь	zhan	džan	чжань
xing	sjin	син	zhang	džan	чжан
xiong	sjun	сюн	zhao	džao	чжаο
xiu	sju	сю	zhe	dže	чжэ
xuan	sjuan	сюань	zhei	džei	чжэй
xue	sjue	сјое	zhen	džeŋ	чжэнь
xun	sjun	сюнь	zheng	džen	чжэн
xü	sjui	сјуй	zhi	dži	чжи
ya	ja	я	zhong	džun	чжун
yai	jai	яй	zhou	džou	чжоу
yan	jaŋ	янь	zhu	džu	чжу
yang	jan	ян	zhua	džua	чжуа
yao	jao	јаο	zhuai	džuai	чжуай
ye	je	е	zhuang	džuan	чжуань
yi	ji	и	zhuang	džuan	чжуан
yin	jin	инь	zhui	džui	чжуй
ying	jin	ин	zhun	džun	чжунь
yo	jo	ю	zhuo	džuo	чжо
yong	jun	юн	zi	dzi	цзы
you	jou	ю	zong	dzun	цзун
yu	jui	юй	zou	dzou	цзоу
yuan	juan	юань	zu	dzu	цзу
yue	jue	јое	zuan	dzuan	цзуань
yun	jun	юнь	zui	dzui	цзуй
za	dza	ца	zun	dzun	цзунь
zai	dzai	цай	zuo	dzuo	цзо

Ķīniešu īpašvārdu gramatizācija

1. Ķīniešu valodas saliktos īpašvārdus, kas izteikti ar vairāku patstāvīgu vārdu savienojumu, *pinjīn* transkripcijā pieņemts pierakstīt kā salikteņus. Šī norma paturama arī atveidojumos latviešu valodā: uzvārds *Cangshu* – *Canšu*, pilsēta *Yangzhou* – *Jandžou* utt.

2. Vienzilbes un vairākzilbju īpašvārdi, kas *pinjīn* transkripcijā beidzas ar līdzskani (iespējamās fināles: *-an, -ang, -en, -eng, -in, -ing, -ong, -un*), iekļaujami 1. vai 4. deklinācijā, atbilstoši dzimtei nominatīvā pievienojot galotni *-s* vai *-a*: pilsēta *Zigong* – *Dziguna*, kalns *Taishan* – *Taišans*, uzvārds *Bing* – *Bins* vai *Bina* utt.

3. Vairākzīlbu īpašvārdi, kas *pinjīn* transkripcijā beidzas ar patskani *-a* vai ar divskani *-ia* pozīcijā, kur tā pirmais komponents atveidojumā zūd (t. i., aiz līdzskaņa *j, q, x*), pieder pie 4. deklinācijas un lokāmi kā vīriešu vai sieviešu dzimtes vārdi: uzvārdi *Ana – Ana, Dunqia – Duņcja* utt. abās dzimtēs.

4. Vairākzīlbu īpašvārdi, kas *pinjīn* transkripcijā beidzas ar patskani *-e* vai ar divskani *-ie* pozīcijā, kur tā pirmais komponents atveidojumā zūd (t. i., aiz līdzskaņa *j, q, x*), pieder pie 5. deklinācijas un lokāmi kā vīriešu vai sieviešu dzimtes vārdi: uzvārdi *Ashide – Ašide, Dongye – Dunje, Cangjie – Candže* utt. abās dzimtēs.

5. Ja vienzīlbes vai vairākzīlbu īpašvārds *pinjīn* transkripcijā beidzas ar divskani, kura otrais komponents ir *i* (*-ai, -ei, -ui*), tas iekļaujams 1. vai 4. deklinācijā, *i* aizstājot ar *j* un atkarībā no dzimtes nominatīvā pievienojot galotni *-s* vai *-a*: pilsēta *Shanghai – Šanhaja*, province *Hubei – Hubeja*, uzvārds *Mai – Majs* vai *Maja* utt.

6. Tāpat gramatizējami vienzīlbes un vairākzīlbu īpašvārdi, kas *pinjīn* transkripcijā beidzas ar *-lǚ, -nǚ, -ju, -qu, -xu, -yu*, kur trijskaņa *ǚ* vai tā grafiskā varianta *u* latviskā atbilde ir divskanis *ui*: uzvārdi *Jianglǚ – Dzjanļujs* vai *Dzjanļuja*, *Nǚ – Ņujs* vai *Ņuja*, *Qu – Cjujs* vai *Cjuja*, pilsēta *Xinyu – Sjinjuja* utt.

7. Visi pārējie ķīniešu īpašvārdi arī latviskā atveidojumā ir nelokāmi. Tie ir

a) vienzīlbes vārdi, kas *pinjīn* transkripcijā beidzas ar patskani *-a, -e* vai ar divskani *-ia, -ie* pozīcijā, kur tā pirmais komponents atveidojumā zūd (sal. 3. un 4. punktu): uzvārdi *Ba – Ba, Ce – Ce, Jia – Dzja, Xie – Sje* utt.;

b) vienzīlbes un vairākzīlbu vārdi, kas *pinjīn* transkripcijā beidzas ar patskani *-i, -o* vai ar patskani *-u* pozīcijā, kur tam arī latviskā atbilde ir patskanis *u* (sal. 6. punktu): uzvārdi *Baiyi – Baiji, Dabo – Dabo, Gu – Gu* utt.;

c) vienzīlbes un vairākzīlbu vārdi, kas *pinjīn* transkripcijā beidzas ar trijskani *-iao* vai ar divskani, kura otrais komponents nav *-i* (sal. 5. punktu), izņemot vairākzīlbu vārdus ar divskani *-ia, -ie* pozīcijā, kur tā pirmais komponents atveidojumā zūd (sk. 3. un 4. punktu): uzvārdi *Diao – Diao, Rao – Žao, Dia – Dia, Heshilie – Hešilie, Gongniu – Gunniu, Houfuhou – Houfuhou, Chua – Čua, Heyue – Hejue, Ayiduo – Ajiduo, Lüe – Ļue* utt.

Lai atveidojumā vieglāk atšķirtu lokāmos vārdus ar *-a, -e* vārda beigās no nelokāmiem, der iegaumēt: *-a, -e* uzskatāms par lokāmo

galotni tikai vairākzīlbu atveidojumos ar līdzskani *-a, -e* priekšā. Vienzīlbes atveidojumi ar līdzskani *-a, -e* priekšā, kā arī visi pārējie vienzīlbes un vairākzīlbu atveidojumi, kuros *-a, -e* ir pēdējais komponents divu vai triju patskaņu savienojumā, ir nelokāmi (šādi patskaņu savienojumi arī latviskā atveidojumā būtu nosacīti uzskatāmi par divskaņiem resp. trijskaņiem).

Lai nelokāmos ķīniešu īpašvārdus labāk iekļautu latviešu tekstā, ieteicams tiem pievienot nomenklatūras vārdu vai citu paskaidrojumu apzīmējumu: *Čendu pilsēta, Čendu pilsētā; filozofs Džuandzi, filozofam Džuandzi* u. tml.

Ķīniešu personvārdu sistēma

Ķīniešu uzvārdu sākotne meklējama senā pagātnē, bet to daudzveidība nav sevišķi liela. Visā 3,5 tūkstošus gadu ilgajā Ķīnas vēsturē bijis apmēram 6300 uzvārdu, ko iespējams atrast rakstu avotos.

Mūsdienās ķīniešiem ir apmēram 2 tūkstoši uzvārdu, no kuriem biežāk sastopami tikai 400–500. Tas nav daudz absolūtos skaitļos, bet attiecībā pret Ķīnas iedzīvotāju skaitu liekas pavisam maz.

Ķīniešu uzvārdi veidojušies kā viena ciltskoka kopējs apzīmējums. To cilme ir daudzveidīga. Uzvārdos atspoguļojas, piemēram, tituli, rangi, amati (*Sima*) un goda nosaukumi (*Tans*). Daži uzvārdi cēlušies no vietvārdiem, piemēram, upju nosaukumiem. Arī seno valstu nosaukumi varēja kļūt par uzvārdiem (*Ču, Džou*). Daži uzvārdi fiksē dzimtas neķīnisko izcelsmi (*Hu, Ma*). Par pēcteču uzvārdu varēja kļūt arī cilvēka iesauka.

Pretstatā uzvārdiem, kuru skaits ir ierobežots, priekšvārdus mēdz brīvi sacerēt, piemēram, meitu var nosaukt par *Čuņmeju* (Pavasara Skaistums), dēlu – par *Veņtao* (Kultūras Avots).

Uzvārdi ķīniešiem vienmēr bijuši stabili, turpretī priekšvārdi dzīves laikā var mainīties atkarībā no vecāku gaumes, dzīvesvietas, vecuma, sociālā stāvokļa.

Ir vairāki priekšvārdu paveidi. Tāpat kā citur pasaulē, arī Ķīnā mājinieki bērnam dod kādu parocīgu iesauku, parasti mīlināmo vārdu, piemēram, *Doudou* (burtiski Zirnis-Zirnis), *Vava* (Lelle-Lelle). Agrāk, kad ģimenē bija daudz bērnu, vecāki īpaši negudroja, kā tos saukt, bet vienkārši numurēja: *Sjaoji* (Sikais Pirmais), *Sjaoers* (Sikais Otrais) utt.

Galvenais priekšvārds ir *min*. Sasniedzot pilngadību (20 gadu vecumu), cilvēks var iegūt otru vārdu *dzi*, kas saistīts ar viņa dzīvesveidu, nodarbošanos. Iesaistoties revolucionārā kustībā, cilvēks var sevi

nosaukt, piemēram, vārdā *Taijaņš* (Spējā Liesma). Kļūstot par budistu, viņš var piešķirt sev vārdu *Fadzans* (Likumu Krātuve). Bez tam cilvēkam var būt arī viens vai vairāki pseidonīmi *hao*.

Imperatoram par vārda aizstājēju uzskatīja valdīšanas devīzi, piemēram, *Kansji* (Veselība [un] Laime), *Guaņšjujs* (Spilgtais Turpinājums). Mirušajiem imperatoriem deva pēcnāves vārdu, piemēram, *Taidzuns* (Dižais Sencis).

Mūsdienu Ķīnā personas apzīmējums parasti sastāv no uzvārda (*šjin*) un priekšvārda (*min*). Ķīniešu valodā vispirms raksta uzvārdu, pēc tam priekšvārdu: *Džou Eņlajs, Liu Šipejs, Mao Dzeduns, Liu Šaoči, Oujans Sju, Li Žujs, Guo Možuo, Li Ans*. Pēdējā laikā ārejo kontaktu ietekmē ķīnieši dažkārt maina vietām uzvārdu un priekšvārdu, piemēram, *Dzeduns Mao, Ans Li*. Latviešu valodā jāievēro *pinjīn* transkripcijā pieņemtā ķīniešu personvārdu pieraksta secība – vispirms uzvārds, tad priekšvārds.

Ķīniešu valodā bija un ir ne mazums saliktu uzvārdu, piemēram, *Dzjuičēndzji, Sima, Oujans*. Tomēr izplatītāki ir vienzilbes, t. i., vienvārda uzvārdi: *Mao, Li, Džao*. Priekšvārds parasti ir divzīlbigš, t. i., veidots no diviem patstāvīgiem vārdiem: *Eņlajs, Šipejs, Dzeduns, Šaoči*. Mēdz būt arī vienzilbes priekšvārdi: *Sju, Žujs* u. c.

Ja ķīniešu personvārda atveidē jau pastāv stabila tradīcija, to vēlams saglabāt, piemēram, rakstīt *Konfūcijs*, kaut gan sistēmiskais atveidojums ir *Kunfudzi*.

Dažu ievērojamu cilvēku uzvārdu un vārdu atveide latviešu valodā

Ba Jin	Ba Džiņš, prozaīkis (1904–2005)
Cao Xueqin	Cao Sjueciņš, prozaīkis (1715?–1763?)
Chen Zhili	Čeņa Džili, ĶTR Valsts padomes locekle (dz. 1942)
Deng Xiaoping	Dens Sjaopins, revolucionārs, politiķis (1904–1997)
Dzjiaņg Zemin	Dzjans Dzemiņš, politiķis, bij. ĶKP ģenerālsekretārs (dz. 1926)
Du Fu	Du Fu, dzejnieks (712–770)
Fan Wenlan	Faņs Veņlans, vēsturnieks (1893–1969)
Guo Moruo	Guo Možuo, zinātnieks, rakstnieks (1892–1978)
Hu Jintao	Hu Dzjiņtao, ĶTR priekšsēdētājs, ĶKP ģenerālsekretārs (dz. 1942)
Jiang Jingguo	Dzjans Dzjinguo, politiķis (1909–1988)
Li Bai	Li Bajs, dzejnieks (701–762)
Liu Shaoqi	Liu Šaoči, revolucionārs, politiķis (1898–1969)
Lu Xun	Lu Sjuņš, rakstnieks (1881–1936)

Mei Lanfang	Mejs Lanfans, aktieris (1894–1961)
Zhu Xi	Džu Sji, filozofs (1130–1200)
Mao Zedong	Mao Dzeduns, revolucionārs, politiķis (1893–1976)
Ouyang Xiu	Oujans Sju, literāts, politiķis (1007–1072)
Qu Qubai	Cjujs Cjuibajs, revolucionārs, publicists (1899–1935)
Sima Qian	Sima Cjaņs, vēsturnieks (145? p. m. ē.–?)
Song Qingling	Suna Cjinlina, politiķe (1893–1981)
Wang Wei	Vans Vejs, dzejnieks (701–761 vai 698–759)
Wen Jiabao	Veņs Dzjabao, ĶTR Valsts padomes premjerministrs (dz. 1942)
Wen Yiduo	Veņs Jiduo, dzejnieks (1899–1946)
Yao Ming	Jao Mins, sportists (dz. 1980)
Zhang Limin	Džans Limiņs, kopš 2005. g. ĶTR vēstnieks Latvijā
Zhou Enlai	Džou Enlajs, revolucionārs, politiķis (1898–1976)

Dažu ģeogrāfisko nosaukumu atveide latviešu valodā

Pilsētas

Beijing	*Pekina ¹ (Beidzjina)	Nanjing	*Nankina (Naņdzjina)
Changsha	Čanša	Nanning	Naņnina
Chengdu	Čendu	Ningbo	Ninbo
Chongqing	Čuncjina	Qingdao	Cjindao
Dalian	Daliaņa	Qiqihaer	*Cicikara (Cjicjihaera)
Fuzhou	Fudžou	Shanghai	Šanhaja
Gaoxiong	Gaosjuna	Shengyang	Šenjāna
Guangzhou	Guandžou	Shenzhen	Šeņdžena
Guilin	Guiliņa	Suzhou	Sudžou
Guiyang	Guijana	Taibei	Taibeja
Haerbing	*Harbina (Haerbina)	Taizhong	Taidžuna
Hangzhou	Handžou	Tianjin	Tiaņdzjiņa
Jinan	Dzjināņa	Wuhan	Vuhaņa (*Uhaņa)
Kaifeng	Kaifena	Xi'an ²	Sjiaņa
Kunming	Kuņmina	Yan'an	Jaņaņa
Luoyang	Luojana	Zhenjiang	Džēņdzjana
Nanghai	Naņhaja		

Provinces

Anhui	Aņhuja	Heilongjiang	Heilundzjana
Fujian	Fudzjaņa	Henan	Henaņa
Gansu	Gaņsu	Hubei	Hubeja
Guangdong	Guanduna	Hunan	Hunaņa
Guizhou	Guidžou	Jiangsu	Dzjansu
Hebei	Hebeja	Jiangxi	Dzjansji

¹ Ar zvaigznīti norādīti tradicionālie nesistēmiskie atveidojumi.

² Ar apostrofu *pinjīn* transkripcijā norāda robežu starp divām zilbēm.

Jilin	Dzjiliņa	Shandong	Šaņduna
Liaoning	Liaonina	Shanxi	Šaņsji
Qinghai	Cjinhaja	Sichuan	Sičuana
Shaanxi	Šaansji	Yunnan	Juņnaņa
	(*Šeņsji)	Zhejiang	Džedzjana

Administratīvie rajoni (saīsinātie nosaukumi)

Aomen	Aomeņa	Ningxia	Ninsja
(Makao)	(Makao)	Xianggang	Sjangana
Amoi	Amoja		(*Honkonga)
(Xiamen)	(Sjameņa)	Xingjiang	Sjindzjana
Guangxi	Guansji		

Dzintra Šulce

Daži aktuāli pareizrunas jautājumi

Valodas norma nav nemainīga, tā nav sastingusi dogma, kas ierobežo valodas attīstību un izteiksmes brīvību. Katrā valodas attīstības posmā praksē mēdz būt svārstības dažu valodas vienību lietojumā, kas izpaužas konkrētu variantu veidā. Variantu pamatā ir galvenokārt neatbilstība starp valodas tradīciju vai normu un noteiktu valodas vienību praktisko lietojumu. Parasti tā vērojama gadījumos, kad attiecīgā valodas vienība nonāk savstarpēji pretdarbīgu valodas likumību vai attīstības tendenču krustpunktā. Tā, piemēram, platā vai šaurā *e*, *ē* izvēlē darbojas gan pozicionālie, gan nepozicionālie nosacījumi. Mūsdienu literārajā valodā ir vērojama arī spēcīga sarunvalodas ietekme. Tomēr par normu noteikšanas pamatu nedrīkst izvirzīt tikai valodas praksi, t. i., variantu sastopamības biežumu. Valodas normu noteikšana un maiņa jārisina, noskaidrojot tipisko valodā un pašas valodas attīstības tendences.

Paralēlvariantu lietojums praksē vērojams gan normatīvajos avotos fiksētos, gan nefiksētos gadījumos, piemēram, vārdu un to formu skaņu sastāvā (*finances* // *finances*, dsk. ģen. *finansu* // *finanšu* // *finanču*), salikteņu pirmā komponenta morfoloģiskajā noformējumā (*rudzupuķe* // *rudzpuķe*, *pašreiz* // *patreiz*), vārdu gramatiskajās formās (*mēs sargājam* // *sargām*, *jūs sargājat* // *sargāt*, *viņš sargā* // *sarga*, *viņš zina* // *zin*).

Konkrētu paralēlvariantu vērtējums ar laiku var mainīties. Valodniece Aina Blinkena uzsver, ka «variantums ir vēsturiska parādība, – proti, tas eksistē zināmu laiku, kamēr viena no formām vai konstrukcijām iegūst absolūto prioritāti un kļūst par vienīgo vai arī katram no variantiem izveidojas sava patstāvīga semantiska vai stilistiska funkcija» (1, 137. lpp.).

Šobrīd plašākais pārskaits par pareizrunas normām mūsdienu latviešu valodā atrodams Alises Lauas «Latviešu literārās valodas fonētikā» (8) un Vairas Strautiņas un Dzintras Šulces sagatavotajā mācību grāmatā «Latviešu literārās valodas fonētika, ortoepija un ortogrāfija» (12). Pašreizējai normai atbilstošā vārdu izruna visbagātīgāk

atspoguļota plašajā (ap 80 000 vārdu) «Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā» (4). Daļai vārdu tajā norādīti pieļaujamie izrunas varianti. Tālāk doti šādu normai atbilstošu paralēlvariantu piemēri no minētās vārdnīcas, pirmajā vietā rādot ieteicamāko variantu.

- Varianti ar dažādu zilbes intonāciju: *skāists // skāists, iēt // iēt, kļūda // kļūda, krāsa // krāsa*.
- Varianti ar patskani *ō* un divskani *uo*: *rajōns // rajuons, talōns // taluons, balkōns // balkuons, citrōns // citruons*.
- Varianti ar šauro *e*, *ē* un plato *ē*, *ē*: *dēbēsu // debesu, Cēsu // Cēsu, svelmains // svelmains, brūklēnājs // brūklenājs, vērsēns // vērsēns*.
- Varianti ar cieto *r* un mīkstināto *ŗ*: *kurš // kuŗš, vāveru // vāveŗu, pavasara // pavasaŗa, sveru // sveŗu*.
- Varianti ar dažādu vārda uzsvāra vietu: *·vienmēr // vien·mēr, ·varbūt // var·būt, ·glazē // gla·zē, ·diemžēl // diem·žēl, paš·laik // pašlaik*.

Izvēle starp normatīvajos avotos dotajiem izrunas variantiem ir paša valodas lietotāja ziņā. No pareizrūnas viedokļa problemātiski ir tie gadījumi, kad literārās valodas norma paredz vienu izrunas variantu, bet praksē vairums runātāju lieto citu variantu. Šādi piemēri ir dzirdami ik dienu gan sadzīvē, gan oficiālās sanāksmēs, gan radio un televīzijas raidījumos. Aplūkosim raksturīgākās praksē sastopamās novirzes no normatīvās izrunas.

Šaurā un platā *e*, *ē* lietošanas nosacījumi joprojām prasa salikteņu pirmajā daļā izrunāt tādu skaņu kā attiecīgajā vārdā ārpus salikteņa, t. i., *Ventspils* (= *Vēntas* + *pils*), arī *vēntspilnieki*, *Zemgale* (= *zēmais* + *gals*), arī *zemgalieši*, taču praksē šajos vārdos pārsvarā dzirdams pozicionāls šaurais patskanis. Arī Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentu aptaujās 1980. un 2004. gadā dominē variants ar šauro patskani (jāuzsver, ka aptaujātie pārstāvēja visus Latvijas novadus). Tomēr līdz šim vienīgi grāmatā «Latviešu valoda vidusskolām» (5) un šīs pašas grāmatas 2. izdevumā ar nosaukumu «Latviešu valoda 10.–12. klasei» (3) pieļauti paralēlvarianti vienam no minētajiem vietvārdiem – *Ventspils* // *Ventspils*, pamatojumu variantam ar šauro patskani saskatot senākā formā *Ventespils* (3, 9. lpp.; 5, 9. lpp.). Citi normatīvie avoti šo prakses tendenci pagaidām nerespektē, kaut gan pozicionālā šaurā patskaņa lietojuma biežums varētu būt vērā ņemams arguments par labu paralēlvariantu atzišanai abu vietvārdu un arī iedzīvotāju nosaukumu izrunā.

Gan vērojumi praksē, gan 2004. gada aptauja liecina, ka svešvārdi *medūza*, *mopēds*, *violets*, *plēnums*, *serums* biežāk tiek izrunāti ar normai

neatbilstošu plato patskani, savukārt vārds *bēbrs*, kam normatīvajos avotos norādīta tikai izruna ar plato *ɕ*, parasti tiek izrunāts ar šauro patskani. Bebra vārda izrunas jautājums drīzumā kļūs īpaši aktuāls, jo par Rīgā paredzētā 2006. gada Pasaules hokeja čempionāta simbolu tā organizētāji ir izvēlējušies tieši šo dzīvnieku. Šķiet, ka šajā gadījumā valodas prakses tendence nebūtu ignorējama. Var atgādināt, ka savulaik ir ieteikts šim vārdam atzīt divus morfoloģiskos variantus – ar vienskaitļa nominatīva galotni *-s* un *-is* – un atkarībā no piederības pie 1. vai 2. deklinācijas lietot vai nu plato, vai šauro *e* skaņu, t. i., *bēbrs* // *bebris*, ģen. *bēbra* // *bebra* // *bebrā*, dat. *bēbram* // *bebrim*, akuz. *bēbru* // *bebrī* utt. (3, 9. lpp.; 5, 9. lpp.). Tomēr izlokšņu forma *bebris*, kas līdz ar formu *bēbrs* dota Kārļa Milenbaha «Latviešu valodas vārdnīcā» (10, 276. lpp.), mūsdienu literārās valodas praksē nav ieviesusies. Lietderīgāk un vienkāršāk būtu blakus *bēbram* legalizēt praksē dominējošo 1. deklinācijas vārda izrunas variantu ar šauro patskani – *bebrs* (ģen. *bebra*, dat. *bebram*, akuz. *bebru* utt.): arī šis variants līdzās abām K. Milenbaha vārdnīcā minētajām formām plaši sastopams latviešu valodas izlokšnēs (tas ievietots arī topošajā apvienotajā izlokšņu vārdnīcā).

Ar šaurā un platā *e*, *ē* lietojuma variantiem saskaramies arī tajos gadījumos, kas saistīti ar pakāpenisku mikstinātā *ŗ* zudumu izrunā. Valodas prakse rāda, ka paralēli šim procesam neizbēgami notiek pārmaiņas arī patskaņa *e* izrunā – arvien biežāk var dzirdēt *es dzēru*, *svēru*, *mēs dzēram*, *svēram* ar pozicionālu plato patskani.

Jau 1979. gadā Zinātņu akadēmijas Pareizrakstības komisija bija sagatavojusi atzinumu, kurā paredzēja legalizēt šādu izrunu: «Atzīt par literāru izrunas variantu ar pozicionālu plato *ɕ*, *ē* vienzilbes verbos, kas nenoteiksmē beidzas ar *-rt*: *es bēru*, *mēs bēram*, *jūs bērat*, *bērams*. Šīs formas runas praksē aizvien vairāk tiek pakļautas *e*, *ē* lietojuma pamatlikumiem. Tomēr pašlaik [t. i., 1979. gadā. – Dz. Š.] par ieteicamāku uzskatīt tradicionālo nepozicionālo variantu ar šauro *e*, *ē*.» (Citēts pēc atzinuma projekta.) Šis atzinums tomēr publicēts netika – iespējams, komisija bija izlēmusi, ka pozicionālā platā *ɕ*, *ē* legalizācija šajos gadījumos tobrīd vēl būtu pāragra. Taču tagad, pēc 26 gadiem, valodas prakse apliecina to pašu tendenci, piemēram, populārajā TV reklāmā dzirdam: *Kas Jacob's šķīstošo dzēr*, *Tas lielus laimestus tver*. Varbūt ir pienācis laiks oficiāli atzīt šo darbības vārdu tagadnes formām arī praksē izplatītos paralēlvariantus ar pozicionālo plato *ɕ*, *ē*?

Joprojām ir dzirdami varianti skaņu savienojuma *-er-* izrunā svešvārdos, kuros pašreizējā norma paredz tikai šauro *e*, piemēram, *termometers* // *tērmometers*, *gerbera* // *ģērbera*, *herbārijs* // *hērberārijs*, *serbi* // *sērbi*.

Iespējams, ka šajā svešvārdu grupā katrs vārds būtu pārvērtējams atsevišķi, atkarībā no izrunas variantu izplatības dažos gadījumos pieļaujot paralēlvariantus ar šauru un plato *e*.

Iepriekš aplūkotajos piemēros viena vai otra izrunas varianta izvēle nemaina vārda nozīmi. Šādu formālo izrunas variantu eksistence valodā kādā tās attīstības posmā nav liels ļaunums. Citādi vērtējami gadījumi, kad izrunas varianti saistīti ar atšķirīgām vārda nozīmēm, piemēram, *mērs* (pašvaldības vadītājs) un *mērs* (mērvienība), *vēdas* (senindiešu literatūras teksti) un *vēdas* (vēcieņi, to radīta gaisa pūsma), *vēlu* (darb. v. *velt* pagātnes vsk. 1. personas forma) un *vēlu* (laika apstākļa vārds), *meti* (darb. v. *mest* pagātnes vsk. 2. personas forma) un *meiti* (lietv. *meits* dsk. nominatīva forma), *dēli* (lietv. *dēle* vsk. akuzatīva forma) un *dēli* (lietv. *dēls* dsk. nominatīva forma).

Vairāku svešvārdu izrunā saklausāmi arī paralēlvarianti, kuros izpaužas aizgūtā patskaņa *o* vai *ō* latviskošanas tendence, piemēram, vārdi *klōns*, *klōnēt*, *klōnēšana* tiek izrunāti ar divskani *uo* – *kluons*, *kluonēt*, *kluonēšana*, tādējādi apgrūtinot klausītājam šo vārdu īstās nozīmes uztveri. Fizikā tiek runāts par pretestības mērvienību *uomu* un *Uoma likumu* pareizā *ōma* un *Ōma likuma* vietā, radot asociācijas ar latviskas cilmes vārdu *uoma*. Esam latviskojuši arī *pōras* un *spōras* par *puorām* un *spuorām*, pavisam nesen aktuāls kļuvis *juodētais sāls* (pareizi – *jodētais*). Mūsdienās šāda skaņu aizstāšana svešvārdos nav ne ar ko pamatojama, turklāt, kā redzams, tā nepavisam neveicina sazināšanos.

Pēdējā laikā sagatavotajās pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmatās vērojama samērā brīva pieeja ieteicamo izrunas variantu izvēlē. Ilustrācijai aplūkosim 6. deklinācijas lietvārdu *Cēsis*, *dzelzs* un *debess* daudzskaitļa ģenitīva formu izrunas variantus. «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (1959) norādīts, ka daudzskaitļa ģenitīva formās *dēbēsu*, *Cēsu*, *dzelzu* jālieto platā *ē*, *ē* skaņa (6, 47. lpp.). A. Lauas grāmatā «Latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi» (1961) teikts, ka praksē šajās formās ļoti bieži tiek lietots šaurais patskanis pēc analogijas ar pārējiem locījumiem 6. deklinācijā (9, 100. lpp.). Jau 1970. gadā publicētajos Pareizrakstības komisijas atzinumos par pareizrūnu ir pieļauti paralēlvarianti *dēbēsu* // *debesu* (11, 171. lpp.). A. Lauas «Latviešu literārās valodas fonētikas» 1980. un 1997. gada izdevumā visām trim formām doti abi izrunas varianti, t. i., gan ar plato, gan ar šauru patskani (7, 101. lpp.; 8, 123. lpp.). Arī 1995. gada «Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā» doti paralēlvarianti

dēbēsu // *debesu* un *Cēsu* // *Cēsu* (4, 165., 879. lpp.). Vērojumi praksē un 2004. gada studentu aptauja apstiprina abu variantu paralēlu lietojumu arī mūsdienās. Tāpēc grūti izskaidrojams ir šāds apgalvojums nesen izdotajā «Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmatā» (2002): «*Jāievēro. Vārdu Cēsis, dzelzs, debess daudzsk. ģenitīvā ir platā e, ē skaņa: dzēlzu, dēbēsu, Cēsu.*» (2, 26. lpp.) Nez vai ir lietderīgi atteikties no paralēlvariantiem, ja līdzšinējā norma tos jau akceptējusi un valodas prakse apliecina to eksistenci?

Jautājums par konkrētu vārdu un formu izrunas variantiem, to izvēli un normēšanu ir vienmēr aktuāls. Varianti valodā ir bijuši un būs. Būs arī diskusijas un atšķirīgi viedokļi par to lietderību. Pozitīvi ir vērtējami raidījumi un publikācijas par valodas kultūru, arī tieši par izrunas jautājumiem, taču ar to vien ir par maz. Nepieciešams regulārs un kvalitatīvs valodas konsultantu darbs plašsaziņas līdzekļos. Izrunas normu ievērošana sekmē runātāja un klausītāja saprašanos, bet šo normu neievērošana, kļūdaini izrunāti vārdi nelietderīgi novirza klausītāja uzmanību un apgrūtina runas saturu uztveri.

1. Blinkena, A. Vai viņš zin vai zina? *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 19. laid., 1984, 133.–137. lpp.
2. Guļevska, D., Miķelsone, A., Porīte, T. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata. Latviešu valoda*. Rīga : Avots, 2002. 234 lpp.
3. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. M. Apinis, A. Blinkena, I. Freidenfelds u. c. 2. izd. Rīga : Zvaigzne, 1989. 380 lpp.
4. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca* : ap 80 000 vārdus. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Raģe. Rīga : Avots, 1995. 946 lpp.
5. *Latviešu valoda vidusskolām*. M. Apinis, A. Blinkena, I. Freidenfelds u. c. Rīga : Zvaigzne, 1988. 380 lpp.
6. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. d. Fonētika un morfoloģija. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 831 lpp.
7. Lāva, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. 3. izd. Rīga : Zvaigzne, 1980. 118 lpp.
8. Lāva, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. 4. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997. 160 lpp.
9. Lāva, A. *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961. 108 lpp.

10. Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, paildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1. sēj. Rīga : Izglītības ministrija, 1923–1925. 840 lpp.
11. Pareizrakstības komisijas atzinumi par pareizrunu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 6. laid., 1970, 169.–174. lpp.
12. Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu literārās valodas fonētika, ortoepija un ortogrāfija* : mācību grāmata. Liepāja : LiePA, 2004. 122 lpp.

Iznākušās grāmatas un brošūras

1. Aldersons, J. *Kāpēc mēs tā sakām?* : populāru izteicienu un jēdzienu skaidrojumi. Rīga : Zvaigzne ABC, 2004. 184 lpp.
2. Aldersons, J. *Kāpēc mēs tā sakām?* : populāru izteicienu un jēdzienu skaidrojumi. 2. d. Rīga : Zvaigzne ABC, 2005. 248 lpp.
3. Baldunčiks, J., Pokrotniece, K. *Svešvārdu vārdnīca* : vairāk nekā 10 000 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku vārdkopu. Rīga : Jumava, 2005. 646 lpp.
4. *Contrastive and Applied Linguistics* : research papers = Sastatāmā un lietīškā valodniecība : zinātniskie raksti. A. Veisberga redakcijā. 13. [laid.] Rīga : LU, 2005. 204 lpp.
5. Daugavpils Universitāte. *Valoda – 2005. Valoda dažādu kultūru kontekstā* : zinātnisko rakstu krājums. 15. [sēj.] Daugavpils : Saule, 2005. 528 lpp.
6. Ernstson, V., Joma, D. *Latviski runājošo Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme un valodu lietojums 2004*. Rīga : JUMI, 2005. 51 lpp.
7. *Grāmatvedības jēdzienu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. V. Kvēle. Rīga : Avots, 2005. 256 lpp.
8. *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca* : ap 25 000 šķirkļu un 2500 attēlu. Sast. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga : Avots, 2005. 892 lpp.
9. Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedra. *41. Artura Ozola dienas konference* : programma, Rīgā 2005. g. 18.–19. martā. Rīga : LU, 2005. 28 lpp.
10. Mūze, B., Pakalna, D., Kalniņa, I. *Bibliogrāfiskās norādes un atsauces* : metodiskais līdzeklis. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 136 lpp.
11. *Valodu kontakti un mijiedarbība* : akadēmiķa Jāņa Endzelīna 132. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. 2005. gada 22.–23. februāris. Atb. red. B. Bušmane. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005. 72 lpp.
12. Valsts valodas komisija. *Raksti*. 1. sēj. Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Galv. red. A. Veisbergs. Rīga : JUMI, 2005. 217 lpp.
13. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums. 9. [laid.] Liepāja : LiePA, 2005. 428 lpp.

LZA Terminoloģijas komisijas lēmumi

LZA Terminoloģijas komisijas 2005. gada 15. februāra sēdē apstiprināts profesijas nosaukums *kokkopis* un tā sinonīms *arborists*. Komisija ieteic Latvijas Profesiju klasifikatorā ietvert abus terminus, kā pirmo rakstot *kokkopis*. Sēdē arī apstiprināts, ka dzīvnieku *identificēšana* ir viena un tā paša dzīvnieka atpazīšana pēc noteiktām pazīmēm un *iezīmēšana* ir mikroshēmas ievietošana zem dzīvnieka ādas.

7. jūnija sēdē izskatīti vairāki terminoloģijas termini un apstiprināti latviskie ekvivalenti angļu valodas terminiem, kas nosauc vārdu resp. terminu krājumus: *terminological dictionary* – terminu vārdnīca, *vocabulary* – 1. vārdu krājums; 2. vārdnīca, *glossary* – glosārijs, *thesaurus* – tēzauris, *terminological database* – terminu datubāze. Atzīts, ka angļu *harmonisation* latviski atveidojams ar *saskaņošana*.

Pavisam notikušas astoņas TK sēdes. Ar tajās pieņemtajiem lēmumiem pilnībā var iepazīties TK mājaslapā: www.termini.lza.lv. TK lēmumi tiek publicēti arī ceturkšņizdevumā «Terminoloģijas Jaunumi».

LR Ministru kabineta noteikumi

2005. gada 26. jūlijā pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 564 «Noteikumi par Eiropas Savienības vienotās valūtas vienības nosaukuma atveidi latviešu valodā». Tie pieliek punktu ilgstošajām diskusijām par šīs naudas vienības nosaukuma lokāmo vai nelokāmo formu latviešu valodā (*eira* vai *eiro*), nosakot, ka lietojama vīriešu dzimtes nelokāmā forma – *eiro*. Noteikumi stājās spēkā 2005. gada 30. jūlijā.

Sagatavojusi Ilga Migla

Atnāciet un iemācieties, kā izvēlēties segļus, kuri derētu kā Jums pašam, tā arī Jūsu zirgam ..

(Diena, 2005, 22. okt., 5. lpp.)

Izcilā Latvijas vijolniece Baiba Skride .. atklāja EP sēdi, kurā pirmo reizi politiski vērtēja Otrā pasaules kara sekas un netieši atzina Baltijas okupāciju.

(Diena, 2005, 23. jūl., 5. lpp.)

.. jebkurš krustojums ir gājēju pāreja, tātad, nogriežoties pa labi, ir jādod ceļš gājējam ..

(Rīgas Balss, 2005, 7. sept., 7. lpp.)

.. [dziedoņa] pirmā loma – kontrabasists Dankairo Karmenā ..

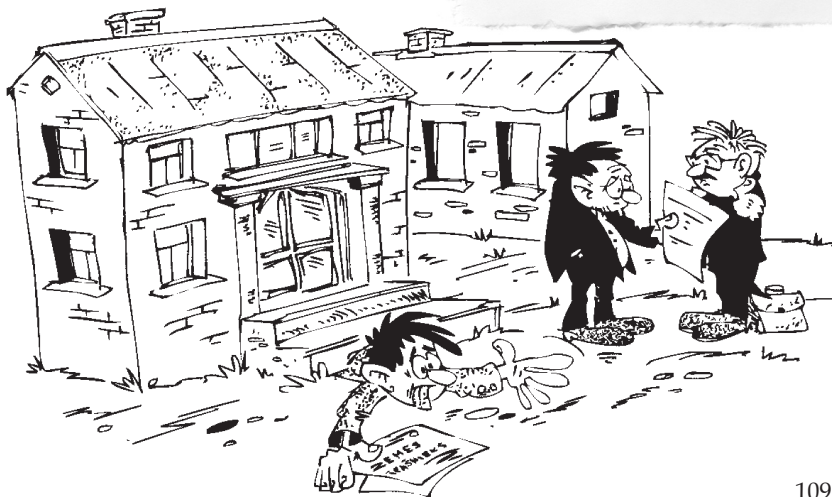
(Diena, 2005, 17. marts, 20. lpp.)

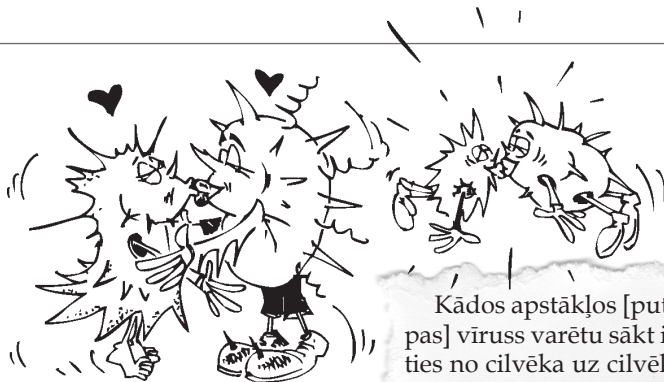
.. projekta uzdevums ir veicināt darba un ģimenes dzīves savienojamību uzņēmumos.

(Diena, 2005, 29. aug., 11. lpp.)

Neizpratni par domes amatpersonu tūlāšanos izteica zemes īpašnieks zem ēkām ..

(Rīgas Balss, 2005, 5. sept., 6. lpp.)

Vakar katram domniekam
bija iespējams parādīt vai nu
savu labo sirdi, vai ko citu.

(Rīgas Balss, 2005, 2. nov., 5. lpp.)

Kādos apstākļos [putnu gri-
pas] vīruss varētu sākt izplatī-
ties no cilvēka uz cilvēku? [..]
Lai tas notiktu, zinātnieki uz-
skata, ka putnu gripas vīru-
sam būtu jāmutējas ar parasto gripas
vīrusu ..

(Diena, 2005, 26. okt., 4. lpp.)

Nelegālie tirgotāji parasti malku
pārdod kravās .. Pilna automašīnas
krava ir 5 km³ ..

(Rīgas Balss, 2005, 8. nov., 13. lpp.)

Gidei, ko ēģiptiešu grupai pie-
stiprinājuši organizatori, nākas
taisnoties ..

(Diena, 2005, 14. jūl., 22. lpp.)

Uzbrukums noticis, kad viņi
[=inkasenti], izņemot no spēļu zā-
les un kafejnīcas kasēm naudu, gāja
pie mašīnas ..

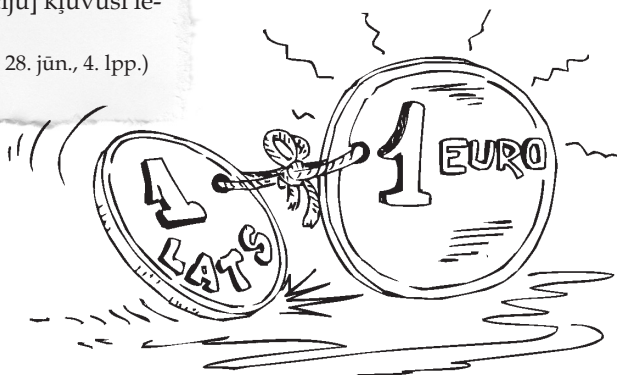
(Diena, 2005, 19. aug., 1. lpp.)

.. ja sekss tev sniedz arvien ma-
zāk baudas, noskaidro, kas ir isie
iemesli.

(Diena, 2005, 19. aug., 13. lpp.)

.. pēc 1. janvāra, kad lats
ir piesiets eiro, Latvijas
Bankai (LB) daudzi ieroči
[ciņā ar inflāciju] kļuvuši ie-
robežoti ..

(Diena, 2005, 28. jūn., 4. lpp.)

Juris BALDUNČIKS – Dr. philol., Ventspils Augstskolas Anglistikas katedras vadītājs, asociētais profesors

Ojārs BUŠS – Dr. habil. philol., LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks

Vineta ERNSTSONE – Dr. philol., Valsts valodas aģentūras projektu vadītāja

Diāna LAIVENIECE – Dr. paed., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras docente

Dīte LIEPA – Mg. philol., Valsts valodas aģentūras valodas konsultante

Ilze LOKMANE – Dr. philol., LU Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras docente

Ilga MIGLA – Dr. philol., LU Latviešu valodas institūta pētniece

Ārija OZOLA – Dr. philol., laikraksta «Latvijas Luterānis» literārā redaktore

Ingrīda PAUNIŅA – Mg. hum., Valsts valodas aģentūras valodas konsultante

Iveta PŪTELE – Mg. philol., LU Latviešu valodas institūta asistente

Jānis SĪLIS – Dr. philol., Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes dekāns, Anglistikas katedras asociētais profesors

Jeļena STABUROVA – Dr. habil. hist., LU profesore, Rīgas Stradiņa universitātes Konfūcija centra vadītāja

Melita STENGREVICA – Dr. philol., Valsts valodas aģentūras Konsultāciju daļas vadītāja

Dzintra ŠULCE – Dr. philol., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras docente

Andrejs VEISBERGS – Dr. habil. philol., LU Moderno valodu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas vadītājs, profesors

Ieva ZUICENA – Dr. philol., LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

Valsts valodas aģentūras Konsultāciju daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrunas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Valsts valodas aģentūras mājaslapā
<http://www.valoda.lv>

LU Latviešu valodas institūts.

Valodas prakse : vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 2005

Valsts valodas aģentūra
LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 7034535

Iespiests SIA «Latgales druka»

